

De Nederlandse tocht naar de euro

Een onderzoek naar de Nederlandse
beweegredenen voor de Economische en
Monetaire Unie in het verdrag van Maastricht

Roderick van Rooijen

3400433

Mathieu Segers

Concept-thesis Internationale betrekkingen in Historisch perspectief

5 april 2016

Inhoudsopgave

Inleiding	p. 5
1. De EMU op de agenda en het Delors rapport	p. 19
Het EMS: Duitse dominantie en Franse afhankelijkheid	p. 23
De EMU op de agenda	p. 31
Het Delors rapport: een oefening in unanimitéit	p. 45
2. De Duitse eenwording en de tweede fase	p. 57
De val van de muur en de top van Straatsburg	p. 57
De Nederlandse versnelling	p. 66
De Nederlandse afgang: zwarte maandag	p. 72
De overgang naar de tweede fase, een andere fase dan gedacht	p. 74
3. De EMU IGC en het verdrag van Maastricht	p. 83
Toetredingscriteria	p. 83
Begrotingscriteria: spelregels voor de EMU	p. 89
Conclusie	p. 93
Bronnen en Literatuur	p. 97

Inleiding

Een crisis op de huizenmarkt van de Verenigde Staten bracht in 2007 de bancaire sector aldaar in de problemen en mondde uit in de kredietcrisis van 2008 – 2011. Deze crisis greep snel om zich heen en leidde in 2008 tot de val van de bank ‘*Lehman Brothers*’. De kredietcrisis zou de wereld in de ergste recessie sinds de jaren ‘30 van de vorige eeuw storten.¹

Als gevolg van de crisis verslechterde de financiële situatie van Europese landen, inkomsten namen af en overheidsuitgaven en schulden liepen op. Bij verschillende landen binnen de Economische en Monetaire Unie (EMU), hoofdzakelijk in Zuid-Europa, liepen de begrotingstekorten enorm op en dreigde de staatsschuld onbeheersbaar te worden. De financiële situatie verslechterde dusdanig dat faillissement dreigde. Vooral de situatie in Griekenland was deplorabel; het land had een veel hogere overheidsschuld dan het aanvankelijk had aangegeven. De eurocrisis was een feit. Om het faillissement van landen binnen de EMU te voorkomen werd een reeks Europese toppen belegd waar noodmaatregelen genomen dienden te worden. Crisismanagement was nodig. De euro moest gered worden en de Zuid-Europese landen keken hiervoor naar hun Noord-Europese partners, hoofdzakelijk naar Duitsland. De Duitse bondskanselier, Angela Merkel, wilde aan deze roep gehoor geven maar stelde er harde eisen tegenover. Overheidsfinanciën dienden op orde gebracht te worden, ze verlangde strenge bezuinigingsvoorwaarden in ruil voor Duitse steun.²

De redding van de euro kwam moeizaam op gang. Top na top volgde en er werd weinig opgelost. De kritiek op bondskanselier Merkel, die bleef volharden in haar bezuinigingsvoorwaarden, nam toe. In diverse internationale media werd het einde van de euro aangekondigd en in Griekenland werd Merkel afgebeeld als Adolf Hitler.³ De harde eisen die ze verbond aan Duitse steun dwongen de socialistische regeringsleiders van Spanje, Portugal en Griekenland op de knieën. Op het hoogtepunt van de eurocrisis in 2012, had het Nederlandse ministerie van Financiën een scenario voorbereid om de gulden weer in te voeren voor het geval dat de euro zou vallen.⁴ Merkel sprak van een ‘existentiële crisis’, een gevecht op leven en dood

¹ D Marsh, *The Euro: The Battle for the New Global Currency* (Yale University Press, 2011) p. 2.

² M Segers, *Waagstuk Europa: Nederland en de grote Europese vraagstukken van vandaag* (Prometheus, Uitgeverij, 2014) p. 128, 131.

³ Segers, *Waagstuk Europa: Nederland en de grote Europese vraagstukken van vandaag*. p. 125, 127.

⁴ “Dijsselbloem bevestigt scenario terugkeer gulden” <<http://www.nu.nl/economie/3931787/dijsselbloem-bevestigt-scenario-terugkeer-gulden.html>> [geraadpleegd 9 mei 2015].

waarvan de uitkomst niet zeker was.⁵ Als de euro zou vallen, zo meende zij, zou ook Europa vallen.⁶ De Franse president, Nicolas Sarkozy, en de president van de Europese Raad, Herman van Rompuy, spraken vergelijkbare woorden, was het einde van de Europese Unie nabij?⁷

Hoewel de eurozone langzaam herstelt, waarschuwde de president van de Duitse Bundesbank, Jens Weidmann, er in april 2014 nog voor dat de crisis nog niet volledig was opgelost en het van het grootste belang was dat landen hun individuele verantwoordelijkheid bleven nemen.⁸ Volgens hem kon het nog jaren duren voordat de oorzaken van de crisis helemaal uit de weg waren geruimd.⁹ Ook in 2015 beheersten de gevolgen van de eurocrisis de actualiteit. In april zei de Nederlandse minister van Financiën, Jeroen Dijsselbloem, tijdens een debat in de Tweede Kamer met betrekking tot de eerstvolgende vergadering van de raad Economische en Financiële Zaken (Ecofin) dat Nederland en Europa voorbereid zijn op het eventuele vertrek van Griekenland uit de eurozone, de zogenaamde 'Grexit'.¹⁰

Naar aanleiding van de eurocrisis is een brede maatschappelijke discussie ontstaan over de oorzaken ervan. Hoewel de crisis afkomstig was uit de Verenigde Staten (VS), bleek de EMU veel kwetsbaarder dan vooraf voor mogelijk werd gehouden. Voor 2009 verkeerden verschillende landen binnen de Economische en Monetaire Unie nog in de veronderstelling dat Europa op financieel en economisch gebied een geharmoniseerd geheel was.¹¹ Politici waren er door het succes van de euro van overtuigd dat er economische convergentie had plaatsgevonden binnen de EMU. In augustus 2007, toen de kredietcrisis losbarstte, meende de Europese Centrale Bank (ECB) dat de crisis een risico vormde voor de globale economie en de stabiliteit van het internationale financiële systeem. Opvallend genoeg doelde de ECB hiermee vooral op de tekorten in de VS. De centrale bank stelde dat de positie van de EMU-lidstaten over het algemeen in evenwicht was en zelfs een bijdrage leverde aan de internationale stabiliteit. Deze bewering was gebaseerd op prestaties

⁵ Marsh. p. 3.

⁶ Segers, *Waagstuk Europa: Nederland en de grote Europese vraagstukken van vandaag*. p. 132.

⁷ Emmanuel Mourlon-Druol, "The Euro crisis: a historical perspective", 2011

<<http://www2.lse.ac.uk/IDEAS/Home.aspx>>. p. 8.

⁸ "Oplossing eurocrisis is pas halverwege" <<http://www.nu.nl/economie/3745946/oplossing-eurocrisis-pas-halverwege.html>> [geraadpleegd 9 mei 2015].

⁹ "Bestrijden oorzaak eurocrisis gaat nog jaren duren" - ECONOMIE - PAROOL"

<<http://www.parool.nl/parool/nl/30/ECONOMIE/article/detail/3572260/2014/01/06/Bestrijden-oorzaak-eurocrisis-gaat-nog-jaren-duren.dhtml>> [geraadpleegd 11 mei 2015].

¹⁰ "Dijsselbloem: eurozone is klaar voor Grexit - Elsevier.nl"

<<http://www.elsevier.nl/Economie/achtergrond/2015/4/Dijsselbloem-eurozone-is-klaar-voor-Grexit-1755592W/>> [geraadpleegd 9 mei 2015].

¹¹ Mourlon-Druol. p. 10.

van de eurozone als geheel. De ECB had geen oog gehad voor de kwetsbare positie van de Zuid-Europese landen.¹² Door het sterke monetaire karakter van het verdrag van Maastricht was er te weinig aandacht geweest voor de economische convergentie van de verschillende economieën in de eurozone. Daarbij kon deze door de intergouvernementele aard van het verdrag ook moeilijk afgedwongen worden.¹³ Het gunstige klimaat en de goede gemiddelde prestaties van de eurozone in de eerste jaren na de invoering hadden onderliggende problemen verbloemd. De kredietcrisis legde de problematische situatie in een aantal EMU-lidstaten en daarmee die binnen de EMU als geheel bloot.¹⁴

De kwetsbaarheid van de eurozone kwam voort uit zijn onevenwichtigheid. De ECB faalde dit onder ogen te zien. In 2006 tekenden Griekenland, Portugal en Spanje voor tekorten van respectievelijk 11, 10 en 9 procent. Nederland en Duitsland legden in datzelfde jaar een overschot van 9 en 6,5 procent aan de dag. De architecten van de EMU verkeerden in de veronderstelling dat de eurozone een zelfhelend vermogen had en dat deze discrepantie in overheidsfinanciën vanzelf zou verdwijnen. Die aanname leek misschien correct in de eerste jaren van de EMU, maar bleek een grove misvatting.¹⁵

Door het geloof in stabiele groei en economische convergentie van de eurozone als geheel, werden Zuid-Europese landen die met tekorten kampten in staat gesteld om te lenen tegen dezelfde rentes als landen met een positieve betalingsbalans zoals Duitsland. De financiële markten verwachtten dat de Zuid-Europese landen in geval van nood gered zouden worden. De druk van de markten op individuele regeringen om impopulaire structurele hervormingen door te voeren verminderde hierdoor. Dit zorgde ervoor dat landen als Portugal en Griekenland jaarlijks tekorten van 10 procent op de lopende rekening produceerden. De landen werden niet gedwongen dit te corrigeren door het vermeende zelfhelende vermogen van de eurozone.¹⁶ Ook was het toezicht op de vermogensmarkt in nationale handen gelaten en daardoor inadequaet.¹⁷ De bubbel die hiermee gecreëerd werd spatte uiteen toen de kredietcrisis uit de VS zijn intrede deed op het Europese continent.¹⁸

¹² Marsh. p. 8, 10.

¹³ Mathieu Segers en Bart van Riel, "De weeffouten in de EMU", *Openbaar Bestuur*, 22 (2012), 2–7. p. 6.

¹⁴ Marsh. p. 2 – 3.

¹⁵ Murlon-Druol. p. 9, 10.

¹⁶ Marsh. p. 8 – 10.

¹⁷ Segers en van Riel. p. 5.

¹⁸ Marsh. p. 9, 10.

De eurocrisis komt dus voor een belangrijk deel voort uit tekortkomingen in het Verdrag van Maastricht. Frits Bolkestein, oppositieleider in de Tweede Kamer tijdens de ondertekening van het Verdrag van Maastricht, stelt dat deze tekortkomingen ertoe hebben geleid dat de euro mislukt is.¹⁹ In het VPRO programma ‘Slag om Europa’ meent Ruud Lubbers, van 1982 tot 1994 minister-president van Nederland, dat ‘er niet aan de euro begonnen had moeten worden’ en dat er ‘weeffouten’ in het Verdrag van Maastricht zaten.²⁰ Deze uitspraak is op zijn minst opmerkelijk te noemen, daar hij degene was die de Nederlandse handtekening in Maastricht heeft gezet. Hadden de politiek verantwoordelijken de zaken in Maastricht meer naar hun hand moeten zetten, of werden de consequenties van het verdrag destijds niet overzien? Waar streefde de Nederlandse regering naar bij de onderhandelingen over het Verdrag van Maastricht en wat is er van de Nederlandse doelstellingen terecht gekomen? Hoe en waarom is Nederland in een Economische en Monetaire Unie in de huidige vorm terecht gekomen? In deze vragen ligt de relevantie van de scriptie die voor u ligt.

Dat deze vragen nog altijd actueel zijn komt onder meer doordat de weeffouten in het Verdrag van Maastricht voor een deel ten grondslag liggen aan de ernstige problemen waar Nederland en Europa vanaf 2008 in verzeild zijn geraakt en waarvan ze de gevolgen vandaag de dag nog steeds aan den lijve ondervinden. Ook in de samenleving zijn het vragen die aan de orde van de dag zijn. Dit blijkt onder meer uit het burgerinitiatief ‘Peuro’, dat op dit moment door 41,267 burgers is ondertekend en op 2 juni 2015 is aangeboden aan de voorzitter van de Commissie Verzoekschriften en Burgerinitiatieven van de Tweede Kamer. De auteurs van ‘Peuro’, Thierry Baudet, Victor Broers en Arno Wellens, pleiten voor een parlementaire enquête over de invoering van de euro zodat duidelijk wordt hoe de besluitvorming rondom de invoering van de gemeenschappelijke Europese munt is verlopen.²¹

Deze scriptie is een onderzoek naar de Nederlandse beweegredenen om in te stemmen met het verdrag van Maastricht. Er zal inzicht worden verschaft in het besluitvormingsproces van de Nederlandse regering in de periode 1988 – 1992. Er is voor deze periode gekozen omdat hierin de gebeurtenissen plaatsvonden die

¹⁹ Sigrid Muusse, “KRO’s Oog in Oog - Frits Bolkestein” (KRO, 2012)
<<http://ooginoog.kro.nl/seizoenen/2012/afleveringen/23-05-2012>> [geraadpleegd 10 mei 2015].

²⁰ Roland Duong, “Slag om Europa - Weeffouten in de euro” (VPRO, 2013)
<<http://www.vpro.nl/buitenland/nieuws/2013/12/slag-om-europa-weeffouten.html>> [geraadpleegd 13 mei 2015].

²¹ “Peuro | Burgerinitiatief voor een parlementaire enquête over de invoering van de euro”
<<https://www.peuro.nl/>> [geraadpleegd 11 mei 2015].

uiteindelijk hebben geleid tot de ondertekening van het verdrag van Maastricht. Hoewel er sinds de jaren '60 pogingen tot Europese monetaire integratie zijn gedaan, zal in deze scriptie aangetoond worden dat deze periode doorslaggevend is geweest bij de totstandkoming van de EMU. Maastricht is echter niet het eindpunt van het monetaire integratieproces. Zo werd in 1997 te Amsterdam het Stabiliteits- en groeipact ondertekend door de Europese regeringsleiders en zijn er ook gedurende de eurocrisis aanvullende afspraken voor het verdrag van Maastricht gemaakt.²² Het verdrag van Maastricht is echter wel het moment dat de EMU onomkeerbaar werd. Met de ondertekening van dit verdrag stond onherroepelijk vast dat Nederland ging deelnemen aan de Economische en Monetaire Unie. Dit is dus het moment dat de beweegredenen van de Nederlandse regering voor de EMU het best kunnen worden doorgrond. Vanaf Maastricht is er immers geen weg meer terug.

In deze scriptie zal gepoogd worden te achterhalen wat de doorslaggevende factor is geweest bij de standpuntbepaling van de kabinetten Lubbers II en III om akkoord te gaan met de EMU. In de literatuur bestaan verschillende verklaringsmodellen voor het Europese integratieproces. De Nederlandse beweegredenen zullen aan een aantal van deze theorieën worden getoetst. Een daarvan is de neofunctionalistische theorie die de Europese monetaire eenwording verklaart vanuit het *spillover* proces. Het neofunctionalisme maakt deel uit van de liberale school binnen de Internationale Betrekkingen (IB).²³ Daarnaast zijn er de theorieën die Europese integratie verklaren vanuit de afzonderlijke drijfveren van staten. Deze intergouvernementele modellen zijn grofweg op te delen in twee categorieën. Ten eerste is er de richting die het integratieproces uitlegt vanuit High politics. Deze richting stelt dat geopolitieke omstandigheden de Europese integratie vorm hebben gegeven en valt in de realistische traditie van de IB.²⁴ Ten tweede is er een stroming die de integratie verklaart vanuit de economische belangen van staten. Deze theorie wordt het liberaal intergouvernementalisme genoemd omdat het enerzijds staten beschouwd als de drijvers van Europese integratie. En anderzijds stelt dat niet geopolitieke factoren (*High politics*) maar economische belangen (liberaal) de beweegredenen van staten vormgeven.²⁵ Ten slotte bestaan er verklaringen vanuit de constructivistische hoek van de Internationale Betrekkingen.

²² "Stabiliteits- en groeipact - Europese Commissie"
<http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/index_nl.htm> [geraadpleegd 30 maart 2016].

²³ Robert Jackson en Georg Sørensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches* (OUP Oxford, 2012). P. 107.

²⁴ Jackson en Sørensen. P. 66, 67.

²⁵ Jackson en Sørensen. P. 112.

Deze verklaren de totstandkoming van de EMU vanuit het ontstaan van een Europese beleidsconsensus in de jaren '80 van de vorige eeuw. Toonaangevende auteurs op dit gebied zijn Kathleen McNamara en Nicolas Jabko. McNamara verklaart de EMU vanuit een geconstrueerde Europese neoliberale beleidsconsensus.²⁶ Anderzijds stelt Jabko dat het Europese monetaire integratieproces voortkomt uit door de Europese Commissie geconstrueerde politieke strategieën van monetaire soevereiniteit en monetaire orthodoxie.²⁷

De neofunctionalistische theorie wordt door verschillende auteurs gebruikt als een verklaringsmodel voor het Europese integratieproces.²⁸ Ook het monetaire integratieproces dat de Europese lidstaten doormaakten van 1962 tot 1971, van het Hallstein memorandum naar het Werner-plan, wordt verklaard aan de hand van deze theorie.²⁹ Het neofunctionalisme is een theorie die Ernst Haas in 1958 tijdens de eerste diepgaande studie naar het Europese integratieproces ontwikkelde.³⁰ Haas stelde dat er aan Europese integratie bepaalde voorwaarden voorafgingen. Europese integratie kon enkel plaatsvinden wanneer er transnationale elites bestonden, die welwillend tegenover integratie stonden en bereid waren bevoegdheden af te staan aan supranationale organen door pragmatische redenen.³¹ Als het integratieproces van een dergelijke *take off* was voorzien kon het *spillover* proces van de grond komen. Dit proces werd door Leon Lindberg, een andere grondlegger van de neofunctionalistische theorie, beschreven als:

*'a situation in which a given action, related to a specific goal, creates a situation in which the original goal can be assured only by taking further actions, which in turn create a further condition and a need for more action and so forth.'*³²

²⁶ Kathleen R. McNamara, *The Currency of Ideas: Monetary Politics in the European Union*, Cornell paperbacks (Cornell University Press, 1998).

²⁷ Nicolas Jabko, "The hidden face of the euro", *Journal of European Public Policy*, 17 (2010), 318–34; Nicolas Jabko, "In the name of the Market: how the European Commission paved the way for monetary union", *Journal of European Public Policy*, 6 (1999), 475–95.

²⁸ Ben Rosamond, *Theories of European Integration*, The European Union series (Palgrave, 2000). p. 50.

²⁹ Rosamond, *Theories of European Integration*. p. 60.

³⁰ J McCormick, *Understanding the European Union: A Concise Introduction*, The European Union Series (Palgrave Macmillan, 2014). p. 8.

³¹ Rosamond p. 61; McCormick. p. 8.

³² L N Lindberg, *The Political Dynamics of European Economic Integration* (Stanford University Press, 1963). p. 10.

Volgens het *spillover* effect leidt Europese integratie dus tot meer integratie.³³ Lindberg stelde dat '*Integrating one sector of the economy will inevitably lead to the integration of other economic and political activities.*'³⁴ De neofunctionalisten gaan er van uit dat wanneer het integratieproces op gang is gebracht, het zichzelf in stand houdt. Dit kan zijn doordat het succes van de Europese integratie leidt tot meer integratie. Maar het integratieproces kan, in het geval van ontstane problemen, ook doorgang vinden om het doel van eerdere integratie te verwezenlijken. De Europese supranationale instituties gelden in de neofunctionalistische theorie als de drijvers van het integratieproces. Haas voorzag dat wanneer nationale bevoegdheden overgeheveld werden naar supranationale organisaties deze moeilijk terug te krijgen waren. Daarbij waren de kosten van het opheffen Europese organen hoog.³⁵

Naast dat het neofunctionalisme het Europese integratieproces theoretiseert, heeft het in de jaren vijftig volgens veel onderzoekers ook een belangrijke rol als bron voor het integratieproces vervuld.³⁶ De politieke strategie van Jean Monnet, de vader van Europa, zou erdoor vormgegeven zijn.³⁷

De verklaring van de neofunctionalistische theorie voor het monetaire integratieproces is dat door de gemeenschappelijke markt, die in het verdrag van Rome werd bewerkstelligd, de vraag naar de EMU ontstond. De gemeenschappelijke markt had namelijk een intensivering van de onderlinge handel tot gevolg en dit leidde tot een toename van de welvaart in de Europese lidstaten. De Europese handel ondervond echter hinder van de onderling fluctuerende wisselkoersen. Deze fluctuaties weerhielden de interne markt er van zijn volledige potentieel te benutten. Daarbij waren de instabiele wisselkoersen problematisch voor het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid (GLB). Hierdoor ontstond de roep om een muntunie, alleen dan zou de interne markt tot volle wasdom kunnen komen en zouden de problemen met het GLB opgelost kunnen worden. De EMU was de vervolmaking van de gemeenschappelijke markt.

Michael Baun draagt een alternatieve uitleg voor de totstandkoming van de EMU aan. Waar het neofunctionalisme supranationale instituten als drijvers van de Europese integratie ziet, stelt Baun dat staten de onmisbare kracht in het integratieproces zijn. Baun verklaart de Economische en Monetaire Unie,

³³ Ben Rosamond, "The uniting of Europe and the foundation of EU studies: revisiting the neofunctionalism of Ernst B. Haas", 2005, 37–41 <<http://dx.doi.org/10.1080/13501760500043928>>. P. 244, 245.

³⁴ Lindberg. p. 10.

³⁵ Rosamond p. 60 - 62; McCormick. p. 8 – 10.

³⁶ Rosamond, *Theories of European Integration*. p. 51.

³⁷ Rosamond, *Theories of European Integration*. p. 51, 52.

overeengekomen in het Verdrag van Maastricht, primair vanuit *High politics*.³⁸ Hij meent dat, hoewel het verdrag van Maastricht belangrijke wortels in economische en institutionele ontwikkelingen voor 1989 heeft, het vooral begrepen moet worden als een politieke reactie op het einde van de Koude Oorlog en de op handen zijnde Duitse eenwording. Volgens hem is het verdrag van Maastricht hoofdzakelijk het resultaat van politieke onderhandelingen tussen Frankrijk en Duitsland, die door middel van het verdrag vitale nationale belangen veilig wilden stellen.³⁹

Het einde van de Koude Oorlog en de naderende Duitse eenwording zorgden voor een schok binnen de Europese Gemeenschap. Ook verdween de veiligheidsparaplu die de Verenigde Staten decennia aan Europa hadden geboden voor een groot deel. Belangen van staten op het gebied van veiligheid veranderden. De lidstaten werden gedwongen zich snel aan te passen aan de nieuwe internationale omgeving. Het belangrijkste was volgens Baun de herleving van de Duitse kwestie. Deze kwestie was na de Tweede Wereldoorlog van een tijdelijke oplossing voorzien: de Duitse deling. Door de Oost-West patstelling van de Koude Oorlog leek deze tijdelijke oplossing een blijvend gestalte te krijgen. De val van de muur katapulteerde Europa echter terug naar 7 mei 1945. Wat moest Europa aan met Duitsland? Het einde van de Koude Oorlog en de Duitse hereniging dreigden ervoor zorgen dat de machtsbalans op het Europese continent sterk in het voordeel van Duitsland uitviel. Het verdrag van Maastricht moest de gerevitaliseerde Duitse kwestie het hoofd bieden.⁴⁰

Bij de overige EG lidstaten bestond de angst dat Duitsland na de hereniging meer een eigen onafhankelijke koers zou gaan varen. De Duitse regering wilde deze angst volgens Baun wegnemen door zijn EG partners te overtuigen van de niet aflatende Duitse toewijding aan de Europese Gemeenschap en het Europese integratieproces. Dit moest de weg te plaveien voor de zo gewenste eenwording. Voor Frankrijk betekende het Verdrag van Maastricht de verdere – en misschien wel definitieve – Duitse binding aan de Europese Gemeenschap.⁴¹ Helmut Kohl, de Duitse bondskanselier van 1982 tot 1998, verklaarde na het Verdrag van Maastricht dan ook dat de weg naar Europese eenheid nu onomkeerbaar was.⁴² Het was Frankrijk volgens Baun gelukt zijn machtige buurland te beteugelen door middel van

³⁸ Michael J. Baun, "The Maastricht Treaty As High Politics: Germany, France and European Integration", *Political Science Quarterly*, 110 (1996), 605–24.

³⁹ Baun. p. 605, 606, 623.

⁴⁰ Baun. p. 619, 620, 623, 624.

⁴¹ Baun. p. 623.

⁴² Baun. p. 622.

het Europese integratieproces. Ook hadden beiden staten belang bij het behouden van de goede bilaterale band, De Frans-Duitse as was voor de landen in de decennia na WOII van grote waarde gebleken.⁴³

Samengevat dient het Verdrag van Maastricht volgens Baun dus begrepen te worden als een manier om na de Koude Oorlog de Duitse kwestie op te lossen door de Duitse eenwording en de Europese integratie met elkaar te verzoenen. *High politics* hebben op deze wijze de Europese integratie vormgegeven en de Economische en Monetaire Unie tot stand gebracht, meent Baun.

Andrew Moravcsik meent, net als Baun, dat staten de drijvende kracht achter het Europese integratieproces vormen. Supranationale instituties zijn bij de totstandkoming van Europese integratie volgens Moravcsik niet van belang, de instituties opereren volgens hem als waakhonden van de intergouvernementele afspraken. Moravcsik stelt, in tegenstelling tot Baun, dat de nationale belangen die het integratieproces voortstuwten economisch van aard zijn. De Europese integratie wordt volgens Moravcsik niet gedreven door *high politics* maar door de verschillende economische belangen van de lidstaten:

*'National preferences, I argue, were driven primarily by the ending structural economic interests of strong- and weak-currency countries under conditions of increased capital mobility and macroeconomic convergence. They were essentially unchanged by German reunification.'*⁴⁴

Deze belangen van landen worden hoofdzakelijk vormgegeven door de grote bedrijven binnen de samenleving. Nationale belangen zijn volgens Moravcsik dus niet statisch maar komen voort uit de interactie tussen staat en samenleving. Vervolgens worden de belangen bij de verdragsonderhandelingen, de zogenaamde *Grand Bargains*, rationeel uit onderhandeld door de Europese regeringen.⁴⁵ Zo was ook in Maastricht het geval. Volgens Moravcsik gaven hier economische belangen de doorslag voor het verdrag:

'In sum, a combination of enduring economic interests, asymmetries

⁴³ Baun. p. 623, 624.

⁴⁴ Andrew Moravcsik, *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Cornell paperbacks (Cornell University Press, 1998). P. 381.

⁴⁵ Rosamond, *Theories of European Integration*. p. 137 – 139.

*of interdependence, and the desire to coordinate policy within a structure that assured more credible commitments best explains the conduct and outcome of the Maastricht negotiations.*⁴⁶

Kathleen McNamara meent dat in het realistische en in het liberale verklaringmodel voor het Europese Integratieproces een kern van waarheid zit. Realisten wijzen volgens haar terecht op de rol van nationale belangen, ze besteden echter niet genoeg aandacht aan de totstandkoming van deze belangen en aan het feit dat ze aan verandering onderhevig zijn. De liberalen dichten economische ontwikkelingen volgens haar terecht een belangrijke rol toe, maar onderschatten hierbij de invloed die de totstandkoming van een gedeelde overtuiging bij beleidsmakers heeft in politieke uitkomsten.⁴⁷

In *The Currency of Ideas*⁴⁸ verklaart zij de totstandkoming van de EMU door het ontstaan van een Europese neoliberale beleidsconsensus halverwege de jaren '70 tot in de jaren '80 van de vorige eeuw.⁴⁹ Deze constructivistische visie gaat uit van het feit dat belangen niet statisch zijn maar evolueren. Belangen worden volgens McNamara vormgegeven door ideeën, die op hun beurt voortkomen uit de uitdagingen waarvoor de internationale economische structurele ontwikkeling beleidsmakers stelt.⁵⁰ De internationale economische omgeving daagt beleidsmakers uit tot het vinden van oplossingen voor de actuele problemen, de ideeën die hieruit voortkomen leiden tot een herschikking van belangen. Ideeën hebben volgens McNamara dus geleid tot de totstandkoming van de Economische en Monetaire Unie.

De neoliberale beleidsconsensus herdefinieerde de belangen van staten. McNamara meent dat de politieke leiders van Europa prijsstabiliteit – in plaats van economische groei en werkgelegenheid – centraal gingen stellen in hun beleid.⁵¹ Deze sociaal geconstrueerde verandering van inzichten bij de politieke leiders van

⁴⁶ Moravcsik, *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. P. 386.

⁴⁷ McNamara, *The Currency of Ideas: Monetary Politics in the European Union*. p. ix, x.

⁴⁸ McNamara, *The Currency of Ideas: Monetary Politics in the European Union*.

⁴⁹ Kathleen R. McNamara, "Economic governance, ideas and EMU: What currency does policy consensus have today?", *Journal of Common Market Studies*, 44 (2006), 803–21. p. 803, 804.

⁵⁰ McNamara, *The Currency of Ideas: Monetary Politics in the European Union* p. 4,8; Kathleen R. McNamara, "Consensus and Constraint: Ideas and Capital Mobility in European Monetary Integration", *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 37 (1999), 455–76 p. 461 - 463; McNamara, "Economic governance, ideas and EMU: What currency does policy consensus have today?" p. 804, 807.

⁵¹ McNamara, "Consensus and Constraint: Ideas and Capital Mobility in European Monetary Integration." p. 463, 464.

Europa is volgens haar door 3 factoren te verklaren. Ten eerste bestond er na de eerste oliecrisis het idee dat het Keynesiaanse beleid gefaald had, dit creëerde ruimte voor een nieuw concept dat de potentie had breed gedragen te worden. Daarnaast voorzag de opkomst van de monetaristische theorie gedurende de crisistijd in een alternatief beleidsparadigma. Dit alternatieve beleid bood het hoofd aan de uitdagingen die gepaard gingen met de veranderende, meer open en competitievere wereldeconomie waar het internationale kapitaalverkeer was toegenomen. Ten slotte werd de neoliberale beleidsconsensus in Europa aangewakkerd door het succes van het Duitse beleid. Het anti-inflatie beleid van de Duitse Bundesbank bleek succesvol en diende als overtuigend monetaristisch voorbeeld voor andere Europese landen. Terwijl de rest van Europa kampte met de gevolgen van de oliecrisis bleek het West-Duitse beleid succesvol, met name op het gebied van werkgelegenheid en inflatie.⁵²

McNamara stelt dat deze drie bronnen de beleidsverandering in de Europese staten aanjoegen. Daarbij vervulde Europese fora een belangrijke functie doordat deze interactie tussen de nationale vertegenwoordigers stimuleerde. Ook voorzag de Europese Gemeenschap in een orgaan waar de neoliberale beleidsconsensus tot uiting kon worden gebracht. Op Europees niveau konden deze ideeën verdere integratie voortbrengen en leiden tot de Economische en Monetaire Unie.

Nicolas Jabko verklaart de wordingsgeschiedenis van de EMU ook vanuit een constructivistische invalshoek. Maar waar McNamara stelt dat er sprake is van neoliberale beleidsconsensus meent Jabko dat de economische concepten strategisch gemanipuleerd werden door elites om steun te vergaren voor hun beleid. Volgens Jabko speelde de Europese Commissie hierbij een grote rol.⁵³ Hij stelt dat ambtenaren van de Europese Commissie onder het mom van het versterken van de interne markt een politieke strategie hebben ontwikkeld die de weg vrij gemaakt heeft voor de Economische en Monetaire Unie. Hij meent dat deze politieke strategie geconstrueerd is aan de hand van selectief opgestelde politieke en economische

⁵² McNamara, *The Currency of Ideas: Monetary Politics in the European Union* p. 5,6; McNamara, "Consensus and Constraint: Ideas and Capital Mobility in European Monetary Integration" p. 463 - 468; McNamara, "Economic governance, ideas and EMU: What currency does policy consensus have today?" p. 807 – 810.

⁵³ Erik Jones, "The economic mythology of european integration", *Journal of Common Market Studies*, 48 (2010), 89–109 p. 98, 99; Nicolas Jabko, "The hidden face of the euro", *Journal of European Public Policy*, 17 (2010), 318–34. p. 318.

belangen. Volgens Jabko bestond deze strategie uit twee delen: de ‘politiek van de monetaire soevereiniteit’ en de ‘politiek van de monetaire orthodoxie’.⁵⁴

De ‘politiek van monetaire soevereiniteit’ kwam neer op het feit dat de Europese Commissie landen als Italië en Frankrijk er van overtuigde dat de EMU hun monetaire soevereiniteit zou vergroten. De realiteit was dat deze landen in de jaren ’80 aan monetaire soevereiniteit hadden verloren doordat het Europees Monetair Stelsel (EMS) feitelijk als Duitse mark zone functioneerde. Door de sterke stabiele mark waren landen in hun monetaire beleid afhankelijk geworden van West-Duitsland. In kleinere landen werd dit niet als een probleem gezien, maar voor Frankrijk en Italië was deze – in hun ogen – onderdanige positie onacceptabel. De Commissie speelde in op deze situatie door te stellen dat de EMU het EMS weer in evenwicht zou brengen en Frankrijk en Italië zo hun verloren monetaire soevereiniteit konden compenseren. Parallel aan de EMU pleitte de Commissie voor vrij verkeer van kapitaal, hiermee zou de interne markt versterkt worden maar verdween ook een belangrijk obstakel op de weg naar de EMU. Kapitaalliberalisatie was door Duitsland en Nederland namelijk als voorwaarde voor verdere monetaire samenwerking gesteld.⁵⁵ De invoering van het vrije verkeer van kapitaal zorgde ervoor dat de monetaire beleidsautonomie van Frankrijk verder verdween. Die werd nu naast afhankelijk van de Bundesbank in Frankfurt ook nog onderhevig aan de tucht van de markt. Dit versterkte de roep om de verloren monetaire soevereiniteit te compenseren.⁵⁶ Volgens Jabko maakte de parallelle strategie van de Europese Commissie op deze manier ruim baan voor de komst van de EMU.⁵⁷

In de vroege jaren ’90 verschoof het zwaartepunt van de politieke strategie van de Europese Commissie volgens Jabko steeds meer naar de ‘politiek van de monetaire orthodoxie’. Dit kwam neer op de politieke promotie van orthodox economisch beleid, hoofdzakelijk gericht op prijsstabiliteit. De Commissie had met deze strategie twee doelen voor ogen: het moest de Duitse betrokkenheid bij de EMU veiligstellen en het diende potentiële binnenlandse politieke oppositie in de wielen te rijden.⁵⁸

⁵⁴ Jabko, “The hidden face of the euro” p. 320; Nicolas Jabko, “In the name of the Market: how the European Commission paved the way for monetary union”, *Journal of European Public Policy*, 6 (1999), 475–95. p. 475, 488.

⁵⁵ Jabko, “In the name of the Market: how the European Commission paved the way for monetary union.” p. 476 – 483.

⁵⁶ Jabko, “The hidden face of the euro.” p. 323.

⁵⁷ Jabko, “In the name of the Market: how the European Commission paved the way for monetary union.” p. 476 – 483.

⁵⁸ Jabko, “In the name of the Market: how the European Commission paved the way for monetary union.” p. 483.

De Europese Commissie bleef de EMU presenteren als een logische uitbreiding van de interne markt. De invulling van de EMU liet de Commissie echter zo lang mogelijk open om politiek risico te vermijden. Vanaf de presentatie van het Delors rapport werd duidelijk dat de enige haalbare EMU er een was die op Duitse leest geschoeid was, prijsstabiliteit diende hierbij centraal te staan en de centrale bank moest onafhankelijk zijn. Jacques Delors, voorzitter van de Europese Commissie, en zijn Commissie zagen geen reden om tegen een onafhankelijke Europese Centrale bank te zijn en meenden dat dit de prijs was die betaald diende te worden voor de EMU. Duitse deelname werd hierdoor verzekerd, aldus Jabko. De Commissie kwam tevens tot de conclusie dat het pleiten voor monetair orthodox beleid de manier was om brede steun voor de EMU te vergaren. Naast dit politieke doel, stelde het pleiten voor orthodox monetair beleid ook de financiële markten gerust van het feit dat de EMU doorgang zou vinden.⁵⁹

Rond het model van 'politiek van de monetaire soevereiniteit' en de 'politiek van de monetaire orthodoxie' werd volgens Jabko door de Europese Commissie zorgvuldig een coalitie van pro-EMU landen gesmeed. Door het selectief opstellen van economische en politieke belangen werd eerst een groep landen enthousiast gemaakt voor de EMU, vervolgens werd door het construeren van andere belangen de Duitse deelname gewaarborgd en brede steun vergaard. De EMU is volgens Jabko dus niet het gevolg van geopolitieke ontwikkelingen, zoals Baun stelt, of een product van economische noodzaak, zoals Moravcsik beargumenteert. Maar het is een politieke compromis tussen de verschillende verlangens naar monetaire soevereiniteit en monetaire orthodoxie geconstrueerd door de Europese Commissie.⁶⁰ Het grote verschil tussen de visie van McNamara en Jabko komt naar voren in de aard van de ontstane de beleidsconsensus. Volgens McNamara bestaat er een echte consensus onder beleidsmakers, maar Jabko is van mening dat de Europese Commissie deze consensus gemanipuleerd heeft.

In deze scriptie zal onderzocht worden welke van de beschreven theorieën het beste verklaringsmodel voor de Nederlandse EMU standpuntbepaling in de periode 1988 – 1992 vormt. Er zal geanalyseerd worden welke beweegredenen doorslaggevend waren bij de Nederlandse opstelling en hier zullen vervolgens de verschillende verklaringsmodellen aan getoetst worden. Het onderzoek zal

⁵⁹ Jabko, "In the name of the Market: how the European Commission paved the way for monetary union." p. 483 – 487.

⁶⁰ Jabko, "In the name of the Market: how the European Commission paved the way for monetary union" p. 488; Nicolas Jabko, "The hidden face of the euro", *Journal of European Public Policy*, 17 (2010), 318–34. p. 331.

plaatsvinden aan de hand van de volgende hoofdvraag: 'Wat waren de Nederlandse beweegredenen om over te gaan tot de Economische en Monetaire Unie zoals vormgegeven in het verdrag van Maastricht?'

De scriptie is chronologisch opgebouwd. In het onderzoek zal ook veel aandacht worden besteed aan de Europese ontwikkelingen eind jaren '80 en begin jaren '90. Deze werkelijkheid is essentieel om de Nederlandse positie en de keuzes die daarmee gepaard gingen te begrijpen en te doorgronden. Het zou onmogelijk zijn om de Nederlandse beweegredenen te analyseren zonder deze context. De Europese realiteit zal hoofdzakelijk in beeld worden gebracht aan de hand van secundair bronnenmateriaal. De Nederlandse standpuntbepaling die hierbij zal worden ingevlochten is voornamelijk gebaseerd op recent geopenbaard archiefmateriaal. In deze rijke hoeveelheid aan primaire bronnen ligt ook de academische relevantie van deze scriptie. Hoewel er al een aantal werken over de Nederlandse beweegredenen voor de EMU verschenen zijn, bijvoorbeeld van de hand van André Szász⁶¹ en Bart van Riel & Alman Metten⁶², baseert dit onderzoek zich op nog onbekend bronnenmateriaal. Op deze manier hoop ik een bijdrage te leveren aan de voortdurende academische discussie over het Europese integratieproces.

⁶¹ André Szász, *De euro: politieke achtergronden van de wording van een munt* (Mets & Schilt, 2001).

⁶² Bart van Riel en Alman Metten, *De keuzes van Maastricht: de hobbelige weg naar de EMU* (Van Gorcum, 2000).

Hoofdstuk 1: De EMU op de agenda en het Delors rapport

Op 22 januari 1988 was de Duitse bondskanselier, Helmut Kohl, in Parijs voor het vijftienvijftigjarige bestaan van het Frans-Duitse vriendschapsverdrag. Kohl en de Franse president, François Mitterrand, ondertekenden bij de viering van het verdrag twee additionele protocollen. Dit had de oprichting van een Frans-Duitse Defensie Raad en een Frans-Duitse Financiële en Economische Raad tot gevolg. De extra protocollen waren het directe gevolg van drie ontwikkelingen die zich in de jaren '80 van de vorige eeuw hadden afgespeeld.⁶³

Ten eerste had de spanning van de Koude Oorlog na 1985 steeds meer plaatsgemaakt voor toenadering tussen Oost en West. Michail Gorbatsjov, de leider van de Sovjet-Unie (SU), probeerde de Bondsrepubliek Duitsland (BRD) in deze tijden van verandering te verleiden met het vooruitzicht op een herenigd Duitsland. Dit herenigde Duitsland zou tussen de twee machtsblokken van de Koude Oorlog de rol van neutrale staat moeten vervullen volgens Gorbatsjov. Toen Parijs hier lucht van kreeg werd besloten dat de BRD meer aan West-Europa gebonden moest worden. Mitterrand beseftte dat Europese integratie hier het middel toe was. Hij stelde in de Franse ministerraad dat wanneer er geen vooruitgang werd geboekt met de constructie van Europa, Frankrijk niet zou ontkomen aan onderhandelingen over Duitsland tussen Oost en West. Het uitbreiden van het Frans-Duitse vriendschapsverdrag diende de Duitse binding aan West-Europa te bewerkstelligen.⁶⁴

Een ander aspect dat een rol speelde was een ontmoeting tussen Michail Gorbatsjov en Ronald Reagan, de president van de Verenigde Staten. Gedurende hun overleg in Reykjavik hadden zij gesproken over grote aanpassingen in de verdediging van het Westen zonder dat Bonn en Parijs hiervan op de hoogte waren. Voor West-Europa maakte dit de Amerikanen op het terrein van veiligheid onberekenbaar, zodoende ontstond er een grotere roep om Europese samenwerking op het gebied van defensie. Deze roep klonk in het bijzonder binnen de BRD, dat op het terrein van veiligheid en defensie volledig afhankelijk was van de NAVO.⁶⁵ Duitse ambtenaren kwamen met het idee van de Frans-Duitse Defensie Raad die gezamenlijke besluitvorming op het gebied van veiligheid diende te realiseren.⁶⁶

⁶³ Marsh; 119, 120; André Szász, *De euro: politieke achtergronden van de wording van een munt* (Mets & Schilt, 2001). P. 127 – 130.

⁶⁴ Marsh. p. 120.

⁶⁵ Szász. p. 127 – 130.

⁶⁶ K Dyson en K Featherstone, *The Road to Maastricht: Negotiating Economic and Monetary Union* (Oxford University Press, 1999). P. 324.

Daarbij was de Franse afhankelijkheid van de Bondsrepubliek op monetair terrein in de jaren '80 steeds groter geworden. In Parijs was een strategie uitgedacht om de Franse dominante defensie positie te gebruiken om Duitse concessies op monetair gebied af te dwingen. Het plan was het volgende: naast de Frans-Duitse Defensie Raad moest er volgens Mitterrand ook een Frans-Duitse Financiële en Economische Raad tot stand worden gebracht.⁶⁷ Dit was een nieuwe poging van de Franse president – in een reeks van velen – om grip te krijgen op de Duitse markt.

Mitterrand streefde al naar meer controle over de Duitse munt sinds zijn eerste ontmoeting met Helmut Kohl. Deze eerste ontmoeting vond plaats in Parijs, drie dagen nadat Kohl Helmut Schmidt opvolgde als bondskanselier. Dit was begin oktober 1982. Kohl zijn Europese vergezicht stond toen al vast: een Europese bondsstaat, inclusief een Economische en Monetaire Unie en een gemeenschappelijk buitenland- en veiligheidsbeleid. De onervaren Duitse bondskanselier was idolaat was Adenauer en plaatste zichzelf in zijn traditie van *Westbindung*. Het zou hem de bijnaam 'kleinzoon van Adenauer' opleveren. In navolging van zijn grote voorbeeld zag Kohl enkel en alleen binnen Europa een kans op een herenigd Duitsland.⁶⁸

Twee weken na deze ontmoeting kwamen Kohl en Mitterrand opnieuw bijeen, dit maal in Berlijn. Mitterrand sneed de Duitse eenwording aan, volgens hem zou deze voor het einde van de twintigste eeuw geschieden. Kohl reageerde door te stellen dat deze tijdsinschatting in zijn ogen voorbarig was. De zojuist aangetreden bondskanselier zei dat het samensmelten van Oost- en West-Duitsland tot één natie onmogelijk was. Het zou generaties duren voordat de Europese en Duitse verdeeldheid overkomen kon worden, aldus Kohl.⁶⁹ De geslepen Franse president begon niet zonder reden over de Duitse eenwording, hier zat een gedachte achter. Hoewel de Duitse economische kracht steeds meer toenam, was het land nog steeds opgedeeld en ging het gebukt onder een verminderde soevereine status. Mitterrand speelde met de gedachte van politieke koehandel. Hij wilde de Franse status als oorlogsoverwinnaar en atoommacht gebruiken om grip te krijgen op de Duitse economische en monetaire macht.⁷⁰

Mitterrand beschikte over veel ervaring in publieke functies. In de Tweede Wereldoorlog was hij zijn carrière begonnen als ambtenaar voor het Vichyregime,

⁶⁷ Marsh. p. 119, 120.

⁶⁸ Mathieu Segers, *Reis naar het continent* (Prometheus, Uitgeverij, 2013). p. 213 – 215.

⁶⁹ Marsh. p. 104.

⁷⁰ Marsh. p. 104 – 105.

terwijl hij op hetzelfde moment verzetsstrijder was. De Franse president was toen al een meester in het niet prijsgeven van zijn intenties het open houden van verschillende opties. Deze eigenschappen zou hij later, tijdens de onderhandelingen voor de EMU, ook ten toon spreiden.⁷¹ Mitterrand was de eerste socialistische president van de Vijfde Franse Republiek en minachtte kapitalisme. De Franse president had nooit geld op zak en had geen interesse in economie.⁷² Bij zijn beleid hield hij hier liever geen rekening mee. Al snel had dit gevolgen voor de Franse schatkist.

Ten tijde van de ontmoeting met Kohl in Berlijn was duidelijk dat de Franse economische situatie deplorabel was. Mitterrand concentreerde zich vanaf het moment dat hij president werd op de binnenlandse politiek. De Europese politiek was naar de achtergrond verdwenen en binnen de linkse coalitie leefde het idee dat Frankrijk onder president Valéry Giscard d'Estaing economisch teveel afhankelijk was geworden van West-Duitsland. Mitterrand begon zijn presidentschap in 1981 met een stormloop aan binnenlandse economische en sociale hervormingen. Deze hervormingen waren plannen die de socialisten jarenlang in de oppositie gekoesterd hadden. Zo nationaliseerde Mitterrand 36 banken en vijf grote industriële bedrijven, verhoogde hij de uitkeringen, verlaagde hij de pensioenleeftijd en verkorte hij de werkweek.⁷³ Het beleid van Mitterrand en zijn coalitie van de socialistische en communistische partij resulteerde in de verdere oververhitting van de Franse economie die was begonnen onder Giscard. De inflatie liep in de dubbele cijfers, het begrotingstekort liep op en positie van de Franse franc verslechterde. Frankrijk werd binnen een jaar gedwongen de franc met 18,5 procent te laten devalueren.⁷⁴ Het gat in economische ontwikkeling tussen West-Duitsland en Frankrijk werd groter. Gedurende gesprekken tussen Mitterrand en Schmidt in oktober 1981, devalueerde de franc 8,5 procent ten opzichte van de Duitse mark.⁷⁵

De economische gevolgen van het socialistische beleid van Mitterrand waren desastreus. Ook binnen zijn eigen regering begon hier weerstand tegen te ontstaan. Jacques Delors, vanaf 1981 minister van Financiën, stelde dat Frankrijk bedreigd werd door een ernstige vernederende crisis.⁷⁶ Delors zijn woorden werden

⁷¹ Marsh. p. 99 – 103, 109.

⁷² Segers, *Reis naar het continent*. p. 215.

⁷³ Andrew Moravcsik, "Negotiating the Single European Act: national interests and conventional statecraft in the European Community", *International Organization*, 45 (1991), 19. p. 29, 30.

⁷⁴ Segers, *Reis naar het continent*. p. 216.

⁷⁵ Marsh. p. 101, 102.

⁷⁶ Marsh. p. 101, 102.

werkelijkheid, vanaf eind 1982 belandde Frankrijk in een permanente crisis.⁷⁷ Ook Mitterrand moest dit onder ogen zien. Hij werd zich bewust van de uitwerkingen van zijn beleid en vertelde zijn ministers dat Frankrijk een internationale oorlog op de financiële markten wachtte. Op 19 januari 1983, werd de Franse president geattendeerd op het feit dat het saldo op de Frans-Duitse handelsbalans bijzonder zorgelijk was. Er was een groot tekort ontstaan. Zijn adviseurs raadden hem aan de handelsbalans in evenwicht te brengen door een significante revaluatie van de D-mark af te dwingen. Mitterrand realiseerde zich dat de situatie kritiek was en dat hij in de opstekende financiële storm niet zonder West-Duitse hulp kon.⁷⁸

Een dag later, op 20 januari 1983, hield Mitterrand een toespraak in de Duitse Bondsdag in het kader van het twintigjarig bestaan van het Frans-Duits vriendschapsverdrag. Hier verleende de Franse president de Duitse bondskanselier een enorme gunst. Kohl was in de BRD onder vuur komen te liggen vanwege zijn steun aan het NAVO-dubbelbesluit dat middellangeafstandstand raketten met kernkoppen in Duitsland plaatste. Mitterrand sprak niet alleen zijn steun uit voor Kohl's verkiezingscampagne maar mengde zich ook in het Duitse binnenlandse debat. In zijn toespraak sprak hij over de Frans-Duitse verzoening en over de afkeer van oorlog die beide landen door hun conflicten hadden. Afschrikking was echter de sleutel tot vrede en die kwam in gevaar op het moment dat de BRD zich tegen de bewapening zou keren, aldus Mitterrand. De Franse president vervolgde zijn toespraak met een emotioneel relaas over de speciale Frans-Duitse vriendschap.⁷⁹ Hij haalde de bloedgemeenschap tussen Frankrijk en Duitsland aan en citeerde Victor Hugo verder door te stellen dat: *'l'union de la France et de l'Allemagne et ce serait la paix du monde.*⁸⁰ Kohl was diep onder de indruk van Mitterrand zijn geste. Hij zou dit niet vergeten. De Franse steun had op geen beter moment kunnen komen. Kohl was verwickeld in verkiezingsstrijd en binnen de BRD werd hij gezien als een tussenpaus. Dit kwam onder andere door het feit dat hij niet via verkiezingen aan de macht was gekomen. Nadat Kohl de verkiezingen had gewonnen kon Mitterrand rekenen op veel politiek krediet in Bonn. De Franse president, die economisch gezien met zijn rug tegen de muur stond, wist voor het houden van zijn rede al dat hij

⁷⁷ Segers, *Reis naar het continent*. p. 216.

⁷⁸ Marsh. p. 103, 105, 106

⁷⁹ Marsh p. 105 - 107; Segers, *Reis naar het continent*. p. 214, 215.

⁸⁰ François Mitterrand, "Discours de M. François Mitterrand, Président de la République, devant le Bundestag, à l'occasion du 20ème anniversaire du Traité de l'Elysée, sur la coopération franco-allemande, la sécurité européenne et la CEE, Bonn, jeudi 20 janvier 1983." (vie-publique.fr - La Documentation française, 1983) <<http://discours.vie-publique.fr/notices/847900500.html>> [geraadpleegd 1 juni 2015].

dit krediet nodig zou hebben. Mitterrand zijn toespraak in de Bondsdag kwam voor beide staatsmannen precies op het goede moment.⁸¹

In februari 1983 had het socialistische beleid van Mitterrand Frankrijk naar de rand van de afgrond gedreven. Het land moest kiezen: of het socialistische beleid handhaven en zich verder afsluiten van de internationale omgeving of uit het Europees Monetair Stelsel (EMS) stappen.⁸²

Het EMS: Duitse dominantie en Franse afhankelijkheid

Het Europees Monetair Stelsel was een vorm van monetaire coördinatie, opgericht in 1979. Het bestond uit een gemeenschappelijk wisselkoerssysteem en moest ook een stap in de richting van gezamenlijk Europees monetair beleid zijn.⁸³ Het EMS was een Frans-Duits initiatief waar de leiders van beide landen hun eigen motieven voor hadden. De motieven van de Duitse bondskanselier waren hoofdzakelijk politiek van aard geweest. Het EMS diende voor Schmidt twee doelen. Enerzijds was het een onderdeel van zijn binnenlandse strijd tegen de Bundesbank,⁸⁴ anderzijds moest het EMS de Bondsrepubliek Duitsland minder afhankelijk van de VS te maken. Schmidt meende dat het Amerikaanse monetaire beleid in Europa leidde tot toenemende instabiliteit en kwetsbaarheid, hier wilde hij een einde aan maken. Voorts wenste hij intensievere Europese samenwerking op het gebied van defensie omdat hij de Amerikaanse president Jimmy Carter geen betrouwbare partner vond. Volgens Schmidt had Carter 'geen notie van strategie'.⁸⁵

Voor de Franse president was het EMS een poging om grip te krijgen op de Duitse mark. De invulling van het EMS geschiedde dan ook aan de hand van een Frans idee, althans zo leek het. Het stelsel moest een Europees wisselkoersmechanisme bevatten dat gebaseerd was op het gewogen gemiddelde van alle deelnemende munten, deze nieuwe rekeneenheid werd de ECU genoemd. De Europese munten mochten zweven binnen een brandbreedte gebaseerd op de koers van de ECU. In het geval dat een munt teveel afweek van het gewogen gemiddelde bestond een interventieverplichting. Voorts diende er een Europees

⁸¹ Marsh p. 105; Segers, *Reis naar het continent*. p. 215.

⁸² Marsh. p. 106.

⁸³ H Ungerer, *A Concise History of European Monetary Integration: From EPU to EMU* (Quorum Books, 1997). p. 166.

⁸⁴ Segers, *Reis naar het continent*. p. 208.

⁸⁵ Szász. p. 78, 79.

Monetair Fonds (EMF) opgericht te worden waarin reserves van de deelnemende landen werden samengevoegd zodat het EMF krediet kon verstrekken.⁸⁶

De Duitse bondskanselier wilde tegemoet komen aan de Franse wensen, hij stuitte echter op hevig verzet van de Bundesbank. De hoeders van de graal der stabiliteit in Frankfurt zagen het EMS voor wat het was: een 'D-markinterventiesysteem'.⁸⁷ Het gewogen gemiddelde waarop de bandbreedte van de deelnemende wisselkoersen gebaseerd zou zijn impliceerde dat in het geval dat meerdere munten deprecieerden ten opzichte van de Duitse mark, de mark sneller de uiterste koers aan de bovenkant van de ECU bandbreedte zou bereiken dan de andere munten de onderkant. De Bundesbank realiseerde zich dat dit een 'Europese greep in de West-Duitse kas' was.⁸⁸ De stabiliteit van de D-mark werd bedreigd. De president van de Bundesbank, Otmar Emminger, liet zijn spierballen rollen en dwong af dat de Bundesbank zich aan interventies kon onttrekken indien de monetaire stabiliteit binnen Duitsland in gevaar zou komen. Ook werd de functie en het takenpakket van het EMF voorlopig open gelaten.⁸⁹

Hoewel het EMS de Europese monetaire integratie nieuw leven had ingeblazen door de deur richting de Economische en Monetaire Unie op een kier te zetten, had de noodrem waaraan Emminger had getrokken wel degelijk gewerkt.⁹⁰ Het EMS werd opgericht in een zeer afgeslankte vorm en verschilde in weinig van het wisselkoersarrangement dat er aan vooraf was gegaan: het slangarrangement dat Frankrijk in 1976 definitief had verlaten.⁹¹ 'De slang' was ook een vorm van Europese monetaire coördinatie. De deelnemers hadden ten opzichte van elkaars munten verschillende spilkoersen, waarop de uiterste waarden van de verschillende valuta gebaseerd waren. De centrale banken van de deelnemende lidstaten waren verplicht tot interventie over te gaan op het moment dat hun munt uit de bandbreedte raakte. Deze interventie werd mede gefinancierd door de centrale bank van de sterkere munt. De kosten die hiermee gepaard gingen dienden binnen een vaste tijdsspanne te worden vereffend. Het slangarrangement fungeerde in praktijk als een Duitse mark zone. De sterke mark dwong andere munten regelmatig de slang uit. Dit betekende dat het Europese monetaire beleid in feite door de Bundesbank bepaald werd. In Parijs werd dit ervaren als een verlies van soevereiniteit, vandaar dat

⁸⁶ Szász. p. 77 – 83.

⁸⁷ Szász p. 94; Segers, *Reis naar het continent*. p. 209.

⁸⁸ Segers, *Reis naar het continent*. p. 209.

⁸⁹ Szász. p. 90, 92, 93.

⁹⁰ Szász p. 94 – 96; Segers, *Reis naar het continent*. p. 209, 210.

⁹¹ Szász. p. 77, 90.

Giscard andere plannen voor het EMS had. Door de noodgreep van de Bundesbank was het EMS echter uitgedraaid op iets dat nagenoeg overeenkwam met de slang.⁹²

Dit weerhield de Europese Commissie, gesteund door Frankrijk en andere lidstaten met zwakkere munten zoals België en Italië, er niet van voorstellen te doen tot uitbreiding van het EMS. Deze voorstellen waren een poging om de deur naar een Economische en Monetaire Unie open te zetten. De BRD zag zich genoodzaakt de voorstellen tot verdere Europese integratie af te wijzen omdat het de Duitse prijsstabiliteit niet in gevaar wilde brengen. Dit rijmde niet met de constructieve Europa politiek en *Westbindung* die het land sinds de Tweede Wereldoorlog gevoerd had. De Bondsrepubliek werd in het defensief geplaatst. Het wilde positief staan tegenover Europese integratie maar wenste de D-mark niet in gevaar te brengen. Geholpen door het Nederlandse ministerie van Financiën koos de BRD de vlucht naar voren. Mogelijkheden tot Europese monetaire samenwerking lagen volgens Bonn wel degelijk op tafel, alleen niet in de vorm van het gerommel in de marge over EMS-amendementen. In juli 1982 werd geopperd om het kapitaalverkeer vrij te maken, dat was een vorm van serieuze financiële samenwerking en al een EEG doelstelling sinds 1957.⁹³

De revitalisatie van kapitaal liberalisatie bleek een schot in de roos voor de overschotlanden Nederland en Duitsland. Ze zouden het vanaf juli '82 in hun beleid als voorwaarde voor verdere monetaire samenwerking stellen. De discussie over monetaire samenwerking verdeelde de EEG lidstaten al sinds de jaren zestig in twee groepen. De monetaristen en de economen. De monetaristen waren landen met zwakkere munten als België en Italië, aangevoerd door Frankrijk, de economen werden gevormd door Nederland en Duitsland.⁹⁴ De discussie ging over het feit of de economische harmonisatie plaats moest vinden na de invoering van de monetaire maatregelen of daarvoor. In andere woorden: wat kwam er eerst, monetaire of economische integratie? De economen waren van mening dat monetaire maatregelen alleen konden volgen op economische harmonisatie. De monetaristen vonden echter dat die economische harmonisatie plaats moest vinden na de monetaire maatregelen. Ze waren van mening dat economische convergentie hier automatisch op zou volgen en eventueel bespoedigd kon worden door de andere

⁹² Ungerer. p. 123-131, 143, 144.

⁹³ Segers, *Reis naar het continent*. p. 209 – 212.

⁹⁴ Ivo Maes en Amy Verdun, "Small states and the creation of EMU: Belgium and the Netherlands, pace-setters and gate-keepers", *Journal of Common Market Studies*, 43 (2005) p. 336, 337.

lidstaten. Dit diende te geschieden door het creëren van steunfondsen die de landen dan konden gebruiken om de economische convergentie te bewerkstelligen.⁹⁵

De redenering dat vrij verkeer van kapitaal vooraf diende te gaan aan monetaire samenwerking kwam voort uit de OCA-theorie van Mundell.⁹⁶ Mundell had onderzoek gedaan naar welke groepen landen het meest geschikt waren voor een gemeenschappelijke munt (*Optimum Currency Areas*). Zijn onderzoek baseerde hij op het 'monetaire beleidstrilemma'. Mundell meende dat vrij verkeer van kapitaal, vaste wisselkoersen en onafhankelijk monetair beleid nooit tegelijk konden bestaan, beleidsmakers konden niet anders dan een van deze drie opgeven. In de EMU zouden geen vaste wisselkoersen bestaan. Wilde de Europese muntunie een *Optimum Currency Area* zijn, dan moest het dus sprake zijn van volledig vrij verkeer van kapitaal en onafhankelijk monetair beleid.⁹⁷

Binnen de BRD en Nederland meende men dat het vrije kapitaalverkeer ervoor zou zorgen dat marktkrachten een grotere druk zouden uitoefenen op de overige EEG-lidstaten om een hogere prioriteit aan stabiliteit in hun monetaire beleid te geven.⁹⁸ Door het vrije kapitaalverkeer als voorwaarde voor verdere monetaire samenwerking te stellen wilden de overschot landen economische convergentie realiseren. Zo wilden ze zich verzekeren van een financieel evenwichtige en stabiele Europese Economische Gemeenschap voordat er stappen naar een Economische en Monetaire Unie werden gezet.⁹⁹ Om kort te gaan:

'Het vrij verkeer van kapitaal ontwikkelde zich tot een machtig wapen in de Duits-Nederlandse strijd tegen 'monetaristische' EMU-plannen'.¹⁰⁰

Terug naar het voorjaar van 1983: binnen de Franse regering was door de economische misère een tweespalt ontstaan. Een groep wilde het socialistische beleid voortzetten en was daarvoor bereid uit het EMS stappen. Dat Frankrijk hiermee het risico nam het Europese integratie proces op te blazen nam deze groep voor lief. De andere groep onder leiding van Delors wilde dat Frankrijk in het EMS

⁹⁵ Ungerer. p. 107, 108.

⁹⁶ Robert A. Mundell, "A Theory of Optimum Currency Areas", *The American Economic Review*, 51 (1961), 657-65.

⁹⁷ Segers, *Reis naar het continent*. p. 194, 195.

⁹⁸ Bart van Riel en Alman Metten, *De keuzes van Maastricht: de hobbelige weg naar de EMU* (Van Gorcum, 2000) p.22; Szász. p. 104 – 110, 115 – 117.

⁹⁹ Segers, *Reis naar het continent*. p. 196, 197, 210, 211.

¹⁰⁰ Segers, *Reis naar het continent*. p. 211.

bleef, ook al ging dit ten koste van de socialistische idealen.¹⁰¹ In maart 1983 was het moment daar, de Franse franc stond op het punt om door de ondergrens van het EMS te vallen. De Franse centrale bank kon het tij niet keren, daar was buitenlandse hulp voor nodig. Mitterrand keek hiervoor naar zijn nieuwe Duitse vriend bij wie hij, door zijn toespraak begin dat jaar, veel krediet had opgebouwd. Kohl besloot de Franse president te hulp te schieten. De Duitse bondskanselier liet de West-Duitse economie opdraaien voor de redding van de franc. De Duitse mark revalueerde met 5,5 procent, terwijl de franc slechts met 2,5 procent devalueerde en hierdoor binnen de bandbreedtes van het EMS kon blijven.¹⁰²

Mede door de reddingsactie van de Duitse bondskanselier besloot Mitterrand in het tweespalt binnen de Franse regering partij te kiezen voor Delors en consorten. De president kwam tot de conclusie dat zijn socialistische beleid gefaald had en wilde Frankrijk binnen de EEG houden. De waarde van de Europese samenwerking had hij immers net aan den lijve ondervonden. Zijn keuze werd tevens mogelijk gemaakt door het verval van de Franse communistische partij.¹⁰³ Nadat de crisis beslecht was bewees Mitterrand meer politicus dan idealist te zijn. Zijn socialistische plannen ruilde hij moeiteloos in voor nieuwe Europese idealen, niet in de laatste plaats omdat dit politiek gunstig was. Er volgden op bijna maandelijkse basis uitgebreide overleggen met Kohl. Mitterrand was vastbesloten het integratieproces onder Frans voorzitterschap van een nieuwe impuls te voorzien en Kohl wilde de bekeerde president hier graag in ondersteunen.¹⁰⁴ Mitterrand stortte zich volledig op de Europese politiek en kondigde in 1984 een *relance européenne* aan.¹⁰⁵

De Franse president begon de *relance* met een tour langs de Europese hoofdsteden om te zien waar ruimte voor verdere Europese integratie lag. Zijn herlancering begon concretere vormen aan te nemen door zijn vele bezoeken aan Bonn en Londen. Mitterrand kwam er door zijn *shuttle diplomacy* achter dat de completering van de interne markt het terrein was waarop nieuwe stappen moesten worden gezet. De premier van het Verenigd Koninkrijk, Margaret Thatcher, weigerde op de andere terreinen in beweging te komen.¹⁰⁶ De redenen voor de revitalisatie van

¹⁰¹ Szász. p. 97 – 99.

¹⁰² Marsh. p. 107, 108.

¹⁰³ Moravcsik, *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht* p. 30, 31; Szász p. 98,99; Segers, *Reis naar het continent*. p. 216, 217.

¹⁰⁴ Moravcsik, "Negotiating the Single European Act: national interests and conventional statecraft in the European Community" p. 30, 31, 34; Segers, *Reis naar het continent* p. 218; Ungerer. p. 175, 176.

¹⁰⁵ Segers, *Reis naar het continent*. p. 218.

¹⁰⁶ Moravcsik, "Negotiating the Single European Act: national interests and conventional statecraft in the European Community." p. 34, 37, 38.

het Europese integratieproces waren niet enkel politiek. Japan had op economisch gebied een stormachtige ontwikkeling doorgemaakt die tot bezorgdheid in West-Europa leidde. Dit had een grotere bereidheid binnen de EEG tot gevolg om de Europese samenwerking te versterken en verder te ontwikkelen.¹⁰⁷

Het werd de Franse president ook steeds duidelijker in welke richting hij wenste dat de Europese integratie zich begaf. Nu Frankrijk voor Europa had gekozen hield dit in dat het land zich aan het EMS diende te committeren. Het Europees Monetair Stelsel functioneerde door de Duitse dominante positie op monetair en economisch gebied nog steeds als D-mark zone. Dit betekende dat Parijs in monetaire soevereiniteit beperkt werd door de sterke stabiele D-mark. Voor Mitterrand was deze situatie onacceptabel, Frankrijk moest onder het Duitse juk vandaan zien te komen. De tweede helft van de jaren '80 stonden voor Frankrijk in het teken van het beperken van de Duitse monetaire dominantie.¹⁰⁸

Mitterrand wist dat de Duitsers de mark niet zomaar prijs zouden geven. De Duitse munt was de grote – en misschien wel enige – nationale trots. De mark stond symbool voor het *Wirtschaftswunder* en was het Duitse middel om in het reine te komen met het verdriet van Weimar. Prijsstabiliteit was heilig in de BRD, dit moest hyperinflatie zoals in de tijd van de Weimarrepubliek ten kosten van alles voorkomen. Nooit meer oorlog, was de gedachte. De verantwoordelijkheid hiervoor rustte op de schouders van de onafhankelijke Bundesbank in Frankfurt. Afgezonderd van de politieke waan van de dag legde Frankfurt op monetair gebied Duitsland en daarmee Europa zijn wil op. Mitterrand zag in dat de enige weg waarlangs de BRD de controle over de D-mark zou opgeven via het Europese integratieproces liep. Door het creëren van een Economische en Monetaire Unie zou monetaire soevereiniteit naar het Europese platform worden getild. De Duitse Bundesbank zou niet langer leidend zijn, deze rol was dan voorbehouden aan Europese instituties. In de ogen van Mitterrand was dit een aanzienlijke verbetering voor Frankrijk. Daarbij zou de EMU hem ook voorzien van externe druk die waardevol zou zijn bij het moderniseren van de Franse economie.¹⁰⁹

Dat Mitterrand serieus was over de *relance européenne* bleek in juni 1984 op de Europese top van Fontainebleau. Hier werd het comité-Dooge, dat met nieuwe voorstellen om de besluitvorming binnen EEG te verbeteren zou komen, opgericht.¹¹⁰

¹⁰⁷ Segers, *Reis naar het continent*. p. 222.

¹⁰⁸ Marsh. p. 118, 119.

¹⁰⁹ Segers, *Reis naar het continent*. p. 218, 219.

¹¹⁰ Szász. p. 104.

De band tussen Mitterrand en Kohl zou na de ‘Europese bekering’ van de Franse president alleen maar hechter worden. In de september 1984, bij een herdenking van de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog in Verdun, had er volgens Kohl een ‘revolutionaire ontwikkeling’ plaatsgevonden: Mitterrand en hij hadden een ‘vriendschap der beide volkeren’ tot stand weten te brengen. In de stromende regen had Mitterrand gedurende de herdenking zijn hand naar de Duitse bondskanselier uitgestoken, die pakte de hand aan. Kohl was diep ontroert, ‘de geest van de handdruk van Verdun’ zou hij de rest van zijn politieke leven met zich meedragen.¹¹¹

In de tijd dat het Dooge comité aan voorstellen betreffende de verbetering van Europese besluitvorming werkte, werd Jacques Delors op voorspraak van Kohl en Mitterrand voorzitter van de Europese Commissie.¹¹² Delors moest het Europese integratieproces van nieuw elan voorzien. Om dit te realiseren concentreerde hij zich op het voltooien van de gemeenschappelijke markt en het verbeteren van de Europese besluitvormingsprocedures. Zijn plannen presenteerde hij in juni 1985 te Milaan in het Witboek dat de basis voor de Europese Akte zou vormen. De voltooiing van de interne markt betekende naast vrij verkeer van goederen, diensten en personen ook vrij verkeer van kapitaal.¹¹³ Dit laatste was iets waar de overschot landen, Nederland en de BRD, al sinds 1982 voor pleitten. Delors besepte dat hij het monetaire integratieproces enkel op gang kon brengen door kapitaalliberalisatie na te streven. Frankrijk, voorheen groot tegenstander van vrij kapitaalverkeer, was dankzij de beleidsommezwaai van Mitterrand in 1983 ook bereid mee te werken.¹¹⁴

De Europese Akte had het integratieproces nieuw leven ingeblazen. Door het vrij verkeer van kapitaal hier onderdeel van te maken was Delors er tevens in geslaagd om de weg vrij te maken voor verdere monetaire integratie. De EMU was in het nieuwe verdrag als doelstelling opgenomen. Hoewel hieraan de voorwaarde van voorafgaande economische convergentie was gekoppeld en de EMU enkel gerealiseerd kon worden door middel van een verdragswijziging waarin alle landen een veto hadden, had Delors hiermee wel degelijk een stap gezet. Het vrij verkeer van kapitaal vergrootte nu eenmaal de onderlinge monetaire afhankelijkheid van lidstaten en vormde daardoor een geldig argument voor monetaire integratie.¹¹⁵ De Duitse bondskanselier had dit gedurende het onderhandelingsproces over de

¹¹¹ Segers, *Reis naar het continent*. p. 219, 220.

¹¹² Marsh. p. 108, 109.

¹¹³ Moravcsik, “Negotiating the Single European Act: national interests and conventional statecraft in the European Community.”

¹¹⁴ Szász. p. 104 – 110, 115 – 117.

¹¹⁵ Segers, *Reis naar het continent* p. 227, 228; Szász. p. 115 – 117.

Europese Akte ook moeten erkennen. In de herfst van 1985 was de gemeenschappelijke munt voor het eerst onderwerp van gesprek tussen Kohl en Mitterrand. Laatst genoemde maakte zijn wens voor een Europese munt kenbaar. De Duitse bondskanselier sloot zich aan bij de redenatie van Mitterrand, volgens Kohl was een Europese munt een logisch gevolg van hetgeen ze met de Europese Akte wilden bewerkstelligen. Wel maakte hij de Franse president duidelijk dat het een groot offer van West-Duitsland zou vragen:

*'the D-Mark is our flag. It is the fundament of our post-war reconstruction. It is the essential part of our national pride; we don't have much else.'*¹¹⁶

Vanaf de beleidsomslag in 1983, toen Mitterrand en Frankrijk kozen voor Europa en de Franse franc dus binnen het EMS zou blijven, was Parijs op monetair gebied steeds afhankelijker van de BRD geworden. Deze situatie was onwenselijk maar werd vaak opgelost door een verlaging van de spilkoers tussen de D-mark en de franc. Een openlijke devaluatie van de Franse munt bleef op deze manier uit, zo was een werkbare situatie ontstaan. Indien Frankrijk zich genoodzaakt zag de franc te devalueren om het tekort op de handelsbalans te verminderen kon dit zonder gezichtsverlies. Dit veranderde in 1987. De Franse regering keerde zich tegen een devaluatie van de Franc, op welke manier dan ook verpakt, omdat hierdoor de inflatie zou toenemen. Dit verhoogde de Franse afhankelijkheid van de Bundesbank en maakte hem tevens problematisch. In Parijs werd de behoefte naar grip op het Duitse monetaire beleid groter.¹¹⁷ Door de Wall Street-crash in de herfst van 1987 werd aangetoond hoe urgent de Franse behoefte was. De val van de Dollar met meer dan 10 procent zorgde voor spanningen binnen de EEG. De Franse franc kon met moeite binnen het EMS worden gehouden doordat Kohl zich hier persoonlijk hard voor had gemaakt bij de Bundesbank. Eens te meer werd duidelijk dat het succes van het EMS afhankelijk was van de grillen van de Bundesbank in Frankfurt. De nasleep van de Wall Street-crash symboliseerde de asymmetrische Frans-Duitse economische machtsbalans.¹¹⁸

¹¹⁶ Marsh. p. 112.

¹¹⁷ Szász. p. 118 – 120.

¹¹⁸ K Dyson en L Quaglia, *European Economic Governance and Policies: Volume I: Commentary on Key Historical and Institutional Documents*, European Economic Governance and Policies (OUP Oxford, 2010) p. 340; Segers, *Reis naar het continent*. p. 231.

De EMU op de agenda

Terug naar de oprichting van de Frans-Duitse Defensie Raad en de Frans-Duitse Financiële en Economische Raad op 22 januari 1988. De Financiële en Economische Raad was de zoveelste Franse poging om politieke invloed te krijgen op het beleid van de Bundesbank.¹¹⁹ De president van de Bundesbank, Karl Otto Pöhl, was zich bewust van de Franse doelstelling en wist na maanden politiek geworstel in het najaar van 1987 de autonomie van de Bundesbank veilig te stellen. De Financiële en Economische raad zou niet meer dan een overlegorgaan worden.¹²⁰ In Parijs groeide het bewustzijn dat de pogingen tot politieke invloed over het Duitse monetaire beleid, evenals de technische wijzigingen die nagestreefd werden binnen het EMS, niet realistisch waren. Deze technische wijzigingen waren pogingen om de lastenverdeling op een meer 'solidaire' manier te laten verlopen en de aanpassingslast van de munten meer bij de overschot landen te leggen. De Bundesbank had een dusdanig sterke interne positie dat de centrale bank zich, door zich te beroepen op zijn onafhankelijkheid en grip op de Duitse geldgroei, steeds overtuigend kon verweren. Eind 1987 zag Parijs in dat de enige manier waarop het Duitse monetaire beleid te beïnvloeden was via de Europese politieke weg liep.¹²¹

Tijdens het Duitse voorzitterschap in de eerste helft van 1988 werd de EMU definitief op de agenda gezet. Op 8 januari 1988 stuurde Edouard Balladur, de Franse minister van Financiën, een brief aan de ministers van Financiën van de EG-landen. Hierin sneed hij de recente problemen op de Europese valutamarkten aan. Wisselkoersstabiliteit was gewenst volgens Balladur en bij zijn brief zat een memorandum gevoegd waarin hij pleitte voor de oprichting van een Europese Centrale Bank (ECB) ter vervanging van het EMS.¹²² Uit het memorandum werd eens te meer duidelijk waar voor de Franse minister van Financiën de pijn zat:

*'It is necessary to avoid any one country having de facto the responsibility for setting the economic policy and monetary policy objectives of the entire system ... a single national currency must not serve as the intervention currency and as reserve for the whole system.'*¹²³

¹¹⁹ Szász. p. 120.

¹²⁰ Marsh. 121.

¹²¹ Szász. p. 119, 120, 122 – 124.

¹²² Dyson en Quaglia p. 361 – 363; Segers, *Reis naar het continent* p. 231; Szász. p. 122, 123.

¹²³ Dyson en Quaglia. p. 362.

De dominante D-mark was voor Frankrijk een doorn in het oog. Jacques Attali, speciaal adviseur van Mitterrand, sprak in een overleg met Duitse ambtenaren zelfs van 'de Duitse Atoombom'.¹²⁴ De EMU moest deze 'asymmetrische situatie' volgens Balladur verhelpen.

De Franse minister van Financiën kreeg op 23 februari 1988 bijval van zijn Italiaanse ambtsgeenoot, Giuliano Amato. Amato stelde dat het verlies van monetaire beleidsautonomie, veroorzaakt door de rol van de D-mark binnen het EMS, onwenselijk was. Het systeem zou verbeteren wanneer alle landen overeen zouden komen monetaire beleidsautonomie af te staan door een Europese Centrale Bank op te richten.¹²⁵ De Franse en Italiaanse ministers van Financiën wisten zich bij hun initiatieven gesteund door de Duitse minister van Buitenlandse Zaken, Hans-Dietrich Genscher. Genscher, die zich in het voorjaar van 1987 al voorstander van de EMU had verklaard, publiceerde op persoonlijke titel op 26 februari 1988 een memorandum waarin hij zich hard maakte voor een Europese munt en een Europese Centrale Bank. Het memorandum was opgesteld met behulp van zijn persoonlijke contacten bij de Bundesbank. Genscher pleitte in zijn memorandum voor een onafhankelijke ECB naar het model van de Bundesbank. De taak van de ECB moest dan ook het handhaven van de prijsstabiliteit zijn. Ook zou de ECB als katalysator voor de benodigde economische convergentie werken. Economische convergentie was voor Genscher dus geen voorwaarde voorafgaand aan de EMU, hiermee brak de minister met de theorie die tot dan toe altijd het fundament van de Duitse opstelling ten aanzien van de EMU was geweest: *de Kronungstheorie*.¹²⁶

De *Kronungstheorie* kwam er in het kort op neer dat monetaire integratie enkel en alleen plaats diende te vinden als vervolg op economische en politieke integratie. De monetaire unie moest gelden als kroon op het Europese integratieproces. Wanneer dit niet het geval was – en monetaire integratie doorgang zou vinden voordat economische convergentie gegarandeerd was – zou de Duitse prijsstabiliteit in gevaar komen.¹²⁷ Dit was onbespreekbaar voor de Duitse financiële elite. Genscher meende in zijn memorandum dat economische convergentie ook via een onafhankelijke ECB gegarandeerd kon worden, hiermee tornde hij aan de ijzeren volgorde van de *Kronungstheorie*. Dit leidde tot debat binnen de Duitse regering en bracht de minister in conflict met het ministerie van Financiën en de Bundesbank. De

¹²⁴ Marsh. p. 121.

¹²⁵ Dyson en Quaglia. p. 365 – 367.

¹²⁶ Dyson en Quaglia p. 367 – 369; Marsh p. 122 – 124; Segers, *Reis naar het continent*. p. 231 – 233.

¹²⁷ Segers, *Reis naar het continent*. p. 176.

Duitse monetaire autoriteiten verkeerden tot dan toe in de waan dat de EMU en de ECB zaken waren die Duitsland enkel op de lange termijn nastreefde. Genscher betoogde in zijn memorandum echter dat de Europese Raad tijdens de top te Hannover op 27 en 28 juni 1988 een signaal zou moeten afgeven. De Raad diende een comité van vijf tot zeven 'wijze mannen' aan te stellen die de mogelijkheden om een EMU te bewerkstelligen gedurende een jaar zouden onderzoeken.¹²⁸

Snel volgde een reactie van de Duitse minister van Financiën, Gerhard Stoltenberg. Stoltenberg benadrukte dat het standpunt van de Duitse regering was dat de EMU een doel op lange termijn was. Hij viel terug op de *Kronungstheorie*, voorafgaand aan de EMU dienden economische convergentie en politieke integratie te geschieden. Kortom: de tijd was nog niet rijp.¹²⁹ Hierin wist hij zich gesteund door de Bundesbank, die de minister in een persconferentie in mei 1988 bijviel.¹³⁰ Genscher zette echter door. De meest populaire politicus van de BRD ondermijnde Stoltenberg in zijn contacten met de Franse regering. De minister van Financiën had volgens Genscher een moeilijk karakter en was zich niet bewust van het belang van de monetaire unie.¹³¹

Bondskanselier Kohl was zich wel bewust van de kansen die de monetaire unie en het Duitse Europese voorzitterschap hem boden. Hij greep de mogelijkheid om zich als Europees staatsman te manifesteren met beide handen aan.¹³² De populariteit die het memorandum van Genscher onder West-Duitse multinationals genoot was hem niet ontgaan.¹³³ Binnen de Duitse auto- en werktuigenindustrie was men enthousiast vanwege de lonkende exportstijging en de bancaire sector was gefixeerd op de economische kansen die het vrij verkeer van kapitaal met zich mee zou brengen.¹³⁴ De bondskanselier wilde voor het oog van de natie en Europa niet voorbijgestreefd worden door zijn minister van Buitenlandse Zaken. Na intensieve onderhandelingen tussen Kohl, Mitterrand en Delors begin juni '88 te Evian en een akkoord dat volledig vrij verkeer van kapitaal bewerkstelligde, werd besloten dat later die maand in Hannover een comité aangesteld zou worden. Dit comité zou de mogelijkheden tot een EMU onderzoeken. Te Hannover werd het Delors-comité aangesteld. Dit comité zou onderzoeken hoe, en dus niet of, een monetaire unie het beste gecreëerd kon worden. In het comité namen de directeurs van nationale

¹²⁸ Dyson en Quaglia p. 367 – 369; Marsh p. 122 – 124; Segers, *Reis naar het continent*. p. 231 – 233.

¹²⁹ Dyson en Quaglia. p. 369 – 371.

¹³⁰ Dyson en Quaglia. p. 371 – 373.

¹³¹ Marsh. p. 122.

¹³² Dyson en Quaglia. p. 342.

¹³³ Marsh. p. 124.

¹³⁴ Segers, *Reis naar het continent*. p. 232.

centrale banken onder leiding van Delors zitting. Dit zorgde ervoor dat de Bundesbank aan het monetaire integratie proces gebonden werd en beperkt werd in zijn bewegingsvrijheid. Ook legde het de leiding van het monetaire integratieproces in de handen van de ambitieuze voorzitter van de Europese Commissie, Jacques Delors.¹³⁵

Het Nederlandse Europa beleid werd vanaf het aantreden van Ruud Lubbers als premier in 1982 tot de top van Hannover vormgegeven langs een aantal vaste lijnen. Lubbers was een bevlogen Europeaan. De EMU was in de ogen van de Nederlandse premier een logisch gevolg van de interne markt. Daarbij moest de gemeenschapsmunt een belangrijk geopolitiek strategisch belang dienen en waren de Nederlandse handelsbelangen erbij gebaad.

Bij het aantreden van Lubbers in november 1982 bevond Europa zich in het tijdperk van Eurosclerose. Een gevoel van politieke en economische stagnatie had zich meester gemaakt van het continent, er heerste Europamoeheid. Ook Lubbers concludeerde dat na zijn eerste Europese top, eind 1982 te Kopenhagen: 'het gaat niet goed met Europa'.¹³⁶ Volgens de kersverse premier moest er 'iets gebeuren'. Op de top van Kopenhagen besloot Lubbers ernaar te streven om het Europese integratieproces nieuw leven in te blazen. De Nederlandse premier wilde zich inzetten om de eurosclerose te overwinnen.¹³⁷

Om zijn Europees enthousiasme ten uitvoer te brengen koos Lubbers een onlogische bondgenoot in Europa. De Nederlandse premier zette in zijn eerste Europese top een Atlantische koers in. Dit zorgde ervoor dat Mitterrand hem als een *trop marin* zag, iemand die te sterk overzees was georiënteerd.¹³⁸ Ook de Duitse bondskanselier rekende voor Europese samenwerking niet op Lubbers, Kohl zag dat zijn mede christendemocraat een andere bondgenoot in Europa had.¹³⁹ Lubbers zijn bondgenoot was Margaret Thatcher, en Ruud mocht 'Maggie' zeggen tegen de *Iron Lady*.¹⁴⁰ Zijn goede relatie dankte Lubbers mede aan de drastische maatregelen die hij kort na zijn aantrede nam om de Nederlandse begroting op orde te brengen. Nationaal werd Lubbers hierom door toenmalig vakbondsleider Wim Kok het gedrag van een dictator verweten.¹⁴¹ Internationaal kwam de premier bekend te staan als 'Ruud Shock', Thatcher bewonderde dit. Ze speelde Lubbers dan ook met een

¹³⁵ Dyson en Quaglia p. ; Marsh p. 124; Segers, *Reis naar het continent*. p. 232, 233.

¹³⁶ Roel Janssen, *De euro* (Bezige Bij b.v., Uitgeverij De, 2012). P. 37

¹³⁷ Janssen, *De euro*. P. 37, 38.

¹³⁸ Janssen, *De euro*. P. 44.

¹³⁹ Segers, *Reis naar het continent*. p. 221.

¹⁴⁰ Janssen, *De euro*. P. 43.

¹⁴¹ Friso Wielenga, *Nederland in de twintigste eeuw* (Boom, 2009). P. 288, 289.

kwinkslag toe dat hij de maatregelen eigenlijk niet moest nemen, *'you're ruining my reputation as the Iron Lady'*.¹⁴²

Thatcher was echter niet zo bevlogen wanneer het om Europa ging als Lubbers en zou zich manifesteren als een obstakel voor verdere Europese samenwerking. De Britse premier was bijzonder terughoudend betreffende het hervormen van de Europese besluitvorming en het compromis van Luxemburg. Het compromis van Luxemburg verminderde de Europese slagkracht omdat een lidstaat meerderheidsbesluitvorming kon tegenhouden door middel van een veto wanneer er een 'vitaal belang' in het geding was.¹⁴³ Ook wilde ze niets weten van verdere monetaire coördinatie en samenwerking. Daarbij had Thatcher zich bijzonder kritisch opgesteld ten opzichte van het Gemeenschappelijk Landbouw Beleid. De Britse premier had campagne gevoerd *'to get her money back'* en dit was in de rest van Europa niet goed gevallen. De Franse minister van Buitenlandse Zaken, Claude Cheysson, constateerde dat het Verenigd Koninkrijk opzoek was naar evenredige compensatie. Dat kon niet het idee van de Europese gemeenschap zijn. De Britten en de Fransen hielden er blijkbaar hele andere ideeën van een Gemeenschap op na, zo stelde Cheysson vast.¹⁴⁴

Thatcher zag het Europese project bijna uitsluitend als iets dat vrije handel diende te bevorderen.¹⁴⁵ Met de keuze van zijn bondgenoot leek Lubbers zich dus buiten het centrum van verdere Europese samenwerking te plaatsen. Kohl, Mitterrand en Delors zagen in het Europese project namelijk veel meer dan een vrijhandelszone. Europa moest een echte gemeenschap worden en wanneer dit niet met de Britten kon dan moest dit maar zonder.¹⁴⁶ Lubbers zijn bondgenootschap met de Britten en zijn enthousiasme voor Europese integratie waren in die zin onverenigbaar. Waar Thatcher op het gebied van Europese samenwerking niet verder wilde gaan dan de interne markt te complementeren, had de Nederlandse premier een Europees vergezicht. Lubbers was idealistisch en activistisch als het op Europa aan kwam, hij sprak erover als een missie.¹⁴⁷

¹⁴² Janssen, *De euro*. P. 43.

¹⁴³ Marsh. p. 112, 113.

¹⁴⁴ Moravcsik, "Negotiating the Single European Act: national interests and conventional statecraft in the European Community." P. 28, 31, 32.

¹⁴⁵ Marsh. p. 112, 113.

¹⁴⁶ Segers, *Reis naar het continent*. p. 221, 222.

¹⁴⁷ Janssen, *De euro*; Segers, *Reis naar het continent*. p. 222.

‘Het is dus Europa, Europa, Europa. En uiteraard hoort daar een gemeenschappelijke munt bij. Daarover bestaat bij mij geen twijfel.’¹⁴⁸

Lubbers nam dan ook actief deel aan de *relance européenne* die Mitterrand ingezet had. De revitalisering strookte met zijn pro-Europese visie en diende de Nederlandse handelsbelangen. De Nederlandse werkgeversorganisaties hadden Lubbers in 1984 al aangezet tot het wegnemen van de nog steeds aanwezige handelsbelemmeringen binnen de Europese Economische Gemeenschap. VNO en NCW hadden de premier verzocht te ‘investeren in de toekomst van Europa’.¹⁴⁹ Dat deed hij ook. Samen met Wisse Dekker, de toenmalige bestuursvoorzitter van Philips, werkte Lubbers mee met Delors zijn plan om de interne markt te voltooien. Maar Lubbers wilde meer. Volgens hem was een *single currency* het logische vervolg van de interne markt. Daarbij was een gemeenschappelijke munt van strategische betekenis om Europa te profileren in het globale krachtveld aan het einde van de Koude Oorlog. Ook had de munt volgens de Nederlandse premier een economische meerwaarde. Voor het Nederlandse bedrijfsleven zou het bevorderlijk zijn om geen hinder meer te ondervinden van de voortdurende wisselkoersaanpassingen in het EMS die voortkwamen uit de devaluaties van de zwakkere Europese munten. Dat belemmerde de werking van de interne markt. De Europese munt moest in de zomer van 1988 het vervolg op de succesvolle herlancering van de interne markt worden, aldus Lubbers.¹⁵⁰

Het Nederlandse standpunt aangaande de Economische en Monetaire Unie was in april 1986 uitvoerig uiteengezet door het ministerie van Financiën. Daar hadden ze een regeringsnota met de Nederlandse doelstellingen voor de Europese monetaire samenwerking op lange termijn opgesteld.¹⁵¹ Hierin kwam het Nederlandse einddoel duidelijk naar voren, dit was ‘de verwezenlijking van de Economische en Monetaire Unie’.¹⁵² Volgens de ambtenaren op Financiën werd deze doelstelling, sinds deze in 1969 te Den Haag overeen was gekomen, door Nederland volledig onderschreven. Verdere monetaire ontwikkeling in Europa moest dan ook gericht zijn op de uiteindelijke verwezenlijking van de EMU, hierin stelde

¹⁴⁸ Janssen, *De euro*. P. 40.

¹⁴⁹ Segers, *Reis naar het continent*. p. 223.

¹⁵⁰ Janssen, *De euro*. P. 38 – 40.

¹⁵¹ Regeringsnota april 1986.

¹⁵² Regeringsnota april 1986 p. 1

Nederland zich naar eigen zeggen constructief op. De regeringsnota meende dat alle beleidsvoorstellen hieraan getoetst moesten worden.¹⁵³

Op het ministerie van Financiën hadden ambtenaren de voorwaarden voor monetaire eenwording opgesteld. Zo vereiste een gemeenschappelijke Europese munt een Europese Centrale Bank. Dit zou gepaard gaan met soevereiniteitsoverdracht en daar mocht niet lichtzinnig over worden gedacht. Er dienden solide afspraken gemaakt te worden over het te voeren monetaire beleid, de betrokken instituties en hun bevoegdheden. Het monetaire beleid moest volgens Financiën gericht zijn op het waarborgen van de prijsstabiliteit. Daarbij zou de ECB naar Nederlands model opgericht dienen te worden. Dit bood een goede balans tussen de wenselijke onafhankelijkheid en politieke verantwoordelijkheid van de centrale bank. Ook aan het economisch beleid van de lidstaten werden eisen gesteld. De regeringen dienden hierbij door een nieuw Europees verdrag beperkingen opgelegd te krijgen. Volgens de regeringsnota waren 'de nationale overheden van nu, de lokale autoriteiten in het Europa van morgen'.¹⁵⁴ De beperkingen dienden excessieve begrotingstekorten te voorkomen. Deze waren onacceptabel. De rekenmeesters op Financiën redeneerden dat ze zouden leiden tot een geldstroom naar landen met de tekorten en een onwenselijke rente stijging met zich mee zouden brengen.¹⁵⁵

Voordat dit nieuwe verdrag in werking zou kunnen treden moest zeker zijn dat de lidstaten economisch naar elkaar toegegroeid waren. Om dit te meten had men bij Financiën convergentiecriteria opgesteld. Ten eerste moest de gemiddelde inflatie in de EEG naar beneden. Het gemiddelde van de landen met een lage inflatie moest hierbij leidend zijn. Prijsstabiliteit moest immers ook een doelstelling van de centrale bank worden. Ten tweede moesten de nog bestaande restricties op het kapitaalverkeer afgeschaft worden. Dit zou ook stimulerend werken voor de beleidsdiscipline van lidstaten en bevestigen dat alle lidstaten de consequenties van monetaire eenwording wilden aanvaarden. Ten derde zouden de uitzonderingsposities van enkele lidstaten binnen het EMS moeten worden opgeheven. De ambtenaren van Financiën benadrukten in de regeringsnota dat er eerst aan deze drie eisen voldaan diende te worden. Pas daarna kon de institutionele fase van de monetaire integratie ingaan.¹⁵⁶

¹⁵³ Regeringsnota april 1986. P. 1 – 3.

¹⁵⁴ Regeringsnota april 1986. P. 4.

¹⁵⁵ Regeringsnota april 1986. P. 4, 5.

¹⁵⁶ Regeringsnota april 1986. P. 5, 6.

Kortom: Op het ministerie van Financiën was men een voorstander van monetaire ontwikkeling in Europa en werd de EMU actief nagestreefd. De enige weg richting de Economische en Monetaire Unie liep echter wel via de convergentie criteria. Bij Financiën hing men de *Kronungstheorie* aan, daarover bestond geen twijfel.

Nederland wilde voorop lopen bij het bepalen van de verdere koers van Europa. De Nederlandse delegatie had zich bij de onderhandelingen over de Europese Akte hard gemaakt om de monetaire unie ten minste als doelstelling in het verdrag op te nemen. De ondertekening van de Europese Akte in 1986 werd in Den Haag beschouwd als een Nederlands succes.¹⁵⁷ En niet alleen door de regering Lubbers, Ook de Nederlandse technocraten en de ambtenaren op Buitenlandse Zaken waren constructieve Europeanen.¹⁵⁸ De positie die de Nederlandse regering op de top van Hannover innam lag in het verlengde hiervan en werd voorafgaand aan de top besproken in de Raad voor Europese Zaken (REZ) van 20 mei 1988.¹⁵⁹ Ter tafel kwam een ontwerp-mandaat dat opgesteld was door het ministerie van Financiën in overleg met Economische Zaken, Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Buitenlandse Zaken, Algemene Zaken en De Nederlandsche Bank.¹⁶⁰

Het kabinet-Lubbers II wenste vooruitgang te boeken op het gebied van de EMU. De regering hechtte grote betekenis aan de voltooiing van de interne markt en wilde steun verlenen aan voorstellen van de Europese Commissie op dit terrein. De redenering voorafgaande aan de top van Hannover was dat voor een goed functionerende interne markt de verdere versterking van het EMS van groot belang was. Hierbij onderscheidde het ontwerp-mandaat drie fasen. Ten eerste moest er verdere voortgang binnen het huidige institutionele kader worden geboekt. Hiermee werd bedoeld op de liberalisatie van het kapitaal verkeer en de verdere convergentie van de economieën van de lidstaten. Daarbij diende de eindfase van de Economische en Monetaire Unie gedefinieerd te worden en ten slotte moest duidelijk worden hoe de ontwikkeling naar die eindfase eruit zou zien.¹⁶¹

De Nederlandse regering nam zich op 20 mei '88 dan ook voor om het verwachte voorstel van de Europese Raad, om een studie naar de realisatie van de EMU te doen, te steunen. Het resultaat moest binnen één jaar gepresenteerd

¹⁵⁷ Segers, *Reis naar het continent*. p. 228, 229.

¹⁵⁸ Segers, *Reis naar het continent*. p. 238.

¹⁵⁹ REZ 20 mei

¹⁶⁰ Interdepartementaal ontwerp-mandaat voor Hannover 19 mei

¹⁶¹ Interdepartementaal ontwerp-mandaat voor Hannover 19 mei p. 2.

worden.¹⁶² De Raad voor Europese Zaken kende niet veel betekenis toe aan de uitvoerders van deze studie. De voorkeur ging er wel naar uit dat ook het Monetair Comité erbij betrokken zou worden.¹⁶³ Het Monetair Comité maakte zich namelijk hard voor maatregelen op de Britse en Duitse lijn, zo neigde het naar de invoering van volledig vrij verkeer van kapitaal.¹⁶⁴ Wat de REZ betrof was voortgang op het EMU dossier het belangrijkste. Zo stelde de minister van Financiën, Onno Ruding, niet veel waarde te hechten aan het oprichten van de groep van deskundigen. Het ging er volgens hem om dat ideeën, die al lang bekend waren, daadwerkelijk uitgevoerd dienden te worden. 'Oude politiek' moest 'geactiveerd worden'.¹⁶⁵ De studie diende een stappenplan naar de EMU op te leveren. De eindfase zelf was al gedefinieerd, zo was de consensus binnen de Raad voor Europese Zaken.

In het ontwerp-mandaat stond dat de invulling van de Europese Centrale Bank onderdeel van de studie naar de EMU diende te zijn. Er moest duidelijk worden wat de taken van de centrale bank zouden zijn, hoe de verhouding met de politiek diende te zijn en hoe deze gewaarborgd moest worden. Het was voor de ambtenaren in het interdepartementale overleg helder hoe de Europese Centrale Bank er uit moest komen te zien. De primaire taak van de ECB diende de Europese prijsstabiliteit te zijn. Verder moest de centrale bank onafhankelijk zijn. Dit kon op twee manieren ingevuld worden: naar Duits of naar Nederlands model. In het Nederlands model had het parlement in het geval van een meningsverschil tussen centrale bank en regering het laatste woord. In Duitsland was de wil van Frankfurt wet. De ambtenaren die het ontwerp-mandaat voor de top van Hannover opstelden realiseerden zich dat het Duitse model 'minder eisen aan politieke integratie stelde'.¹⁶⁶ Het Nederlandse standpunt uit de regeringsnota van april '86 werd hiermee door de ambtelijke voorbereiding dus gecontinueerd: de ECB diende onafhankelijk te zijn en moest prijsstabiliteit als doelstelling hebben.¹⁶⁷

In de REZ achtte men de EMU buitengewoon belangrijk. Het was namelijk de enige weg om een grote stap vooruit te doen op het gebied van Europese integratie. Jan de Koning, minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, haalde een publicatie van oud bondskanselier Helmut Schmidt aan. Schmidt stelde hierin dat tot op dat moment de convergentie tussen het economische en monetaire beleid van

¹⁶² REZ 20 mei p. ?

¹⁶³ REZ 24 juni. P. 1.

¹⁶⁴ Segers, *Reis naar het continent*. p. 224.

¹⁶⁵ REZ 20 mei p. 4,

¹⁶⁶ interdep. mandaat voor hannover 19 mei p. 3, 4.

¹⁶⁷ Regeringsnota april 1986.

lidstaten voor de oprichting van een ECB werd geplaatst in het EMU-proces. Dit klopte, het was de *Kronüingstheorie* in de praktijk. Schmidt concludeerde correct dat de EMU door deze ijzeren volgorde geen doorgang had gevonden. Hij pleitte er voor om de zaak om te draaien. Schmidt wilde eerst een Europese Centrale Bank op richten, hierna zou economische convergentie vanzelf volgen. Dat was breken met de *Kronüingstheorie*. In dit geval zou monetaire integratie voor economische convergentie worden geplaatst. Hoewel minister De Koning zich realiseerde dat de *Kronüingstheorie* de 'veiligere en verstandigere' weg naar de EMU was, vroeg hij zich af of het integratieproces door het zetten van één grote stap, niet van meer elan zou worden voorzien. De studie naar de realisatie van de EMU moest wat De Koning betrof verschillende opties uitwerken, waaronder Schmidt zijn idee. Hierin kreeg hij bijval van minister Ruding, die zei de monetaristische route van Schmidt niet uit te sluiten. Opvallend genoeg was de slag om de arm van Ruding niet gestoeld op de technische bezwaren van het ministerie van Financiën maar op de verwachting dat Schmidt zijn idee onrealistisch was door de opstelling van premier Thatcher. Ruding vulde aan dat de instelling van de ECB geen doel op zichzelf was, maar onderdeel van het einddoel. Het was zaak dat er een stappenplan kwam dat uiteenzette hoe dit einddoel gerealiseerd ging worden. Ook stelde hij dat er vaart moest worden gemaakt met de liberalisatie van de kapitaal markt.¹⁶⁸

Wim Duisenberg, president van De Nederlandsche Bank, beaamde dat de instelling van een ECB, zoals Schmidt voorstelde, inderdaad een sterk politiek momentum had. Hij wees de REZ echter op de technische bezwaren en herinnerde de Raad er aan dat het EMS ook begonnen was met een politieke stap die moest uitmonden in de EMU. Dit was niet gelukt. Schmidt bepleitte volgens Duisenberg hetzelfde als toen en het zou om dezelfde reden niet lukken. Schmidt zijn plan was een fase plan met een wisselkoersarrangement als eerste fase. De verschillen in economische ontwikkeling van de lidstaten waren te groot om het plan te laten slagen, aldus Duisenberg.¹⁶⁹ Eerst moet er volgens de president van DNB economische convergentie plaatsvinden, pas daarna kon er sprake zijn van een Europese Centrale Bank. Indien dit niet het geval was zou de prijsstabiliteit in gevaar komen. Daarbij zou een centrale bank, zonder dat deze samenging met gecoördineerd economisch beleid, kunnen leiden tot 'middelen overdracht' naar landen met begrotingstekorten en een ongewenste stijging van de rente. Dit was

¹⁶⁸ REZ 20 mei p. 4.

¹⁶⁹ REZ 20 mei p. 5, 6.

duidelijk naar voren gekomen in de regeringsnota van april '86 en was onwenselijk.¹⁷⁰ De ministers leken zich hier weinig zorgen om te maken en dreigden te breken met de *Kronünngstheorie*.

Waar de ministers in de Raad voor Europese Zaken wel beducht voor waren was het gevaar dat de discussie over de EMU en de centrale bank als een excuus zou worden gebruikt om niet mee te werken aan de verder uitbouw van de EMU. De ministers wilden voorkomen dat de studie aan sommige landen een excuus zou geven om lopende zaken te vertragen. De studie diende de eindfase van het EMU-project en het stappenplan daarnaartoe te definiëren, zodat er voortgang kon worden geboekt. Hieruit werd nogmaals duidelijk dat het kabinet-Lubbers II er veel aangelegen was om vaart te maken op het EMU dossier. In het voorjaar van '88 lag de prioriteit van de Nederlandse regering bij het bespoedigen van de monetaire unie, hoe die unie er uit zou komen te zien was voor de ministers van ondergeschikt belang.¹⁷¹ Hiermee werd afgeweken van de regeringsnota uit april '86. Daarin werd duidelijk gesteld werd dat de convergentiecriteria het pad moesten effenen voordat de institutionele fase in kon gaan.¹⁷² Het standpunt van het ministerie van Financiën werd door het kabinet ter zijde geschoven om voortgang op het terrein van Europese monetaire integratie te bewerkstelligen.

De Nederlandse bewindslieden lieten zich meeslepen in hun enthousiasme over de EMU en verdere Europese integratie. Dit was ook terug te zien in de positie die het kabinet-Lubbers II innam als het ging om het vrij verkeer van kapitaal. De regering was nog steeds van mening dat dit zo snel mogelijk gerealiseerd diende te worden. De reden hiervoor was dat het Nederlandse monetaire beleid volledig was vastgeklonken aan het Duitse beleid. Dit had Duisenberg zelfs de bijnaam '*monsieur cinq secondes*' opgeleverd. Deze naam verwees naar het aantal tellen dat de president van De Nederlandsche Bank nodig had om de Duitse rentewijzigingen over te nemen.¹⁷³ In realiteit had de regering Lubbers dus weinig andere keuze dan zich achter het Duitse standpunt te scharen. Daarnaast zou het vrij verkeer voor kapitaal er voor zorgen dat Amsterdam zijn positie als internationaal financieel centrum kon behouden.¹⁷⁴ Tevens streefde Nederland naar kapitaalliberalisatie omdat dit binnen de EG zou leiden tot meer economische convergentie. De markten zouden zwakke economieën immers genadeloos blootleggen en op die manier een disciplinerende

¹⁷⁰ Regeringsnota april 1986.

¹⁷¹ REZ 20 mei p. 3, 4.

¹⁷² Regeringsnota april 1986.

¹⁷³ Segers, *Reis naar het continent*. p. 207.

¹⁷⁴ Segers, *Reis naar het continent*. p. 229

werking hebben. Dit zou de financiële stabiliteit in de EG waarborgen. Het vrij verkeer van kapitaal werd gebruikt om pogingen om de EMU op monetaristische wijze te realiseren tegen te gaan. Deze aanvulling op de *Kronungstheorie* was in maart 1982 bedacht door de toenmalige Nederlandse minister van Financiën, Fons van der Stee, en was sindsdien de reden geweest dat Nederland en Duitsland kapitaalliberalisatie als *conditio sin qua non* voor de EMU stelden.¹⁷⁵ Minister Ruding stelde dit standpunt echter voor de top van Hannover bij. Voor hem was kapitaalliberalisatie niet langer een noodzakelijke voorwaarde voor het in werking treden van de Europese Centrale Bank, maar iets wat in combinatie met de oprichting van de ECB kon.¹⁷⁶

Voortgang op het EMU dossier was een speerpunt van het Europese beleid van het kabinet-Lubbers II, dat bleek ook in de REZ van 24 juni 1988. Lubbers vroeg in Raad voor Europese Zaken zijn bewindslieden wat er van de studiegroep, die in Hannover ingesteld zou worden, verwacht moest worden. Een advies om besluiten te nemen of een analyse van het vraagstuk zonder voorstel. Dit laatste zou volgens de Nederlandse premier resulteren in een discussienota. Dat was niet de bedoeling. Ruding was het met hem eens. Volgens de minister van Financiën moest het vooral gaan om een draaiboek met aanbevelingen voor concrete stappen richting de EMU, voorzien van een bijbehorende tijdslijn. De kalender van het Witboek van Delors, dat de basis voor de Europese Akte had gevormd, moest het hoofddoel blijven. De Raad voor Europese Zaken werd besloten met de conclusie dat de studie over de EMU en de ECB moest uitmonden in aanbevelingen die concrete stappen en een tijdschema tot gevolg zouden hebben.¹⁷⁷

In het interdepartementale overleg bekommerden ambtenaren zich wel over de vormgeving van de EMU. Daar werd vastgesteld dat de studiegroep ook duidelijk moest maken aan welke budgettaire eisen lidstaten moesten voldoen. Deze eisen moesten excessieve begrotingstekorten voorkomen en van monetaire financiering van tekorten kon ook geen sprake zijn. Tevens diende onderzocht te worden of er aan deze eisen zou kunnen worden voldaan door middel van bindende regels over de omvang en de financiering van nationale tekorten. Of dat de overdracht van beslissingsbevoegdheden naar het communautaire niveau hiervoor noodzakelijk was.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Segers, *Reis naar het continent*. p. 210, 211.

¹⁷⁶ REZ 20 mei p. 5,6.

¹⁷⁷ REZ 24 juni. P. 3, 4, 5, 10.

¹⁷⁸ interdep. mandaat voor hannover 19 mei p. 4.

Ten slotte stelden de ambtenaren in het ontwerp-mandaat dat de implicaties van een zogenaamde EMU van twee snelheden onderzocht diende te worden in de Europese studiegroep. Deze optie hield in dat de EMU van start zou gaan met de economisch sterkere landen die al deel uitmaakten van het EMS. De recent toegetreden landen die er economisch minder goed voor stonden zouden de tijd krijgen om hun overheidsfinanciën op orde te brengen en later toetreden tot de monetaire unie. De ambtenaren meenden dat het van belang was deze optie te onderzoeken om vooruitgang te boeken met de economische en monetaire integratie, wanneer nog niet alle lidstaten bereid of in staat zijn daaraan deel te nemen.¹⁷⁹

In de Raad van Europese Zaken werd deze gedachte ondersteund. Premier Lubbers wilde de twee snelheden optie open houden. Hij stelde de knoop een jaar later te willen doorhakken. Een EMU van twee snelheden was voor hem een reële optie omdat het 'wellicht de enige weg was om voortgang te bereiken'. Minister Ruding stond achter Lubbers zijn redentatie. Hij had gesignaleerd dat de recentelijk toegetreden lidstaten op economisch en financieel gebied zwakker waren dan de EMS landen. Ruding meende dat verdergaande integratie en de uitbreiding van de gemeenschap met zwakkere landen op korte termijn niet samen gingen. Dit drong volgens hem de keuze voor twee snelheden op.¹⁸⁰

De positie van de Nederlandse regering voor de top van Hannover komt duidelijk naar voren uit het ontwerp-mandaat van het interdepartementale overleg en de verslagen van de Raad van Europese Zaken. Het Nederlandse streven was om opnieuw koers te zetten richting de EMU. Het kabinet wilde instemmen met het voorstel om een studie te doen naar de realisatie van een Economische en Monetaire Unie. Samenvattend lagen hier verschillende redenen aan ten grondslag. Ten eerste was de minister president Lubbers een enthousiast pleitbezorger van verdere Europese integratie en vond hij hiervoor brede steun in de rest van de ministerraad. Ten tweede zag de Nederlandse premier de Economische en Monetaire Unie als een logisch vervolg van de interne markt. Ten derde werd de gemeenschappelijke munt door het Kabinet-Lubbers II van strategisch belang geacht om Europa en Nederland te profileren in de nieuwe wereldorde na de Koude Oorlog. Ten vierde zouden lidstaten van de EG niet afzonderlijk in staat zijn hun economische welvaart te behouden in de tijd van snelle mondiale technologische

¹⁷⁹ interdep. mandaat voor hannover 19 mei p. 5.

¹⁸⁰ REZ 20 mei p. 3, 4.

ontwikkeling. Alleen door middel van Europese integratie zouden de lidstaten in staat zijn mee te gaan met deze vaart der volkeren. De EMU was de enige manier om een gelijkwaardige partner te kunnen worden van economische grootmachten als de VS en Japan. Ten vijfde waren de ministers er van overtuigd dat een Europese munt een economische meerwaarde voor Nederland zou hebben omdat het gunstig voor het bedrijfsleven zou zijn. Nederlandse bedrijven zouden dan niet meer gehinderd door de continue wisselkoersaanpassingen en meer handel kunnen drijven.

In de beweegredenen van de Nederlandse regering voor het nastreven van de Economische en Monetaire Unie zijn verschillende theoretische verklaringsmodellen te herkennen. Zo is in de ministerraad duidelijk een neofunctionalistische dynamiek zichtbaar. Binnen het kabinet werd de EMU namelijk als logisch gevolg van de succesvolle interne markt gezien. Daarnaast wilden de Nederlandse ministers de muntunie bewerkstelligen omdat deze de problemen met de fluctuerende wisselkoersen binnen de interne markt op zou lossen. Het economische en monetaire integratie project werd dus nagejaagd om problemen, ontstaan door eerdere integratie, te verhelpen en om de geslaagde interne markt een vervolg te geven. Dit zijn duidelijke kenmerken van de neofunctionalistische theorie.

Ook het liberaal intergouvernementalisme is duidelijk te onderscheiden in de Nederlandse standpuntbepaling. De ministerraad achtte de EMU immers essentieel om de Nederlandse economische belangen te beschermen in een tijd van mondiale technologische ontwikkeling. Daarbij meende het kabinet dat het ontbreken van wisselkoersschommelingen binnen de interne markt voordelig voor het Nederlandse bedrijfsleven zou zijn. Het Nederlandse standpunt werd dus duidelijk vormgegeven door nationale economische belangen. Eveneens speelden geopolitieke afwegingen een rol bij het bepalen de Nederlandse positie. De ministerraad zag de EMU als het middel om Nederland strategisch te profileren in de veranderende wereld aan het einde van de Koude Oorlog.

Over manier waarop de EMU ingericht diende te worden maakte vooral de ambtelijke voorbereiding zich druk: er moest een onafhankelijke ECB komen die prijsstabiliteit centraal stelde en er moesten budgettaire eisen voor de deelnemende lidstaten worden geformuleerd. Deze eisen dienden excessieve begrotingstekorten en de monetaire financiering van tekorten te voorkomen. Ook was een EMU met twee snelheden een optie. Hoewel de Raad voor Europese Zaken het ontwerp-mandaat aannam is het opvallend dat de ministers bijna alleen maar aandacht besteden aan het tempo waarmee de EMU bewerkstelligd kon worden. De manier

waarop de Economische en Monetaire Unie vormgegeven zou worden kwam slechts zijdelings aan bod. De ministers gaven geen notie zich met de technische invulling bezig te houden. In het Europees enthousiasme werd in de Raad voor Europese Zaken de monetaristische weg richting de EMU van Helmut Schmidt overwogen omdat dit meer schot in de zaak zou brengen. De ministers bekommerden zich niet om het feit dat dit een breuk betekende met de *Kronüingstheorie* die daarvoor leidend was geweest in de Nederlandse standpuntbepaling. Op het ministerie van Financiën werd dit met lede ogen aangezien. De ambtenaren moesten toekijken hoe het kabinet overwoog hun strikte standpunt naast zich neer te leggen om voortgang op het terrein van monetaire integratie te bewerkstelligen.

De in de jaren '80 ontstane neoliberale beleidsconsensus, die door McNamara aangevoerd wordt als drijvende kracht achter de totstandkoming van de EMU, is duidelijk zichtbaar in het standpunt van het ministerie van Financiën. Het ministerie stelde prijsstabiliteit centraal op het gebied EMU. Dit standpunt kreeg echter geen bijval in de ministerraad en is daardoor geen verklaring voor de Nederlandse positie voorafgaand aan de top van Hannover. Ook de constructivistische theorie van Jabko is hier niet in terug te vinden. Zo stelt Jabko dat vrij verkeer van kapitaal een noodzakelijk voorwaarde voor Nederlandse deelname aan monetaire integratie was. Minister Ruding stelde dit standpunt voorafgaand aan 'Hannover' echter bij. Volgens hem kon kapitaalliberalisatie tegelijkertijd met de oprichting van de ECB plaatsvinden.

Het Delors rapport: een oefening in unanimiteit

Na 'Hannover' was de vraag enkel nog hoe de EMU er diende te komen. Dat de Economische en Monetaire Unie doorgang zou vinden was besloten tijdens de onderhandelingen over de Europese Akte en dit was bevestigd tijdens de top van 27 en 28 juni. In Frankfurt was men niet gelukkig met de gang van zaken. De president van de Bundesbank was bijzonder ontevreden over de uitkomst van 'Hannover'. Hij meende dat het inging tegen afspraken die hij met de Duitse regering had gemaakt. In eerste instantie weigerde hij zitting te nemen in het Delors-comité.¹⁸¹ Tevens nam Karl Otto Pöhl contact op met de president van De Nederlandsche Bank om hem ervan te overtuigen zijn voorbeeld te volgen. Uiteindelijk wist Duisenberg Pöhl over te halen toch deel te nemen aan het Delors-comité. De president van DNB legde Pöhl uit dat hij beter kon vechten voor zijn eigen opvattingen dan zich te laten vervangen

¹⁸¹ Marsh p. 125, 126; Segers, *Reis naar het continent*. p. 235.

door iemand met minder gezag en een minder strike visie.¹⁸² De president van de Bundesbank moest het antwoord schuldig blijven op confronterende vragen van Duisenberg:

*'Als jij weigert, denk je dat de Duitse regering dan een andere kandidaat kan vinden? ... Denk je dan niet dat je beter zelf in het comité kan gaan?'*¹⁸³

Voorzitter Delors realiseerde zich vanaf de oprichting van het comité dat het eindrapport enkel waarde zou hebben wanneer het unaniem geaccepteerd zou zijn door de centrale bankiers. Dat de sceptische president van de Bundesbank zich hier ook bewust van was maakte zijn taak nog ingewikkelder. Pöhl zette in de studiegroep zijn visie op de invulling van de EMU uiteen en was niet bereid tot concessies op vitale punten. Vanuit strategisch oogpunt verwachtte hij dat Frankrijk niet akkoord kon gaan met zijn plannen. De president van de Bundesbank zei alleen zijn handtekening te zetten onder een rapport dat pleitte voor een EMU met een centrale bank die prijsstabiliteit als voornaamste doelstelling had en die net zo onafhankelijk zou zijn als de Bundesbank:

*'Delors understood that a rapport without the signature of the president of the Bundesbank was practically worthless, so he gave in ... when I recognized that most of my request were accepted and the most important part was the part of the role of the European central bank and that's in the rapport. ... Then I said, well I can live with that.'*¹⁸⁴

Deze Duitse invulling van de ECB was sterk in strijd met de Franse centralistische traditie. En ook de Franse instemming was onmisbaar om voortgang op het EMU-dossier te boeken. Frankrijk was per slot van rekening tot dat moment de drijvende kracht achter de EMU geweest. Jacques de Larosière, president van de Banque de France, had Mitterrand in December 1988 om toestemming gevraagd akkoord te gaan met een onafhankelijke ECB. Dit was volgens Larosière een voorwaarde om het Delors rapport een succes te maken. Mitterrand ging hier mee

¹⁸² B de Haas en C van Lotringen, *Wim Duisenberg: van Friese volksjongen tot Mr. Euro* (Business Contact/Het Financieele Dagblad, 2003). P. 174, 175.

¹⁸³ Haas en Lotringen. P. 175.

¹⁸⁴ Brian Lapping Association, "The Money Changers" (BBC, 1998).

akkoord, te meer omdat de centrale bankiers op persoonlijke titel werkten in het Delors-comité. Delors wist zijn partijgenoot Mitterrand, die sinds de verkiezingen van 1988 vrij was van binnenlandse beperkingen, te overtuigen van het belang van een unaniem rapport. Als doorgewinterd politicus beseftte Mitterrand maar al te goed dat de invulling van de uiteindelijke EMU niet afhing van het rapport maar van de daaropvolgende verdragsonderhandelingen. Een spel waar de Franse president uiterst bedreven in was. Zo werd op het Franse ministerie van Financiën al gewerkt aan een '*gouvernement économique*' dat politiek tegenwicht moest brengen aan de onafhankelijke ECB.¹⁸⁵

Het unanieme eindrapport van het Delors-comité werd op 17 april 1989 gepresenteerd. Belangrijke aspecten als een tijdschema en de invulling van de tweede fase werden niet in het rapport behandeld, deze werden overgelaten aan politici. Wat in het rapport wel duidelijk vastgesteld werd, was dat een monetaire unie ook een economische unie vereiste. De economische unie diende te zorgen voor economische beleidscoördinatie, de ondersteuning van zwakkere regio's en voor regels op het gebied van begrotingsdiscipline. Dit moest voorkomen dat er onevenwichtigheden op zouden treden tussen de verschillende Europese economieën. Monetaire en economische integratie waren twee zijdes van dezelfde medaille, aldus het Delors-comité. De monetaire zijde van de medaille werd vormgegeven door een Europees Stelsel van Centrale Banken (ESCB) bestaande uit een federaal systeem van nationale centrale banken met een onafhankelijke Europese Centrale Bank aan het hoofd. Deze ECB was vormgegeven naar het model van de Bundesbank en had prijsstabiliteit als voornaamste doelstelling.¹⁸⁶

De Economische en Monetaire Unie moest volgens het Delors rapport gerealiseerd worden in drie fasen. Het rapport sprak zich niet uit over de duur van de fasen maar benadrukte wel dat de EMU vanaf het begin moest worden gezien als het onbetwiste einddoel. Dit moest het proces onomkeerbaar maken en op deze manier de geloofwaardigheid verhogen. De eerste fase moest op 1 juli 1990 van start gaan en behelsde de completering van de interne markt. Daarbij diende deze fase te zorgen voor verdere economische convergentie tussen de deelnemende landen. De tweede fase was een overgangsfase en kon enkel beginnen nadat het benodigde verdrag in werking was getreden. In deze fase dienden de organen en de structuur van de EMU opgezet te worden. Dit behelsde ook de oprichting van het ESCB.

¹⁸⁵ Brian Lapping Association; Dyson en Featherstone. p. 184 – 187. Marsh. p. 134.

¹⁸⁶ Dyson en Quaglia p. 387 – 403; Szász. p. 137 – 139.

Welke functies het ECSB zou uitvoeren tijdens de tweede fase was nog afhankelijk van de verdragsonderhandelingen. In ieder geval moest het ECSB de overgang naar de derde en laatste fase voorbereiden. Deze laatste fase was de Economische en Monetaire Unie met gekoppelde wisselkoersen, begrotingsregels en een volledige verantwoordelijkheid over het monetaire beleid voor het ESCB.¹⁸⁷

Het Delors rapport speelde een grote rol bij de verdere ontwikkeling van de EMU. André Szasz, directielid van De Nederlandsche Bank van 1973 tot 1994, stelt: 'de EMU zoals ze vorm is gegeven in dit Verdrag [van Maastricht], is in wezen gebaseerd op het rapport-Delors'¹⁸⁸. Daarbij heeft het Delors rapport het proces naar het Verdrag van Maastricht versneld. Het unanieme rapport bracht de EMU in een stroomversnelling, de eensgezindheid die de centrale bankiers ten toon hadden gespreid was moeilijk af te remmen door de regeringsleiders. Hoe dan ook betekende het voortgang op het EMU-project; precies waar Delors op uit was. Szasz herinnert zich:

*'Soms leek het bijna of het hem [Delors] niet kon schelen wat er in het rapport stond, met name waar het ging om de eindfase, zolang het maar unaniem was.'*¹⁸⁹

Op het ministerie van Financiën in Den Haag begon men zich een aantal maanden voor de presentatie van Delors zijn eindrapport terughoudender opstellen ten opzichte van de EMU. De plannen die uitlekten waren niet veel belovend. Zo scheen Delors te werken aan een Europees fonds om de verschillen in wisselkoersen tussen de zwakkere en sterkere Europese munten te beperken. Bij Financiën vond men dat dweilen met de kraan open, koersverschillen moesten aangepakt worden door convergentie in het economische beleid te bewerkstelligen. Daar zat men niet te wachten op een gemeenschappelijk interventie instrument. Daarbij drong de realisatie door dat het huidige EMS, dat als D-mark zone fungeerde, misschien wel de meest gunstige situatie voor Nederland was. Wellicht moest Nederland maar niet langer voorop lopen in Europa als het op de EMU aankwam.¹⁹⁰

Bij De Nederlandsche Bank was men aanvankelijk verrast door het eindrapport van Delors. Tot men zich realiseerde dat het rapport opgesteld was met

¹⁸⁷ Dyson en Quaglia p. 387 – 403; Segers, *Reis naar het continent*. p. 236, 237.

¹⁸⁸ Szász. p. 138.

¹⁸⁹ Szász. p. 139.

¹⁹⁰ Segers, *Reis naar het continent*. p. 235, 236.

als doel om het politieke proces naar de EMU van snelheid te voorzien. Dit plaatste de centrale bank voor hetzelfde dilemma als de Bundesbank en verminderde het enthousiasme voor de EMU. DNB was het eens met de door Delors ingezette koers. De manier waarop de EMU uitgewerkt werd in het rapport was immers conform de visie van De Nederlandsche Bank.¹⁹¹ Er werd de nadruk gelegd op prijsstabiliteit, een onafhankelijke centrale bank en er stonden voorstellen in om afspraken over het begrotingsbeleid te maken.¹⁹² Het was, vreesde DNB, echter niet zeker of de EMU ook volgens het Delors rapport zou worden opgetuigd. De ambtenaren bij De Nederlandsche Bank hadden de intergouvernementele top van Hannover, en met name de beperkte mate van invloed die ze hadden kunnen uitoefenen op de verdragsteksten, nog vers in het geheugen. DNB was beducht voor politieke compromissen die de door de centrale bank gewenste stabiliteit te grabbel zouden gooien, maar deze twijfels waren niet doorslaggevend. DNB wilde geen medewerking weigeren aan een rapport waar het, het inhoudelijk gezien, mee eens was.¹⁹³

In de Raad voor Europese Zaken¹⁹⁴ en bij de ambtelijke voorbereiding¹⁹⁵ werd het Rapport van het Delors Comité positief ontvangen. Premier Lubbers zei zich goed te kunnen vinden in de algemene lijn van het rapport en Minister De Koning herinnerde de REZ er aan dat de EMU altijd het Nederlandse doel was geweest. De kern van het rapport moest verdedigd worden. Ook minister Ruding kon zich goed vinden in de hoofdlijnen van het rapport. Met name het monetaire gedeelte vond hij 'echt goed'.¹⁹⁶ De REZ was eensgezind en dat was begrijpelijk. De Nederlandse ministers zagen dat het Delors rapport gehoor gaf aan hun wensen van een jaar eerder. Het Delors comité had het gewenste stappenplan opgeleverd en de Economische en Monetaire Unie een stap dichterbij gebracht.¹⁹⁷ Ook aan de inhoudelijke eisen die de ambtenaren in het interdepartementale ontwerp-mandaat hadden gesteld was grotendeels voldaan. De Europese Centrale Bank moest volgens het rapport immers onafhankelijk worden en zou prijsstabiliteit als taak hebben. Ten slotte was ook nog eens gedacht aan de budgettaire eisen.¹⁹⁸

In de Coördinatie Commissie, waar de REZ door ambtenaren van verschillende departementen werd voorbereid, werd benadrukt dat het verstandig

¹⁹¹ Szász. p. 138, 139.

¹⁹² Janssen, *De euro*. P. 144, 145.

¹⁹³ Szász. p. 138. 139.

¹⁹⁴ REZ 19 mei 1989.

¹⁹⁵ CoCo 9 mei 1989.

¹⁹⁶ REZ 19 mei 1989. P. 2

¹⁹⁷ REZ 20 mei '88 en 24 juni '88

¹⁹⁸ ontwerp-mandaat 88

was dat het Delors rapport zich niet uitsprak over de tijdsduur van de fasen. Verder werd er geconcludeerd dat de Nederlandse regering er naar zou streven om het EMU momentum te behouden.¹⁹⁹ Minister Ruding onderschreef het feit dat het Delors rapport zich niet beperkte tot het monetaire beleid. De minister van Financiën had echter bezwaar tegen 'afkoop van de zuidelijke landen'. Ruding stelde dat het na het verdubbelen van de structuurfondsen genoeg geweest was met de middelen overdracht. Ook hierover was de REZ eensgezind. De verdere vergroting van de structuurfondsen stond gelijk aan het toekennen van een premie voor economisch wanbeleid. De overheveling van financiële middelen diende enkel overwogen te worden indien daar strenge voorwaarden met betrekking tot het economisch beleid tegenover stonden. Dit zou landen ook minder gretig maken om aan te dringen op de overdracht van financiële middelen.²⁰⁰

In Madrid moest de verdere procedure richting de EMU besproken worden. Wat de Nederlandse regering betrof kon er aldaar worden nagedacht over de ingangsdatum van de eerste fase. Ook op dit punt kon akkoord worden gegaan met het Delors rapport: de ministers dachten aan medio 1990. De precieze inhoud van de eerste fase kon in december '89 te Parijs overeengekomen worden. Hierbij moesten in ieder geval 'praktische zaken' voor de EMU, zoals economische convergentie en de liberalisering van de kapitaalmarkt, centraal staan, zo was de conclusie in de REZ. Ook moest aan de verdragswijziging gewerkt worden, maar de nadruk diende te liggen op de convergentie en de kapitaalliberalisatie. Die elementen waren hard nodig. Pas daarna konden de concept verdragsteksten opgesteld worden. De intergouvernementele conferentie die essentieel was om de tweede fase van start te laten gaan moest er beslist komen, maar niet op te korte termijn.²⁰¹ Deze diende pas bijeengeroepen te worden wanneer er overeenstemming over de tweede en derde fase bestond.²⁰² Wel wilde het kabinet-Lubbers II er voor zorgen dat het EMU momentum behouden bleef. De Nederlands regering stond in beginsel afwijzend tegenover de twee snelheden benadering van de EMU maar wilde deze toch overwegen. Op deze manier kon worden voorkomen dat de lidstaten genoodzaakt waren 'het tempo van de langzaamste slak te volgen'.²⁰³

In de Raad voor Europese Zaken ter voorbereiding van de top van Madrid werd ook veel aandacht besteed aan de Britse positie. De ministers zagen de

¹⁹⁹ CoCo 9 mei 1989. P. 3; coco 20 juni 1989 p. 1.

²⁰⁰ REZ 19 mei 1989. P. 2

²⁰¹ REZ 19 mei 1989. P. 2

²⁰² Verslag van de 351^e vergadering van het monetair comite 2 mei 1989. P. 6

²⁰³ REZ 19 mei 1989. P. 2

spanning tussen het Nederlandse Europese enthousiasme en het bondgenootschap met de Britten toenemen. Het kabinet-Lubbers II wilde de Britten wel betrokken houden bij het EMU project. Er zou gepoogd worden ze te laten toetreden tot het EMS. Het Verenigd Koninkrijk diende niet weg te lopen bij het EMU proces, de Britse betrokkenheid was in de ogen van de Nederlandse ministers namelijk essentieel voor het verdere EMU denkwerk. De ministers realiseerden zich echter dat Nederland niet voor altijd de kastanjes uit het vuur kon blijven halen voor de Britten en kwamen tot de conclusie dat 'de Britten op een zeker moment een eigen keuze moesten maken'.²⁰⁴

Gedurende de top van Madrid wilde het Kabinet-Lubbers II helder krijgen hoe de andere lidstaten tegenover het Delors rapport stonden. De Nederlandse delegatie zou in Madrid proberen te voorkomen dat er een datum voor een intergouvernementele conferentie vastgesteld zou worden.²⁰⁵ Een datum voor de EMU IGC zou volgens de regering 'onnodige spanningen' kunnen veroorzaken en de Britse deelname aan het monetaire project in gevaar kunnen brengen. Indien Frankrijk zou proberen de datum voor de IGC te forceren, had minister Ruding al een reactie klaar. Nederland zou in dat geval wijzen op de gebrekkige medewerking van Frankrijk op het gebied van de verdere liberalisatie van het kapitaalverkeer. Het door Nederland beoogde resultaat was Franse medewerking aan de volledige liberalisatie van de kapitaalmarkt per 1 juli 1990.²⁰⁶

Om kort te gaan wilde het Kabinet-Lubbers II voor de top van Madrid het EMU-momentum behouden maar streefde het de muntunie niet op korte termijn na. De Nederlandse regering wenste nog niet akkoord gaan met het vaststellen van de intergouvernementele conferentie waar de startdatum van de tweede fase zou worden bepaald. De Nederlandse ministers wilden eerst de economische convergentie en kapitaalliberalisatie realiseren. Daarbij moest eerst ook over de inhoud van de tweede fase nog overeenstemming bereikt worden. Het kabinet had bij het opstellen van het Nederlandse standpunt, gewaarschuwd door de ambtelijke voorbereiding en de monetaire autoriteiten, teruggeslagen op de *Kronungstheorie*. Het zou de monetaire integratie in de tweede en derde fase van de EMU afhankelijk maken van de convergentie en voorbereiding in de eerste fase.

Het Nederlandse standpunt voor de top van Madrid was door de REZ bijgesteld op advies van het ministerie van Financiën. De ministers stelden

²⁰⁴ REZ 19 mei 1989. P. 3

²⁰⁵ REZ 23 juni 1989 p. 1 – 3.

²⁰⁶ REZ 23 juni 1989 p. 1 – 3.

economische convergentie, wat de Nederlandse en Europese prijsstabiliteit veilig moest stellen, namelijk als voorwaarde voor monetaire integratie. Hiermee drong de inhoud van de neoliberale beleidsconsensus, die volgens McNamara de drijfveer achter de EMU was, door tot de Nederlandse ministerraad. De constructivistische verklaring voor het monetaire integratieproces van McNamara is dus duidelijk terug te vinden in de aanpassing van de Nederlandse positie voorafgaand aan 'Madrid'.

Dit geldt ook voor de these van Jabko. Volgens zijn verklaringsmodel wilde de Europese Commissie Nederlandse en Duitse deelname aan de EMU verzekeren door in het Delors rapport een onafhankelijke Europese Centrale Bank, die prijsstabiliteit als primaire doelstelling had, op te nemen. In de opstelling van De Nederlandsche Bank is deze verklaring duidelijk terug te vinden. André Szász gaf tenslotte aan dat DNB zijn medewerking aan het rapport door de inhoud van de ECB niet wilde weigeren. Ook in de ministerraad werd het Delors rapport positief ontvangen. Daarbij werd in de REZ besloten kapitaal liberalisatie als een voorwaarde voor verdere monetaire integratie te stellen. Tevens wilde de Nederlandse regering het vrij verkeer van kapitaal ook gebruiken om Franse pogingen om een datum voor de EMU IGC te forceren af te weren.

In de week na de presentatie van het Delors rapport, op een Frans-Duitse top te Parijs, werd overeengekomen dat voortgang op het EMU-dossier gemaakt diende te worden op basis van dit rapport. Over hoe en wanneer deze voortgang moest plaatsvinden waren de meningen verdeeld. Op basis van de unanimitieit in het rapport werd door de Fransen gepleit voor het plannen van een Intergouvernementele Conferentie (IGC). Op deze IGC kon de benodigde verdragswijziging plaatsvinden. Deze was onmisbaar om tot een EMU te komen, zo was overeengekomen in de Europese Akte. De IGC moest volgens Parijs zo snel mogelijk plaats vinden. Tijdens de Europese top van Madrid op 26 en 27 juni 1989 wilden de Fransen, gesteund door de landen gelegen aan de Middellandse Zee en de Commissie, een datum hiervoor vaststellen. Hiervoor moest Mitterrand wel het bekoelde enthousiasme van Kohl zien te overwinnen. De Franse president waagde poging na poging, voor en tijdens de top van Madrid maar kreeg geen datum voor de IGC. Wel werd afgesproken dat de voorbereidingen voor de intergouvernementele conferentie werden gestart en dat de eerste fase van de EMU op 1 juli, tegelijk met de implementatie van het vrij verkeer van kapitaal, in zou gaan.²⁰⁷

²⁰⁷ Dyson en Featherstone. p. 187 – 189.

Dat de Duitse delegatie in Madrid geen datum voor de IGC wilde vaststellen kwam door een grote verandering in de Duitse regering die samenviel met de publicatie van het Delors rapport. Na de verkiezingen van februari 1989 in Berlijn had Kohl te maken gekregen met binnenlandse politieke problemen, hierop volgde een interne machtsstrijd binnen zijn CDU. De secretaris-generaal van het CDU, Heiner Geissler, smeedde een coup tegen Kohl en wilde hem tijdens het congres in september laten vervangen als partijleider. Het was de ernstigste crisis uit de loopbaan van de bondskanselier. Kohl reageerde in April '89 door zijn regering te versterken met de nieuwe voorzitter van het CDU, Theo Waigel. Waigel verving Stoltenberg op het ministerie van Financiën, deze partijgenoot van Kohl werd overgeplaatst naar Defensie. Dit was een zet van Kohl met meerdere strategische dimensies. Door Waigel bij zijn kabinet te voegen versterkte de bondskanselier zijn kwetsbare positie. Daarnaast betekende het ook dat Kohl zich op het EMU-dossier vanaf dat moment tussen twee politieke zwaargewichten bevond, Genscher en Waigel. Door Genscher, die het initiatief op het EMU-dossier in de eerste helft van 1988 naar zich toe had getrokken, van politiek tegenwicht te voorzien vergrootte de bondskanselier zijn eigen bewegingsruimte. Het betekende echter wel dat de kwetsbare Kohl afhankelijk was Waigel zijn steun.²⁰⁸

De wijziging in het derde kabinet Kohl speelde een belangrijke rol in het afremmen van het EMU-momentum. Genscher probeerde het EMU-project met alle macht voor te stuwten. Samen met de Franse minister van Buitenlandse Zaken, Roland Dumas, zette hij de Spaanse regering onder druk om de Economische en Monetaire Unie tot de top prioriteit van de naderende top te Madrid te maken. De Duitse minister van Buitenlandse Zaken wist wat de Europese leiders op de top van Madrid te doen stond: het Delors rapport moest geaccepteerd worden en er diende zo snel mogelijk een intergouvernementele conferentie gehouden te worden waarop de data van het gehele EMU proces werden vastgelegd. Genscher kon zich binnen de Duitse regering op het gebied van de EMU echter minder manifesteren en was niet bij machte om een positieve beslissing te forceren inzake de IGC en het tijdschema.²⁰⁹

Het afgeremde EMU-momentum kwam voort uit de verzwakte positie van Kohl en de sterke opvattingen van het ministerie van Financiën en de Bundesbank. De bondskanselier was zich bewust van zijn kwetsbare positie en wilde noch de

²⁰⁸ Dyson en Featherstone. p. 350 – 352.

²⁰⁹ Dyson en Featherstone. p. 350, 352 – 354.

publieke opinie, noch zijn nieuwe minister van financiën tegen zich in het harnas jagen. Kohl had ambtelijk advies op gevolgd en sprak zich minder opgetogen uit over de realisatie van de EMU op korte termijn. Dit bleek op het CDU-congres over Europa in april 1989: het pad naar Europese monetaire eenwording was volgens hem nog 'een lange en moeilijke weg'.²¹⁰ Ook had de bondskanselier geluisterd naar de waarschuwing van Karl Otto Pöhl. De president van de Bundesbank had Kohl geattendeerd op het feit dat het aanpassen van de bevoegdheden van de Bundesbank in Duitsland erg gevoelig lag. Het was volgens Pöhl nog maar de vraag of Kohl hier voldoende steun voor zou kunnen vergaren. Tevens wees Pöhl op de moeilijkheden die elders in Europa bestonden met betrekking tot het opgeven van monetaire soevereiniteit.²¹¹ Daarbij wilde de Bundesbank zich tijdens de onderhandelingen over de EMU niet onder druk laten zetten. Afspraken over monetaire integratie dienden volgens Pöhl op basis van inhoud gemaakt te worden en niet onder tijdsdruk.²¹²

Tijdens een vergadering van het comité voor Europese zaken over het Delors rapport in mei 1989 stelden Waigel en Hans Tietmeyer, staatssecretaris van Financiën, dat de datum voor de IGC open gelaten moest worden omdat deze afhankelijk diende te zijn van technische zaken. Ze hielden vast aan de *Kronungstheorie*: beginnen met economische convergentie gedurende de eerste fase en pas voortgang op het terrein van monetaire integratie indien de criteria daarvoor waren behaald. Het ministerie van Financiën wist zich op dit standpunt sterk gesteund door de Bundesbank. Hoewel Kohl persoonlijk meer neigde naar de visie van Genscher, de bondskanselier was per slot van rekening meer geïnteresseerd in de politiek van Europese eenwording dan in de economie ervan, wilde hij Waigel niet overrulen. Zijn nieuwe minister van Financiën was cruciaal voor zijn verbeterde politieke positie in Bonn, deze wilde hij niet op het spel zetten.²¹³

Het afwijzen van een datum voor de IGC verdedigde Kohl tegenover Mitterrand door te wijzen op de positie van Financiën en de Bundesbank en de binnenlandse politieke problemen waar hij mee kampte. Ook had Kohl's CDU bij de Europese verkiezingen van 18 juni 1989 een nederlaag geleden ten koste van de anti-Europese republikeinse partij.²¹⁴ De bondskanselier paste op zijn tellen. Met

²¹⁰ Segers, *Reis naar het continent*. p. 238.

²¹¹ Marsh. p. 136.

²¹² Szász. p. 151, 152.

²¹³ Dyson en Featherstone. p. 352, 352.

²¹⁴ Dyson en Featherstone. p. 354.

betrekking tot de EMU-IGC werd besloten dat deze pas plaats kon vinden na 'volledige en adequate voorbereiding' van de tweede en derde fase.²¹⁵

De top van Madrid was in Nederlandse ogen een succes. De conclusies van het Delors rapport waren immers geaccepteerd en er was geen datum voor een IGC vastgesteld. Daarbij was afgesproken dat de eerste fase van de EMU per 1 juli 1990 in zou gaan, tegelijk met de verwezenlijking van het vrij verkeer van kapitaal. Tijdens de eerste fase dienden de tweede en derde fase volledig en adequaat voorbereid te worden, pas dan zou de EMU IGC volgen.

'Volledige en adequate voorbereiding', wat hield dat eigenlijk in? Hier waren verschillende ideeën over. De Franse regering en Genscher zagen dit als iets waar tijdens het aankomende Franse voorzitterschap aan kon worden voldaan. Gedurende de tweede helft van 1989 zou Bonn onder druk gezet worden door voorbereidende maatregelen uit Parijs zodat voor het einde van het Franse voorzitterschap een datum voor de IGC overeen kon worden gekomen.²¹⁶ De aanhangers van de *Kronüngstheorie*, Duitsland en Nederland, interpreteerden 'volledige en adequate voorbereiding' als de realisatie van volledig vrij verkeer van kapitaal, onafhankelijkheid van het monetaire beleid van de lidstaten en voldoende economische convergentie. Dat zou nog wel even duren. Tevens werd er op gerekend dat de vrije financiële markten hun invloed zouden uitoefenen. De markten zouden partij kiezen en hiermee het gelijk van de aanhangers van de *Kronüngstheorie* bevestigen. Er zou aangetoond worden dat er nog grote verschillen bestonden tussen de landen in Europa. Nederland en Duitsland waren misschien klaar voor de EMU, maar van landen als Italië en Portugal kon dit niet gezegd worden. De markt zou dit onomstotelijk vaststellen. Snel zou duidelijk worden dat de EMU een project op lange termijn was.²¹⁷

Hoewel Kohl welwillend tegenover de EMU stond wilde hij, in verband met zijn verzwakte binnenlandse positie, niet de indruk wekken onder Franse druk te bezwijken. De bondskanselier zou zich een datum voor de EMU-IGC zeker niet laten opdringen.²¹⁸ Het ministerie van Financiën en de Bundesbank hadden de Duitse standpuntbepaling over de EMU naar zich toe getrokken. Dit was ook in Nederland het geval. Waar de Nederlandse ministers in het voorjaar van 1988 nog overwogen de *Kronüngstheorie* als beleidsanker te laten vallen, werd deze opnieuw tot

²¹⁵ Segers, *Reis naar het continent*. p. 239.

²¹⁶ Dyson en Featherstone. p. 354.

²¹⁷ Segers, *Reis naar het continent*. p. 239 – 241.

²¹⁸ Dyson en Featherstone. p. 354, 355.

standpunt verheven in de voorbereiding op de top van Madrid. Het Nederlandse standpunt werd bijgesteld naar de visie van het ministerie van Financiën. Hiermee leek het EMU-momentum in de zomer van 1989 een halt toe geroepen.

Hoofdstuk 2: De val van de muur, de Duitse eenwording en de tweede fase.

In de tweede helft van 1989 was er zand in de motor van de voorheen zo soepel draaiende integratie als Bonn-Parijs gekomen. Halverwege 1989 leek de opmars van de EMU te zijn gestuit. Bondskanselier Kohl had zich door zijn verzwakte binnenlandse positie en oppositie binnen het ministerie van Financiën en de Bundesbank laten afremmen in zijn Europese enthousiasme. Daarbij lag het opgeven van de D-mark bijzonder gevoelig bij de burgers in de BRD. Samengevat had de bondskanselier 'vanwege binnenlandse complicaties' een pas op de plaats gemaakt. Toen Mitterrand hem in oktober '89 verzocht het monetaire integratieproces van vaart te voorzien, stelde Kohl dat de tijd nog niet rijp was voor een gemeenschappelijke munt.²¹⁹

De val van de muur en de top van Straatsburg

In de zomer van 1989 kwam echter een kettingreactie van gebeurtenissen op gang die Europa ingrijpend zou veranderen. De onrust in de Duitse Democratische Republiek (DDR) nam toe toen de communistische regering in Oost-Berlijn zich verzette tegen de politieke en economische hervormingen van Gorbatsjov. Als gevolg hiervan ontvluchtten tienduizenden Oost-Duitsers de communistische staat. In september opende Hongarije de grens met Oostenrijk en verleende het zijn burgers een vrije doorgang naar het Westen.²²⁰ Op 9 november 1989 viel de Berlijnse muur. Dit was het begin van een nieuw tijdperk in de internationale politiek. De Oost-Westtegenstelling die sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog de internationale orde had gevormd kwam ten einde.²²¹ Dit bracht optimisme en angst met zich mee. De ineensstorting van de communistische heilstaat betekende immers niet alleen een westerse overwinning in de Koude Oorlog, het bracht ook de Duitse eenwording dichterbij. Dat veroorzaakte onzekerheid in Europa. De Koude Oorlog had de wereld na 1945 niet alleen in Oost en West verdeeld, het had ook een oplossing geboden voor een kwestie waar de wereldleiders zich geen raad mee wisten: het Duitse vraagstuk. De oplossing van dit vraagstuk door middel van de Duitse deling was stabiel maar tijdelijk gebleken. Het Duitse vraagstuk keerde eind 1989 levensgroot terug.²²² De regeringsleiders in Europa herinnerden zich wat de eerste periode van Duitse eenheid had gebracht. Het verenigde Duitsland had tussen 1870 en 1945 in

²¹⁹ Marsh. p. 141.

²²⁰ D Hellema, *Nederland in de wereld* (Unieboek | Het Spectrum, 2014) p. 349, 351; Marsh. p. 140.

²²¹ Hellema. P. 349.

²²² Hellema p. 349 - 351; Segers, *Reis naar het continent*. p. 16 – 18.

drie verschillende oorlogen miljoenen slachtoffers geëist. Dit leidde tot een terugkeer van de onrust die Europa na de Tweede Wereldoorlog in zijn greep had gehouden. Hoe moest de Duitse kracht beteugeld worden?

Thatcher maakte zich grote zorgen over de gebeurtenissen die zich afspeelden in Oost-Europa en was een uitgesproken tegenstander van Duitse eenwording. Voor de Britse premier stond vast dat de eenwording voorkomen diende te worden. Dit had *The Iron Lady* in september '89 in een vertrouwelijk gesprek met Sovjetleider Gorbatsjov niet onder stoelen of banken gestoken:

*'Britain and Western Europe are not interested in the unification of Germany. The words written in the NATO communiqué may sound different, but disregard them. We do not want the unification of Germany. It would lead to changes in the post-war borders, and we cannot allow that because such a development would undermine the stability of the entire international situation and could lead to threats to our security.'*²²³

Mitterrand brak zijn hoofd al langer dan de andere regeringsleiders over de Duitse eenwording, hij had het onderwerp in oktober 1982 al aangesneden bij Kohl. De Franse president realiseerde zich dat met de val de muur de Duitse hereniging onafwendbaar was. Hijzelf kon het in ieder geval niet tegen houden. De enige mogelijkheid die hij zag om het proces te verhinderen was dat Gorbatsjov niet akkoord zou gaan met het NAVO lidmaatschap van het nieuwe Duitsland. Daar had de Franse president zelf geen invloed op. Mitterrand besloot het eenwordingsproces te sturen in plaats van het proberen te voorkomen.²²⁴ De Franse president stelde publiekelijk geen probleem met de Duitse eenwording te hebben zolang dit op een vreedzame en democratische manier gebeurde. Mitterrand wist hoe de Duitse kracht in toom gehouden diende te worden. Het antwoord was hetzelfde als in de jaren na de Tweede Wereldoorlog: Europese integratie. Dat was het enige mogelijke antwoord op het Duitse vraagstuk volgens de Franse president. In die zin zag Mitterrand de eenwording niet als een nieuw probleem maar als een gebeurtenis die de urgentie van de bestaande problematiek enkel vergrootte. Zonder een

²²³ The National Security Archive, "Record of Conversation between Thatcher and Gorbachev" <<http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB422/docs/Doc 1 1987-03-30 Gorbachev-Thatcher memcon.pdf>>.

²²⁴ Marsh. p. 139, 141.

gemeenschappelijke munt was Europa volgens Mitterrand immers al ondergeschikt aan de Duitsers.²²⁵ De enige manier om onder het Duitse juk vandaan te komen was het oprichten van een Europese Centrale Bank. De ECB zou monetaire besluitvorming over hevelen naar Europees niveau en zo een einde maken aan de Franse afhankelijkheid van de Bundesbank.²²⁶ Dit was de Franse kans om onder de 'tirannie van de D-mark' uit te komen.²²⁷ De Franse president wilde onomkeerbare stappen in de richting van de EMU zetten. Begin november '89 koos hij de aanval en zette hij Kohl voor het blok. Het was tijd dat de Duitse bondskanselier kleur bekende, wilde hij vooruit met Europa of niet?²²⁸ De strategie in het Élysée was duidelijk: men maakte van de nood een deugd en gebruikte het Duitse verlangen naar hereniging om de Franse belangen maximaal te dienen. De Franse positie was helder volgens Mitterrand:

*Ik zie niet welke kracht in Europa [de Duitse eenwording] kan verhinderen. Het is beter die met open ogen te aanvaarden, en de Duitse eenwording te koppelen aan de opbouw van Europa.*²²⁹

Als ervaren politicus wist de Franse president dat de EMU binnen handbereik was:

*'Kohl was a German patriot. So it was natural that he would want Germany reunified. But I sensed he might well make concessions to achieve it'*²³⁰

Thatcher meende dat Mitterrand met vuur speelde. In haar ogen was de Duitse hereniging op zichzelf al een groot risico voor de Europese stabiliteit. Mitterrand zijn strategie bood het herenigde Duitsland echter alle mogelijkheid om zich opnieuw tot een allesoverheersende macht op het Europese continent te ontwikkelen. Het inkapselen van de Duitse dreiging in de Europese integratie was volgens haar een blunder met mogelijk fatale gevolgen. In Moskou werd ondertussen hard gewerkt aan plannen betreffende de Duitse toekomst. Deze plannen worpen Duitsland terug naar 1945 en gaven de geallieerden zeggenschap over het Duitse

²²⁵ Marsh. p. 140, 141.

²²⁶ Szász. p. 152, 153.

²²⁷ Segers, *Reis naar het continent*. p. 28.

²²⁸ Marsh. p. 141, 142, 337; Brian Lapping Association.

²²⁹ Szász. p. 174.

²³⁰ Brian Lapping Association.

grondgebied.²³¹ Kohl realiseerde zich dat hij, indien hij de Duitse hereniging wilde bewerkstelligen, het initiatief naar zich toe moest trekken. En dat deed de bondskanselier: op 28 november 1989 verraste hij de wereld door zijn tienpuntenplan te presenteren. Dit plan moest de Duitse hereniging verwezenlijken en legde het initiatief daarvoor bij Kohl, zo stelde hij:

‘Wie ein Deutschland schließlich aussehen wird, das weiß heute niemand. Dass aber die Einheit kommen wird, wenn die Menschen in Deutschland sie wollen, dessen bin ich sicher.’²³²

De claim op de Duitse hereniging van de bondskanselier stuwde de onrust in Europa tot maximale hoogte. Het feit dat Kohl de eenwording onaangekondigd naar zich toe durfde te trekken belooft niet veel goeds meenden de Europese leiders. De Amerikaanse president, George H. W. Bush, was de enige die vooraf op de hoogte was gesteld van Kohl's plannen tot hereniging. Bush was een voorstander van Duitse eenwording, de enige eis die hij stelde was dat het herenigde Duitsland lid zou worden van de NAVO. Duitsland zou hiermee definitief worden opgenomen in het Westen. Dit zou de onmiskenbare overwinning van het Westen in de Koude oorlog betekenen.²³³

Twee dagen na de presentatie van het tienpuntenplan stuurde Kohl zijn minister van Buitenlandse Zaken richting het Élysée. Genscher werd aldaar geconfronteerd met de onvrede van Mitterrand. De Franse president was verbolgen over het feit dat hij niet van te voren was ingelicht over Kohl 's tienpuntenplan. Hij verweet Genscher dat Duitsland niet langer de motor van de Europese integratie maar de rem was. Mitterrand deelde de minister van Buitenlandse Zaken mede dat de Franse delegatie in december op de Europese top te Straatsburg hoe dan ook het tijdschema voor de EMU zou lanceren. Als dat in een conflict zou resulteren tussen beide landen, dan moest dat maar.²³⁴ De Franse president stelde dat Kohl een triple alliantie tussen Frankrijk, Groot-Brittannië en de SU riskeerde die Duitsland zou isoleren. De bondskanselier stond volgens Mitterrand op het punt Europa terug te werpen naar 1913.²³⁵

²³¹ Segers, *Reis naar het continent*. p. 19, 22.

²³² Deutscher Bundestag Textarchiv, "Kohl stellt Zehn-Punkte-Programm vor."

²³³ Segers, *Reis naar het continent*. p. 20, 21.

²³⁴ Brian Lapping Association.

²³⁵ Marsh. p. 143.

In Bonn waagde men zich niet aan een confrontatie met de Franse regering. Kohl ging akkoord met het feit dat er in Straatsburg een datum voor intergouvernementele conferentie vastgesteld zou worden. Hiermee gaf de bondskanselier het startschot voor een periode waarin onomkeerbare stappen richting de Economische en Monetaire Unie werden gezet, die zouden uitmonden in het verdrag van Maastricht. Een dag voor de presentatie van zijn tienpuntenplan had de bondskanselier echter wel aanvullende eisen voor de EMU overgebracht aan Mitterrand. Zo wilde Kohl dat de EMU IGC na de Duitse verkiezingen zou plaatsvinden. Het opgeven van de D-mark was niet iets waar je populair mee werd in Duitsland en Kohl wilde voorkomen dat de EMU een verkiezingsthema werd. Ook in Kohl 's kabinet werd de EMU met de nodige scepsis bekeken. Daarnaast bestond er binnen de Bundesbank en het Duitse ministerie van Financiën weerstand tegen het monetaire project. De Duitse financiële elite maakte zich grote zorgen over de fiscale harmonisatie en over de hoge begrotingstekorten van enkele toekomstige partners binnen de beoogde monetaire unie. Ook Kohl was dit niet ontgaan, hij deelde deze bezwaren met Mitterrand. De bondskanselier pleitte tevens voor een sterkere positie van het Europees Parlement. Er diende een democratischer Europa gerealiseerd te worden in de vorm van een Europese Politieke Unie (EPU). Dat was wel iets wat positief werd ontvangen door de Duitse bevolking.²³⁶ Kohl werd er door zijn adviseurs op attent gemaakt dat de kans dat Mitterrand akkoord zou gaan met zijn aanvullende voorwaarden klein was. De Franse president meende genoeg concessies op het gebied van de EMU te hebben gedaan in de vorm van de liberalisering van de kapitaalmarkt.²³⁷

De Nederlandse positie voor de top van Straatsburg kenmerkte zich naast terughoudendheid over de Duitse hereniging door een dilemma over de startdatum voor de EMU IGC. De regering Lubbers wilde enerzijds het EMU momentum behouden en vaart maken met de monetaire integratie, maar anderzijds mocht de volledige en adequate voorbereiding van de IGC niet in het geding komen. De mogelijkheid tot Duitse hereniging en de herleving van het Duitse vraagstuk gaven de Nederlandse regering een extra reden om vaart te maken met het EMU-project. Europese integratie gold ook binnen het Kabinet-Lubbers III als antwoord op de Duitse kwestie. De EMU diende als het middel te fungeren dat Duitsland verder zou in kapselen in Europa.

²³⁶ Segers, *Reis naar het continent* p. 33 – 35; Marsh. p. 142 – 144.

²³⁷ Marsh. p. 143.

Voorafgaand aan de top van Straatsburg stelde minister Ruding dat hij akkoord wilde gaan met een startdatum voor de EMU IGC. Hiervoor vond hij bijval in de ministerraad. De ministers besloten dat de datum van de IGC na 1 juli 1990 moest komen te liggen, indien de conferentie ervoor zou beginnen kwam de adequate voorbereiding in het geding. Daarbij werd door de minister van Financiën benadrukt dat alleen de begindatum voor de IGC afgesproken diende te worden, niet de einddatum. Dit was volgens Ruding onverantwoord. De ministerraad kwam overeen dat het overhaasten van de intergouvernementele conferentie gevaarlijk was: er mocht geen einddatum gesteld worden in Staatsburg.²³⁸ De tijdsduur van de EMU IGC moest volgens de Nederlandse ministers afhankelijk blijven van overeenstemming over de invulling van de tweede en derde fase van de EMU, niet van een vooraf gestelde datum.

In de eerste ministerraad van het kabinet-Lubbers III, op 10 november 1989, benadrukte vicepremier en minister van Financiën, Wim Kok, dat het streven naar de aanvang van de IGC in de tweede helft van 1990 niet ten koste mocht gaan van de adequate voorbereiding. Volledige en adequate voorbereiding moest een voorwaarde voor de conferentie blijven. De minister van Economische Zaken, Koos Andriessen, wees er in een reactie op dat dit snelheidsverlies tot gevolg kon hebben.²³⁹ Ook kwamen de verschillende economische situaties van EG-lidstaten aan bod. Minister voor Ontwikkelingssamenwerking, Jan Pronk, meende dat de snelle invoering van de EMU alleen kon worden gerealiseerd door een vergroting van de structuurfondsen voor de zuidelijke lidstaten. Dit was strijdig met het Nederlandse standpunt, deze stellingname zou dus uitstel van de totstandkoming van de EMU betekenen.²⁴⁰

Een week later kwam de mogelijkheid tot Duitse hereniging aan bod.²⁴¹ Binnen de Nederlandse regering bestonden bedenkingen over de Duitse eenwording.²⁴² Lubbers zou in de maanden na de val van de muur kanttekeningen blijven plaatsen bij de hereniging. Volgens de Nederlandse minister president waren er gevaren verbonden aan het praten over Duitse zelfbeschikking.²⁴³ De Premier was vooral verontrust over Kohl 's claim op het zelfbeschikkingsrecht van het Duitse volk. Lubbers vreesde dat Kohl hiermee niet alleen doelde op de hereniging van Oost- en West-Duitsland, maar dat hij ook zinspeelde op de gebieden ten oosten van de Oder-

²³⁸ Ministerraad 3 november 1989 p. 6, 11.

²³⁹ MR 10 nov '89 p. 21, 26.

²⁴⁰ MR 10 nov '89 p. 20, 21.

²⁴¹ MR 17 nov '89 p. 13.

²⁴² Jacco Pekelder, *Nieuw nabuurschap: Nederland en Duitsland na de val van de muur* (Boom uitgeverij Amsterdam, 2014). P. 20.

²⁴³ Hellema. P. 352.

Neissegrens die na 1945 niet meer binnen de Duitse grenzen vielen.²⁴⁴ De minister president stelde in de ministerraad 'dat het goed is dat Nederland zich terughoudend opstelt bij de discussie over de Duitse hereniging.'²⁴⁵ Hoewel Lubbers zich naar eigen zeggen nooit tegen de Duitse hereniging heeft verzet, ontstond bij de Duitse bondskanselier een ander beeld.²⁴⁶ Kohl vond Lubbers 'überhaupt nicht Deutschfreundlich' en binnen zijn regering was de indruk ontstaan dat Lubbers moeite had met de Duitse hereniging.²⁴⁷ De bondskanselier ervoer de houding van de Nederlandse premier ten opzichte van de eenwording als zeer koel en noemde deze in één adem met de Britse opstelling.²⁴⁸

Hoewel Duitse hereniging niet op korte termijn werd verwacht door de Nederlandse ministers was de ministerraad unaniem over het feit dat de Europese integratie 'met kracht' moest worden voortgezet.²⁴⁹ Het kersverse kabinet-Lubbers III koos ervoor om de Franse strategie te volgen. De ministers zetten in op Europese integratie door middel van de Economische en Monetaire Unie als oplossing voor de Duitse kwestie. Minister Pronk verwoorde de beweegredenen van het kabinet het meest treffend in de ministerraad:

*'Het Europees integratiebeleid moet zeker worden voortgezet, juist omdat het inkaderen van de BRD in Europa een van de redenen was om tot de EG te komen.'*²⁵⁰

Vlak voor de top van Straatsburg, op de REZ van 6 december 1989, pleitte minister Kok voor een ijkpunt om te zien of aan de eis van volledige en adequate voorbereiding voldaan was. De REZ kwam overeen dat de Nederlandse delegatie in Straatsburg af zou tasten of dit kon worden ingebouwd.²⁵¹ Op deze manier wilden de ministers bewerkstelligen dat de volledige en adequate voorbereiding niet in het geding zou komen. Verder bestond er binnen de ministerraad overeenstemming over het feit dat de voltooiing van de interne markt, kapitaalliberalisatie inbegrepen, vooraf diende te gaan aan de EMU.²⁵² De thesaurier-generaal, Cees Maas, stelde dat er

²⁴⁴ Janssen, *De euro*. P. 48, 49.

²⁴⁵ MR 17 nov '89 p. 13.

²⁴⁶ Annemarie Gualtherie van Weezel, *De smaak van de macht: gesprekken met oud-premiers* (De Rode Kamer, 2011). P. 79.

²⁴⁷ van Weezel P. 79; Pekelder. P. 20.

²⁴⁸ Szász. P. 170.

²⁴⁹ MR 17 nov '89 p. 15, 19, 21.

²⁵⁰ MR 17 nov '89 p. 19.

²⁵¹ REZ 6 dec '89 p. 10

²⁵² REZ 6 dec '89 p. 9

ook nadere afspraken moesten worden gemaakt over de hoogte van begrotingstekorten. Hoewel premier Lubbers de noodzaak hiervan erkende, reageerde hij dat dit in Straatsburg waarschijnlijk nog niet aan de orde zou komen.²⁵³

In de dagen voor de top van Straatsburg stelde de Nederlandse regering zijn prioriteiten. Het kabinet-Lubbers III besloot in de REZ de IGC 'in feite' uit te willen stellen 'indien niet aan de voorwaarde van volledige en adequate voorbereiding was voldaan'.²⁵⁴ De betekenis van deze voorbereiding werd uiteengezet door de Coördinatie Commissie. 'Volledige en adequate voorbereiding' betekende voor de Nederlandse regering dat er door de lidstaten overeenstemming bereikt moest worden op de volgende punten: ten eerste moest de ECB politiek onafhankelijk zijn. Ten tweede moest het beleid van de centrale bank gericht zijn op prijsstabiliteit. Ten derde diende monetaire financiering van begrotingstekorten uitgesloten te worden. Ten vierde moesten er regels opgesteld worden over de nationale begrotingstekorten. Over de inhoud van deze regels werd niet verder uitgeweid. Ten slotte werd benadrukt dat het momentum bij het streven naar de EMU bewaard moest blijven. Daarom was het volgens de interdepartementale afstemming wenselijk te streven naar een tijdschema waarbij de IGC in het najaar van 1990 diende plaats te vinden.²⁵⁵

Samenvattend balanceerde het Nederlandse EMU-standpunt voorafgaand aan Straatsburg tussen het realiseren van de volledige en adequate voorbereiding en het behouden van het EMU-momentum. Het kabinet-Lubbers III bleef de Economische en Monetaire Unie nastreven om de bekende redenen (zie hoofdstuk 1). Daarbij waren de val de muur en de herleving van Duitse vraagstuk extra drijfveren voor het kabinet om vaart te maken met de monetaire integratie. Het Nederlandse kabinet had zich voorgenomen de volledige en adequate voorbereiding van de IGC als harde eis voor een datum van de conferentie te stellen. Het kabinet-Lubbers III bouwde hiermee voort op het standpunt dat voor de top van Madrid was ingenomen. Er diende eerst voldoende overeenstemming te bestaan op het gebied van economische convergentie in de tweede en derde fase, pas dan kon de EMU IGC plaatsvinden. 'In feite' was het kabinet-Lubbers III zelfs bereid de IGC uit te stellen wanneer hier niet aan werd voldaan.

Op 8 december 1989 kwamen de regeringsleiders van de EG lidstaten in een ijzige sfeer te Straatsburg bijeen. Kohl zou deze Europese top herinneren als de

²⁵³ REZ 6 dec '89 p. 14

²⁵⁴ REZ 6 dec '89 p. 11

²⁵⁵ Coco 28 nov '89; REZ 6 dec '89

meest gespannen en onvriendelijke uit zijn loopbaan. De agenda van de top werd gedomineerd door de mogelijke Duitse hereniging en Kohl 's tienpuntenplan. Thatcher stelde weinig subtiel dat 'de Duitsers er weer waren nadat we ze twee keer verslagen hebben'.²⁵⁶ Uiteindelijk werd in Straatsburg besloten dat de Duitse hereniging en de Europese integratie twee zijdes van dezelfde medaille waren. Het Duitse volk kreeg zijn zelfbeschikkingsrecht en in december 1990 zou de EMU IGC plaatsvinden.²⁵⁷

De verbintenis tussen de Duitse hereniging en het startschot voor de EMU onderhandelingen is onmiskenbaar. Beide processen speelden in de zomer van '89 maar kwamen na de val van de Berlijnse muur in een stroomversnelling. Mitterrand moest de Duitse hereniging sneller accepteren dan hem lief was, net als Kohl zich eerder moest neerleggen bij de EMU dan hij van plan was.²⁵⁸ Kohl zelf was zich het best bewust van de redenen die ten grondslag lagen aan Duitse positie. Toen de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken, James Baker, hem confronteerde met het feit dat hij een deal tegen de Duitse belangen had gesloten, de Duitse financiële elite was tenslotte tegen de EMU IGC, gaf Kohl dit ruitelijk toe. De Duitse eenwording was er door de Amerikaanse steun wellicht ook gekomen zonder Kohl 's EMU concessie, maar de Duitse bondskanselier wist dat hij zich in een moeilijk politiek pakket bevond.²⁵⁹ Zijn verklaring voor het genomen besluit was simpel: '*Deutschland brauche Freunde*'.²⁶⁰

De Nederlandse regering ging in Straatsburg ook akkoord met een datum voor de intergouvernementele conferentie. Dit betekende dat het kabinet-Lubbers III water bij de wijn had gedaan op het punt van de volledige en adequate voorbereiding. Er was in Straatsburg namelijk nog geen sprake van consensus over de positie van de ECB en het kabinet had dit vooraf wel als eis gesteld.²⁶¹ De Nederlandse delegatie vond dit echter punt niet zwaar genoeg wegen om de Frans-Duitse overeenkomst in de wielen te rijden. De Nederlandse regering maakte zijn eigen standpunt ondergeschikt aan de Frans-Duitse deal. Deze opstelling komt duidelijk overeen met het verklaringsmodel van Baun, dat de EMU verklaart vanuit

²⁵⁶ Marsh. p. 144.

²⁵⁷ Segers, *Reis naar het continent*. p. 244.

²⁵⁸ L van Middelaar, *De passage naar Europa: geschiedenis van een begin* (Historische Uitgeverij, 2009) p. 260; Marsh. p. 143.

²⁵⁹ van Middelaar. P. 260, 261.

²⁶⁰ Segers, *Reis naar het continent*. p. 244.

²⁶¹ REZ 6 dec '89 p. 11; MR 16 februari 1990 p. 2; MR 2 maart 1990 p. 10; REZ 23 februari 1990 p. 9 – 10.

high politics en in het wordingsproces een cruciale rol weglegt voor Frans-Duitse onderhandelingen.

Ook continueerde het Kabinet-Lubbers III te Straatsburg grotendeels het standpunt dat de Nederlandse regering op de top van Madrid had ingenomen. De enige verandering die plaatsvond in de Nederlandse positie werd veroorzaakt door de val van de Berlijnse muur en terugkeer van het Duitse vraagstuk. Deze geopolitieke ontwikkeling was voor het kabinet aanleiding om de dynamiek van het EMU-proces te willen versnellen. Ook dit deel van het Nederlands standpunt valt dus te verklaren vanuit de visie van Baun.

De Nederlandse versnelling

Vanaf januari 1990 volgden de gebeurtenissen elkaar snel op. 'De geschiedenis sleurde ons mee', zou Gorbatsjov later schrijven.²⁶² De toestand in Oost-Duitsland was onhoudbaar. De communistische regering had geen controle meer over de situatie en de economie stortte in elkaar. In februari reisde Kohl af naar Moskou voor een bilateraal overleg met Gorbatsjov, daar stemde de Sovjetleider in met de Duitse eenwording. In ruil hiervoor ontving hij financiële steun en voedselhulp van de BRD.²⁶³ Halverwege februari werd het aantal burgers dat de reis van Oost- naar West-Duitsland had gemaakt geschat op vierhonderdduizend. Het einde van deze stroom aan burgers, die op weg waren naar de westerse welvaart en vrijheid, was niet in zicht. De gevolgen van deze uittocht waren enorm: de Oost-Duitse economie begaf zich op de rand van totale ineenstorting en ook de West-Duitse economie kon in problemen komen. De uittocht moest gestopt worden.²⁶⁴

De bondskanselier besloot in februari '90 op korte termijn, zonder de Bundesbank hierover te consulteren en zich de gevolgen voor de D-mark te realiseren, de West-Duitse munt in Oost-Duitsland in te voeren en een Duitse monetaire unie te creëren. Met de monetaire unie wilde Kohl het signaal afgeven dat het integratieproces van beide Duitslanden onomkeerbaar was. Dit moest de exodus uit de DDR afremmen.²⁶⁵ Zijn plan had echter grote monetaire en financiële gevolgen en het besluit ging in tegen de principes van het stabiele Duitse financiële beleid. Doordat de Oost- en West-Duitse mark vanaf nu evenveel waard waren stegen de lonen in de DDR. Dit maakte de Oost-Duitse economie nog minder competitief. Het

²⁶² van Middelaar. P. 261.

²⁶³ van Middelaar. P. 261.

²⁶⁴ Szász. p. 163.

²⁶⁵ REZ 23 februari 1990 p. 2.

verhoogde de werkloosheid en leidde – ook in West-Duitsland – tot hoge inflatie. De kosten hiervan waren voor West-Duitse rekening. De president van de Bundesbank kon niet anders dan de regering Kohl zijn steun toezeggen, maar Pöhl maakte zich terecht grote zorgen over het effect van de Duitse muntunie op de prijsstabiliteit en de reputatie van de D-mark.²⁶⁶ De Duitse monetaire unie had rente stijgingen in heel Europa tot gevolg. Dat de D-mark tot instabiliteit in Europa leidde was tot dan toe een zeldzaamheid, maar het zou in de jaren erna vaker voorkomen. De munt die altijd het baken van Europese monetaire stabiliteit was geweest zou in de jaren negentig eerder als bron van onrust fungeren.²⁶⁷

Het Nederlandse kabinet was positief verrast door het feit dat de aandacht voor de EMU en de bijbehorende IGC niet verslaptte in deze turbulente tijd. Minister president Lubbers vroeg zich, in de REZ op 23 februari 1990, af of er op de tussentijdse Europese Raad in Dublin druk moest worden uitgeoefend op Helmut Kohl, zodat de aanvang van de intergouvernementele conferentie naar voren kon worden gehaald. Lubbers verkeerde in de veronderstelling dat de Fransen hier naar zouden streven en opperde hen hierin te steunen.²⁶⁸ De reden van de premier hiervoor was ‘de politieke context’. De minister president signaleerde een risico met betrekking tot de onderhandelingen over de integratie van de DDR in de Europese Gemeenschap. Hij verwachtte dat Bonn hierbij wel eens weinig flexibel zou kunnen zijn en was van mening dat er ‘een harde opstelling moet worden gekozen in de onderhandelingen met de Duitsers’.²⁶⁹ Daarnaast had de president van De Nederlandsche Bank, Wim Duisenberg, in dezelfde REZ opgemerkt dat de totstandkoming van de Duitse monetaire unie ‘de noodzaak om het Europese integratieproces te versnellen alleen nog maar [zou] doen toenemen’.²⁷⁰

De ministers Van den Broek en Kok wilden de intergouvernementele conferentie niet naar voren halen en dienden de premier van repliek. De ministers zagen niet in wat er gewonnen kon worden met het vervroegen van de IGC. Daarbij dachten ze, net als Duisenberg, dat Kohl hier niet tot overgehaald kon worden. Minister Kok herinnerde Lubbers er tevens aan dat Nederland steeds de nadruk had gelegd op een goede voorbereiding van de conferentie en meende dat er in dit kader nog een aantal lastige thema’s bestonden. Zo was er nog geen overeenstemming tussen de lidstaten over de eisen aan het begrotingsbeleid en de positie van de

²⁶⁶ Marsh. p. 144, 145.

²⁶⁷ Szász p. 165; Marsh. p. 145.

²⁶⁸ REZ 23 februari 1990 p. 9 – 10.

²⁶⁹ REZ 23 februari 1990 p. 11.

²⁷⁰ REZ 23 februari 1990 p. 10.

centrale bank.²⁷¹ Het vervroegen van de EMU IGC was hierna geen punt van discussie meer.²⁷²

Het was duidelijk dat de Nederlandse premier hartstochtelijk voortgang op het gebied van monetaire integratie nastreefde. En hierin werd hij wel degelijk gesteund door zijn ministers van Buitenlandse Zaken en Financiën. Zo onderstreepte minister Van den Broek in de ministerraad herhaaldelijk dat 'er geen misverstand over mag bestaan dat de EMU [...] prioriteit geniet'.²⁷³ Daarbij benadrukte de minister van Buitenlandse Zaken dat, hoewel Nederland expliciete wensen ten aanzien van de EMU had, het 'noodzakelijk [was] om het tempo van de EMU IGC hoog te houden'.²⁷⁴ Ook minister Kok wilde 'een snelle totstandkoming van de Europese Monetaire Unie'.²⁷⁵ De minister van Financiën pleitte er in de raad voor dat er 'een politiek signaal [moest] worden gegeven ten aanzien van de noodzaak om een bepaald tempo in de onderhandelingen te verwezenlijken'.²⁷⁶

Op de informele Ecofinraad van 31 maart 1990 concludeerde thesaurier-generaal Maas dat er onder de lidstaten in steeds grotere mate consensus bestond over de inhoudelijke invulling van de EMU. De lidstaten waren het eens over het feit dat prijsstabiliteit de primaire doelstelling van de ECB moest worden en dat de toekomstige centrale bank onafhankelijk diende te zijn. Dit kon, net als een verbod op de monetaire financiering van begrotingstekorten, worden vastgelegd in het verdrag. Volgens Maas waren ook de gesprekken over de begrotingsregels begonnen. Op dit gebied was zelfs sprake van 'groeiende toenadering' betreffende bindende begrotingsregels, bindende procedureregels ten aanzien van excessieve begrotingstekorten en de noodzaak van eventuele sancties in het geval dat deze regels niet nageleefd werden.²⁷⁷ Hiermee werd aan alle Nederlandse eisen op het gebied van volledige en adequate voorbereiding van het kabinet-Lubbers III voldaan. Daarbij kwamen de lidstaten dichterbij de concretisering van het laatste punt, de budgettaire regels.

De eensgezindheid van de informele Ecofin bleef niet onopgemerkt bij de Nederlandse ministers. Tijdens de REZ van 6 april 1990 benadrukte premier Lubbers

²⁷¹ MR 16 februari 1990 p. 2; MR 2 maart 1990 p. 10; REZ 23 februari 1990 p. 9 – 10.

²⁷² Memorandum van de Thesaurier-Generaal over de informele Ecofin van 31 maart 1990 aan de REZ op 2 april 1990.

²⁷³ MR 2 maart 1990 p. 12, 13.

²⁷⁴ MR 30 maart 1990 p. 5.

²⁷⁵ MR 23 maart 1990 p. 14.

²⁷⁶ MR 30 maart 1990 p. 4.

²⁷⁷ Memorandum van de Thesaurier-Generaal over de informele Ecofin van 31 maart 1990 aan de REZ op 2 april 1990.

de relatie tussen de EMU en de Duitse eenwording nog maar eens. Volgens de minister president was 'er overeenstemming over, dat de Duitse eenwording in relatie met de verdere Europese eenwording moet worden gezien'.²⁷⁸ Lubbers wilde vervolgens van minister Kok weten of er voldoende overeenstemming bestond om over te gaan tot het opstellen van verdragsteksten voor de EMU. De minister van Financiën lichtte toe dat er sprake was van 'een toenemende consensus' en dat dit het geval was. Hierdoor ontstond zich een nieuw vraagstuk voor de Nederlandse EMU positionering. Nu grotendeels aan de volledige en adequate voorbereiding van de EMU IGC was voldaan, wierp Lubbers de vraag op of er in de EMU verdragsteksten ook een tijdschema moest worden opgenomen.²⁷⁹

Wat het EMU tijdschema betrof stonden de Nederlandse ministers voor een keuze tussen twee verschillende 'scholen'. De eerste wilde in het verdrag alle fasen inclusief de bijbehorende data vastleggen en de tweede wilde alleen de uiteindelijke doelstelling aangeven. In de raad werd snel duidelijk hoe ambtelijk Financiën over de kwestie dacht. Cees Maas zette uiteen dat de EMU afhankelijk moest zijn van een convergentieproces en zich zodoende niet leende voor een tijdschema met een einddatum. Hierin werd hij echter niet gesteund door minister Kok. De minister van Financiën wilde juist voorkomen dat er geen data werden genoemd, volgens Kok zou hierdoor teveel onzekerheid ontstaan. Lubbers vroeg zich hierop hardop af of de economische convergentie hierdoor niet in gevaar kwam. De premier meende dat er een lange of een korte route naar de EMU bestond, bij de lange route was convergentie volgens hem met name van belang. Lubbers stelde dat 'een snelle en gedurfde sprong voorwaarts' ook mogelijk was, maar dat meer risico met zich mee zou brengen. De minister president had de indruk gekregen dat de lange route richting de EMU door de ministers van Financiën in de Ecofinraad werd bewandeld.²⁸⁰ Minister kok bestreed dit, hij stelde:

*'Het is de bedoeling om na de start van de eerste fase snel de monetaire integratie tot stand te brengen met daaraan parallel een meer geleidelijke proces van convergentie.'*²⁸¹

²⁷⁸ REZ 6 april 1990 p. 7.

²⁷⁹ REZ 6 april 1990 p. 8.

²⁸⁰ REZ 6 april 1990 p. 8 – 10.

²⁸¹ REZ 6 april 1990 p. 10.

Hieruit bleek dat de minister van Financiën, die de Nederlandse positie vertolkte in de Ecofinraad, afstand had genomen van de *Kronüngstheorie*. Monetaire integratie moest niet volgen op economische convergentie maar diende volgens Kok parallel hieraan te worden gerealiseerd. Minister Andriessen vulde Kok aan door te benadrukken dat ‘convergentie in feite [werd] afgedwongen’ door monetaire integratie.²⁸² Dat de minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Bert de Vries, de Nederlandse strategie als ‘een sprong in het duister’ kwalificeerde mocht niet baten.²⁸³ De voorkeur van een meerderheid van de ministerraad was duidelijk: er diende vaart gemaakt te worden met het EMU-project, dat had meer prioriteit dan vasthouden aan de *Kronüngstheorie*. Nu de Nederlandse punten op het gebied van volledige en adequate voorbereiding gerealiseerd waren, en belangrijker, de Duitse eenwording op handen was, was er geen tijd te verliezen.

De beweegredenen van de ministers in het Kabinet-Lubbers III voor de EMU kwamen voor een groot deel overeen met die van het kabinet-Lubbers II in 1988. Het Europees enthousiasme van Lubbers en zijn ministers was onverminderd groot en een gemeenschappelijke munt werd nog steeds als een logisch gevolg van de interne markt gezien. Daarbij was de ministerraad ervan overtuigd dat een Europese munt gunstige gevolgen voor het Nederlandse bedrijfsleven zou hebben. De EMU zou goed zijn voor de economische ontwikkeling van Nederland omdat bedrijven geen last meer zouden ondervinden van wisselkoersschommelingen. Tevens was geconcludeerd dat economische en monetaire integratie noodzakelijk was om de naoorlogse welvaart te kunnen behouden in een tijd waarin de economische grootmachten, Japan en de VS, door technologische ontwikkelingen uit het zicht leken te verdwijnen. De Europese landen konden hier alleen in EG verband mee concurreren, zo was de gedachte. Ten slotte had de Nederlandse regering in 1988 ook gesteld dat de EMU van strategisch belang was om Nederland en Europa te kunnen profileren in de globale realiteit van na de Koude Oorlog.²⁸⁴ In een notitie meldde Buitenlandse Zaken de Tweede Kamer dat de ‘ongekende, revolutionaire versnelling’ die plaats had gevonden in de tweede helft van 1989 dit argument veel kracht had bij gezet. In de, door de Raad van Europese Zaken besproken en goedgekeurde notitie, stond geschreven²⁸⁵:

²⁸² REZ 6 april 1990 p. 11.

²⁸³ REZ 6 april 1990 p. 11.

²⁸⁴ Notitie van Buitenlandse Zaken ‘Verder Bouwen aan Europa’ 31 mei 1990 P. 1.

²⁸⁵ REZ 1 juni 1990.

‘De eenwording van de beide Duistlanden ... vormt een krachtige reden om versteviging en verdieping van het integratieproces na te streven. De inbedding van een verenigd Duitsland in de EG is thans weliswaar onomstreden, doch het is nu zaak dit proces economisch en politiek te bestendigen.’²⁸⁶

Volgens het kabinet-Lubbers III had de Europese Gemeenschap de taak het herenigde Duitsland in te bedden, zo stelde het dat ‘juist ... de Duitse eenwording vraagt om een sterkere en hechtere Gemeenschap’.²⁸⁷ Een alternatief voor de Duitse kwestie, naast verdere Europese integratie, was volgens de Raad voor Europese Zaken niet voorhanden. De Economische en Monetaire Unie was uit alle mogelijke communautaire activiteiten het meest geschikt om de integratie te realiseren,²⁸⁸ aldus de Nederlandse ministers:

‘Het is nu meer dan ooit zaak om de Interne markt te voltooien en de EMU versneld vorm te geven om de uitdagingen op het Europese continent ... te kunnen trotseren.’²⁸⁹

Het kabinet-Lubbers III was in de eerste maanden van 1990 acceleratie op het EMU-dossier gaan nastreven. Een verklaring hiervoor was dat in Nederlandse ogen aan de voorwaarde van volledige en adequate voorbereiding voor de EMU IGC was voldaan. Deze uitleg rijmt met het verklaringsmodel van McNamara, waarin gesteld wordt dat de EMU voortkwam uit een Europese neoliberale beleidsconsensus. De grootste drijfveer achter de versnelling was echter het feit dat de Nederlandse regering de EMU als middel zag om de op handen zijnde Duitse eenwording het hoofd bieden. Het Duitse vraagstuk kon in Nederlandse ogen opgelost worden door de Duitse eenwording en Europese integratie met elkaar te verzoenen. De Nederlandse EMU-versnelling in de eerste maanden van 1990 is dus voor het grootste deel te verklaren vanuit de *high politics* die Baun aandraagt als uitleg voor het monetaire integratieproces.

De enige aarzeling die nog bestond binnen de Nederlandse ministerraad op het gebied van de EMU was de concretisering van de begrotingsregels.²⁹⁰ De

²⁸⁶ Notitie van Buitenlandse Zaken ‘Verder Bouwen aan Europa’ 31 mei 1990 P. 1.

²⁸⁷ Notitie van Buitenlandse Zaken ‘Verder Bouwen aan Europa’ 31 mei 1990 P. 2.

²⁸⁸ Notitie van Buitenlandse Zaken ‘Verder Bouwen aan Europa’ 31 mei 1990 P. 1 – 3.

²⁸⁹ Notitie van Buitenlandse Zaken ‘Verder Bouwen aan Europa’ 31 mei 1990 P. 2.

Europese Commissie en het Ierse voorzitterschap verkeerden in de veronderstelling dat aan dit laatste deel van volledige en adequate voorbereiding was voldaan. Er was immers overeengekomen dat er sprake zou zijn van budgetcriteria die aan de lidstaten gesteld zouden worden in de derde fase van de EMU. Maar hiermee was het proces volgens het Kabinet-Lubbers III nog niet afgerond. Op dit gebied bestond behoefte aan meer duidelijkheid. De Nederlandse regering wilde uitsluitel over de precieze begrotingsregels die zouden gelden in de EMU.²⁹¹

De Nederlandse afgang: zwarte maandag

In April 1990 schreven Mitterrand en Kohl, in navolging van België, een brief aan het Ierse voorzitterschap. Hierin pleitte zij voor een aparte intergouvernementele conferentie, parallel aan de EMU, voor een Europese Politieke Unie (EPU).²⁹² Beide conferenties dienden in de tweede helft van 1991, onder Nederlands voorzitterschap, tot een goed eind te worden gebracht. De hervormingen zouden op 1 januari 1993 in moeten gaan. Er bestonden echter nauwelijks uitgewerkte ideeën over een EPU.²⁹³ Hoewel Kohl de politieke unie in november '89 al voorgesteld had, ging de Franse president er pas na Straatsburg mee akkoord. Mitterrand zag niets in een Europese federatie, voor hem stond de EMU centraal. Pas nadat de EMU IGC veilig was gesteld wilde hij akkoord gaan met een intergouvernementele conferentie over de EPU, en alleen omdat het de binnenlandse geloofwaardigheid van Kohl 's Europapolitiek zou vergroten. Een Europese federatie was voor de Franse president uitgesloten. Dit gold niet voor Delors. De voorzitter van de Europese Commissie was in hogere sferen geraakt door de op handen zijnde Duitse hereniging en meende dat de tijd was gekomen voor een Europese federatie. In een toespraak en een televisie-interview stelde hij dat de commissie een echte uitvoerende macht moest worden en verantwoordelijkheid af diende te gaan leggen aan democratische instellingen, dit alles moest binnen tien jaar gerealiseerd worden. Mitterrand was verbijsterd. Delors was volgens de Franse president zijn realiteitszin verloren en had de plank compleet misgeslagen. Mitterrand veroordeelde Delors tot een rol in de periferie van het verdere integratieproces. De voorzitter van de Europese Commissie had beweegredenen achter de EPU niet voorzien, maar hij bleek niet de enige.²⁹⁴

²⁹⁰ MR 30 maart 1990 p. 3.

²⁹¹ REZ 22 juni 1990 p. 2, 3.

²⁹² Bob van den Bos, *Mirakel en debacle: de Nederlandse besluitvorming over de Politieke Unie in het Verdrag van Maastricht* (Van Gorcum, 2008). P. 98, 99.

²⁹³ van den Bos. P. 99.

²⁹⁴ Segers, *Reis naar het continent*. p. 32, 246, 247.

In juni 1990 kwamen de EG-lidstaten op de top van Dublin overeen om de EMU en de EPU IGC in december van dat jaar te houden. De wens tot meer politieke integratie bij de andere lidstaten kwam deels voort uit de overeenkomst van Straatsburg. De grote economische sprong voorwaarts op het gebied van Europese integratie in de vorm van de EMU diende vergezeld te worden van een politieke sprong. Er moest voorkomen worden dat de Europese integratie zich te eenzijdig zou ontwikkelen. Daarnaast was het politieke project een manier om het herenigde Duitsland verder in te binden binnen Europa. Tevens vergroete het de democratische dimensie van het Europese project, de EPU diende de afstand tot de burgers te verkleinen.²⁹⁵

Deze opvattingen pasten in het straatje van Buitenlandse Zaken te Den Haag, het departement dat leidend was bij de Nederlandse standpuntbepaling betreffende de EPU.²⁹⁶ Onder leiding van Buitenlandse Zaken zette het Nederlandse voorzitterschap in de tweede helft van 1991 zwaar in op de verdere versterking van de EG op supranationale leest. Deze strategie contrasteerde met de voorstellen van het Luxemburgse voorzitterschap in de eerste helft van 1991, die sterk op Franse opvattingen waren gebaseerd. Het Luxemburgse voorzitterschap had voorgesteld een Europese Unie bestaande uit drie pijlers op te richten. De eerste pijler werd gevormd door de Europese Gemeenschap en zou dus bestaan uit de voltooide interne markt en moest uitmonden in een Economische en Monetaire Unie. Dit zou het terrein worden van de communautaire instellingen. De tweede pijler zou bestaan uit het gemeenschappelijke buitenlandse en veiligheidsbeleid en binnen deze pijler zou elke lidstaat vetorecht hebben. Ook de derde pijler zou gevormd worden op intergouvernementele basis. Deze pijler besloeg de samenwerking op de beleidsterreinen Justitie en Binnenlandse Zaken en beslissingen zouden worden genomen op basis van unanimiteit. Luxemburg had een realistisch plan op tafel gelegd. In Den Haag trok men echter de conclusie dat het karakter van het voorstel niet supranationaal genoeg was.²⁹⁷ De Nederlandse regering, aangespoord door de Tweede Kamer, probeerde zijn grote communautaire ambities te realiseren in de vorm van een plan met een ongedeelde uniestructuur. Hierin zou de Europese Raad minder invloed hebben en werden meer beleidsterreinen ondergebracht bij de EG.

²⁹⁵ van den Bos. P. 107 – 109.

²⁹⁶ Segers, *Reis naar het continent*. p. 248.

²⁹⁷ Hellema. P. 355 – 357.

Daarbij zou het de positie van de Europese Commissie en het Europees Parlement versterken.²⁹⁸

De Nederlandse regering werd er in een vroeg stadium al op attent gemaakt dat het voorstel te rigoreus was en weinig tot geen kans van slagen had. Peter Nieman, de Nederlandse permanente vertegenwoordiger in Brussel, waarschuwde Den Haag meerdere keren dat 'de tegenkrachten [...] zeer, zeer sterk waren vanuit Brussel'.²⁹⁹ Zijn waarschuwingen werden op Buitenlandse Zaken echter opgevat als tegenwerking. Ook de Franse president maakte de Nederlandse regering, in de personen van Lubbers en Van den Broek, duidelijk dat de voorstellen van Buitenlandse Zaken wat hem betreft kansloos waren:

*Monsieur Lubbers, le Parlement Européen est zéro, la Commission Européenne est zéro, zéro plus zéro fait zéro.*³⁰⁰

Ondanks de negatieve geluiden besloot het kabinet-Lubbers III op voorspraak van Piet Dankert, staatssecretaris van Buitenlandse Zaken en architect van het voorstel, door te gaan op de ingezette communautaire koers.³⁰¹ Dit resulteerde op 30 september 1991 in een afgang voor Buitenlandse Zaken die bekend zou komen te staan als Zwarte Maandag. Het Nederlandse voorstel werd van tafel geveegd en minister Van den Broek stelde na afloop te zijn 'afgegaan als een gieter'.³⁰² Ook Lubbers was duidelijk in zijn oordeel, volgens hem was zwarte maandag 'een hoogtepunt van tragiek'.³⁰³

De overgang naar de tweede fase: een andere fase dan gedacht

Terug naar de Economische en Monetaire Unie. Op 1 juli 1990 werd begonnen met de eerste fase van de EMU en kwam het voorzitterschap voor de rest van het jaar in Italiaanse handen. Nadat Gorbatsjov akkoord was gegaan met het feit dat het herenigde Duitsland deel ging uitmaken van de NAVO, vond op 3 oktober 1990 de Duitse eenwording plaats. Het voormalige Oost-Duitsland ging hierdoor deel uitmaken van de Europese Gemeenschap en Kohl won overtuigend de eerste

²⁹⁸ van den Bos. P. 152, 153, 357, 374.

²⁹⁹ Yfke Nijland en Godfried van Run, *Andere Tijden: Zwarte Maandag* (ntr) <<http://www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/afleveringen/2003-2004/Zwarte-Maandag.html>> [geraadpleegd 6 maart 2016].

³⁰⁰ Janssen, *De euro*. P. 44.

³⁰¹ Hellema. P. 357.

³⁰² Nijland en van Run.

³⁰³ Janssen, *De euro*. P. 47.

verkiezingen van het herenigde Duitsland. De interne positie van de bondskanselier werd hierdoor versterkt.³⁰⁴ Dit bood Kohl de ruimte om op de Franse televisie te verklaren dat hij akkoord ging met de start van de tweede fase van de EMU in januari 1994. De uitspraken van de bondskanselier gingen recht tegen het advies van de Bundesbank en het Duitse ministerie van Financiën in.³⁰⁵ Het vergrootte de spanning tussen de Duitse regering en de centrale bank, die ontstaan was nadat Kohl de monetaire unie voor beide Duitslanden had bewerkstelligd. Deze monetaire unie had serieuze gevolgen voor de Duitse economie gehad. Zo steeg de inflatie in het herenigde Duitsland met 5 tot 6 procent per jaar. De Bundesbank, de centrale bank waarvoor prijsstabiliteit heilig was, had het proces met leden ogen aangezien. In Frankfurt besloot men verdere conflicten met de regering te vermijden en al hun invloed aan te wenden om strenge voorwaarden aan de EMU te stellen. Pöhl was het vanaf het eerste moment oneens geweest met de manier waarop de bondskanselier de Duitse eenwording financierde en zag zichzelf later, in mei 1991, genoodzaakt ontslag te nemen.³⁰⁶

De extra Europese Raad over de Economische en Monetaire Unie in oktober '90 te Rome stond in het teken van de overgang naar de tweede fase. Met de volgende stap van de monetaire integratie in het vooruitzicht had het ministerie van Financiën de Nederlandse standpuntbepaling weer naar zich toe getrokken. Het ministerie had een concept-nota opgesteld waarin de stand van zaken rond de EMU werd besproken.³⁰⁷ De nota zou naar de Tweede Kamer gezonden worden, maar niet voordat deze was besproken in de Raad voor Europese Zaken.³⁰⁸

Financiën schreef dat de lidstaten het eens waren over het feit dat prijsstabiliteit de doelstelling van de ECB zou worden en dat de centrale bank onafhankelijk van de politiek zou gaan opereren. Er bestond ook eensgezindheid onder de lidstaten over een verbod op de monetaire financiering van begrotingstekorten. Daarbij zou in het verdrag geregeld worden dat lidstaten geen schulden van medelidstaten zouden overnemen als een lidstaat in financiële problemen zou komen.³⁰⁹ Ten slotte was afgesproken dat excessieve begrotingstekorten van lidstaten voorkomen moesten worden. De lidstaten waren echter nog in discussie over de criteria van een excessief tekort. Wel bestond er

³⁰⁴ Desmond Dinan, *Europe Recast: A History of European Union*, The European Union Series (Palgrave Macmillan Limited, 2014). P. 245.

³⁰⁵ Segers, *Reis naar het continent*. p. 251, 252.

³⁰⁶ Marsh. p. 151, 152.

³⁰⁷ Concept-nota over stand van zaken EMU ministerie van Financiën 22 augustus 1990.

³⁰⁸ REZ 4 september 1990.

³⁰⁹ Concept-nota over stand van zaken EMU ministerie van Financiën 22 augustus 1990 p. 2, 3.

overeenstemming over het feit dat er toezicht op de naleving van de criteria moest worden uitgeoefend. In het geval van het niet naleven van de criteria diende er sancties te volgen.³¹⁰

Het ministerie van Financiën had een duidelijk visie op de aanvang van de tweede fase van de Economische en Monetaire Unie. Deze diende van start te gaan op het moment dat het economische convergentieproces van de lidstaten voltooid was, niet eerder. Volgens het ministerie moest de tweede fase een korte fase zijn, waarin de ECB opgericht werd. De fase diende van korte duur te zijn omdat er nog nationale monetaire zeggenschap bestond die conflicteerde met de ECB. Wanneer deze situatie te lang zou voortduren, zou dat tot gevolg hebben dat de ECB niet kon uitgroeien tot een krachtige centrale bank. Hoe langer de tweede fase zou duren, hoe groter dat probleem zou worden volgens Financiën.

Op het ministerie van Financiën realiseerden de ambtenaren zich dat er druk werd uitgeoefend door onder andere Frankrijk om de stap naar de tweede fase van de EMU zo snel mogelijk te zetten. Het ministerie benadrukte in de nota meerdere malen dat hier geen gehoor aan moest worden gegeven:

*'In de Nederlandse visie dient het convergentieproces echter tijdens de eerste fase te worden voltooid.'*³¹¹

Enkel wanneer het volledige convergentieproces voltooid was, kon volgens Financiën de tweede fase ingaan. Deze fase kon op een van te voren gestelde datum overgaan in de eindfase. Zo werd het eerder aangestipte probleem, waarin twee centrale banken naast elkaar zouden bestaan, zo veel mogelijk vermeden. De criteria waaraan voldaan moest worden door de lidstaten om de stap naar de tweede fase te zetten dienden in het verdrag te worden vastgelegd. Deze moesten de overgang naar de EMU geruisloos laten verlopen. Op het ministerie stond men erop dat de lidstaten moesten voldoen aan een aantal punten. Zo diende kapitaalliberalisatie volledig te zijn doorgevoerd, moest er sprake zijn van lage inflatie en van een onafhankelijke centrale bank. Daarnaast mocht er geen sprake zijn van de monetaire financiering van begrotingstekorten en dienden excessieve begrotingstekorten verdwenen te zijn.³¹²

³¹⁰ Concept-nota over stand van zaken EMU ministerie van Financiën 22 augustus 1990 p. 3, 4.

³¹¹ Concept-nota over stand van zaken EMU ministerie van Financiën 22 augustus 1990 p. 5.

³¹² Concept-nota over stand van zaken EMU ministerie van Financiën 22 augustus 1990 p. 5.

De ambtenaren op Financiën waren zich er van bewust dat er lidstaten zouden zijn die het tempo niet konden bijhouden en niet tijdig aan de door het ministerie opgestelde convergentiecriteria zouden kunnen voldoen. Er moest volgens het ministerie voor worden gezorgd dat de stap naar de tweede en derde fase met voldoende lidstaten kon worden gezet. Daarnaast dienden de landen die niet aan de criteria voldeden in een overgangsregeling te worden voorzien. Op deze manier konden lidstaten aansluiten op het moment dat ze wel aan de gestelde eisen voldeden.³¹³ Vast stond dat er niet gesjoemeld mocht worden met de convergentiecriteria. De Ecofin-raad moest volgens Financiën op basis van unanimiteit beoordelen of een lidstaat aan de eisen voldeed. Op deze manier had elke lidstaat een veto en kon voldoende convergentie gegarandeerd worden. Het ministerie van Financiën wilde, nu de EMU binnen handbereik was, de touwtjes stevig in handen houden.³¹⁴

De concept-nota van Financiën had zijn uitwerking op minister Kok. Waar de minister van Financiën vijf maanden eerder had benadrukt dat monetaire integratie snel na de start van de eerste fase diende te volgen en parallel aan convergentie moest plaatsvinden,³¹⁵ hadden zijn ambtenaren hem van een andere aanpak overtuigd. In de REZ stelde Kok, die tot dan toe juist voortdurend voor tempo bij het EMU proces had gepleit, een pleitbezorger te zijn van 'de nodige voorzichtigheid'. Kok wilde zich wat de tweede fase betrof 'niet binden aan data maar aan criteria'.³¹⁶ De minister van Financiën greep, op ambtelijk advies, terug op de *Kronüngstheorie*: monetaire integratie diende enkel te geschieden nadat economische convergentie had plaatsgevonden. Premier Lubbers trok echter andere conclusies uit de nota. De minister president stelde in een memorandum aan de plaatsvervangend secretaris-generaal van Algemene Zaken, Ton van de Graaf, dat eventuele problemen met de convergentiecriteria door politieke rechtlijnigheid konden worden voorkomen:

*'Feitelijk is dus de Gemeenschap rijp voor de ene munt als we het politiek aandurven en bereid zijn hard te zijn tegenover die regio's die achterblijven'*³¹⁷

³¹³ Concept-nota over stand van zaken EMU ministerie van Financiën 22 augustus 1990 p. 6.

³¹⁴ Concept-nota over stand van zaken EMU ministerie van Financiën 22 augustus 1990 p. 5.

³¹⁵ REZ 6 april 1990 p. 10.

³¹⁶ REZ 4 september 1990 p. 15.

³¹⁷ Memorandum van Lubbers betreffende concept-nota EMU 27 augustus 1990 p. 2.

Volgens Lubbers was de EMU namelijk ‘tegelijk ook het instrument om convergentie af te dwingen’.³¹⁸

De overgang naar de tweede fase van de muntunie leidde op Europees niveau tot discussie.³¹⁹ Kohl zijn uitspraken over de start van tweede fase hadden op dit moment nog niet plaatsgevonden. Enerzijds wilden Frankrijk en Spanje dat de overgang gerealiseerd zou worden op grond van een gestelde datum. Anderzijds stelden Ierland, Luxemburg, het Verenigd Koninkrijk, Duitsland en Nederland dat de overgang diende te geschieden wanneer er aan convergentiecriteria was voldaan. Dit moest volgens laatstgenoemde lidstaten, precies zoals het Nederlandse ministerie van Financiën had voorgesteld, bepaald worden door de Ecofin-raad op basis van unanimititeit.³²⁰ Op de Ecofin-raad van 8 en 9 september 1990 kwam Nederland met een voorstel om ‘de scherpe kanten van de bestaande tegenstellingen weg te nemen’. Kok had besloten het belang van vooruitgang op het gebied van de muntunie bij de verdere onderhandelingen voorop te stellen. Het standpunt van zijn eigen ministerie, waarbij convergentiecriteria een voorwaarde voor vooruitgang waren, werd door de minister aangepast om het tempo van het monetaire integratieproces te waarborgen. Volgens Kok moest voorkomen worden dat de voortgang op het EMU-dossier zou stagneren.³²¹

Het Nederlandse voorstel was een compromis en hield in dat er wel een datum (1 januari 1994) voor de aanvang van de tweede fase zou worden vastgesteld, maar dat de Europese Centrale Bank niet bij de start van de tweede fase zou worden opgericht. Daarbij kon de overgang alleen plaatsvinden als aan een aantal convergentiecriteria was voldaan. Zo moesten alle lidstaten volledig participeren in het EMS, dienden ze het verdrag van de EMU IGC geratificeerd te hebben en mocht er geen monetaire financiering van begrotingstekorten meer plaatsvinden. Tegen het einde van de tweede fase kon de Ecofin-raad met unanimititeit beslissen over de oprichting van de ECB. Hiervoor diende aan de striktere criteria uit de nota van Financiën te zijn voldaan.

De Nederlandse regering bleek, als het ging om de aanvang van de tweede fase, bereid water bij de wijn te doen om het EMU momentum te behouden. Het ging hier echter om een bijzonder kleine concessie. De tweede fase van de EMU werd

³¹⁸ Memorandum van Lubbers betreffende concept-nota EMU 27 augustus 1990 p. 2.

³¹⁹ MR 14 september 1990 p. 16.

³²⁰ CoCo 3 oktober 1990 p. 7.

³²¹ MR 14 september 1990 p. 17.

namelijk uitgehold doordat de oprichting van de ECB uitgesteld werd.³²² Hiermee hield het Kabinet-Lubbers III vast aan het uitgangspunt van het ministerie van Financiën: monetaire integratie diende enkel te volgen op economische convergentie.

Binnen de EG bestond grote steun voor het Nederlandse compromisvoorstel.³²³ De publieke uitspraken van bondskanselier Kohl, die had gesteld akkoord te willen gaan met het ingaan van de tweede fase van de EMU in januari 1994, kwamen dan ook als verrassing in de Nederlandse ministerraad. Premier Lubbers wist niet of de Duitse bondskanselier bij het noemen van een datum doelde op een geclausuleerde datum, zoals in het Nederlandse voorstel het geval was. Minister Kok stelde er voor te willen waken dat de ingangsdatum voor de tweede fase zonder convergentiecriteria in de Europese Raad aan de orde zou worden gesteld. Lubbers verwachtte dat dit wel het geval zou zijn en wilde niet tot het uiterste gaan om dit tegen te houden.³²⁴ Dat blijkt uit de notulen van de ministerraad van 19 oktober 1990:

‘Hij [Lubbers] wil niet dat Nederland bij de vergadering in Rome het enige lid is dat niet instemt met de datum’³²⁵

Onder deze omstandigheden koos het Italiaanse voorzitterschap het offensief. Op de Europese Raad in Rome in oktober 1990 waren de monetaire autoriteiten niet aanwezig. De Italianen zagen hun kans schoon en wisten af te dwingen dat bij de aanvang van de tweede fase een nieuwe instelling van de gemeenschap zou worden opgericht. Deze nieuwe instelling zou gevormd worden door de nationale centrale banken en een centraal orgaan. Dit centrale orgaan zou de volledige verantwoordelijkheid voor het monetaire beleid dragen.³²⁶

Volgens de André Szász werd hiermee duidelijk een Europese centrale bank bedoeld. Kohl had dus een grote concessie gedaan en volgens Szász zonder zijn eigen monetaire autoriteiten te raadplegen.³²⁷ De Nederlandse delegatie had er in Rome op gestaan dat de Europese centrale bank niet bij naam genoemd werd en

³²² CoCo 3 oktober 1990 p. 7.

³²³ MR 19 oktober 1990 p. 4.

³²⁴ MR 19 oktober 1990 p. 3, 4.

³²⁵ MR 19 oktober 1990 p. 4.

³²⁶ Szász. p. 153, 154.

³²⁷ Szász. p. 154, 155.

had de aanhangers van de *Kronüngstheorie* zodoende een uitweg gegeven.³²⁸ Dit was de Italiaanse minister van Buitenlandse Zaken, Gianni De Michelis, echter ontgaan. Hij dacht dat de buit binnen was:

*‘Het is Kohl die het Duitse standpunt moet weergeven. Geen meneer Pöhl meer, geen meneer Waigel. Kanselier Kohl heeft gesproken, en dit is het officiële standpunt.’*³²⁹

Tijdens de extra Europese Raad werd besloten dat de tweede fase van de EMU op 1 januari 1994 in zou gaan. Daarnaast werden de voorbereidingen voor de twee intergouvernementele conferenties voor de EMU en EPU afgerond.³³⁰

De extra Europese Raad over de EMU was geen succes voor de Nederlandse regering. Naast dat er een ingangsdatum voor de tweede fase zonder gekwantificeerde convergentiecriteria overeengekomen werd, waren de regeringsleiders het ook eens geworden over een nieuw op te richten monetaire instelling. Deze instelling zou zoals gezegd de volledige verantwoordelijkheid voor het monetaire beleid gaan dragen. De Nederlandse financiële autoriteiten waren hier een fel tegenstander van en wensten de oprichting van een Europese Centrale Bank af te houden. Ze wilden voorkomen dat er onduidelijkheden over de bevoegdheden van de centrale bank zouden ontstaan. Dit zou de handelingsruimte van de DNB inperken en de slagkracht van de ECB in de derde fase niet ten goede komen.³³¹ Op het ministerie van Financiën werd deze lezing van DNB ondersteund. De ECB moest pas aan het eind van de tweede fase worden opgericht, wanneer er voldoende convergentie was bereikt.³³² Oud-minister van Financiën Ruding maakte in niet mis te verstane bewoordingen duidelijk wie volgens hem verantwoordelijk moesten worden gehouden voor de onwenselijke uitkomst van Rome:

*‘De procedure op de top van Rome was in handen van de ministers van Buitenlandse Zaken en die hebben er inhoudelijk niets van begrepen. De vraag is of sprake was van stupiditeit of van opzet.’*³³³

³²⁸ Harold James, *Making the European Monetary Union* (Harvard University Press, 2012). P. 288.

³²⁹ Szász. p. 155.

³³⁰ Dinan. P. 245.

³³¹ Szász. p. 152, 153.

³³² Conclusies Maas-groep 28-11-1990 p. 3.

³³³ van Riel en Metten. P. 25.

De analyse van de voormalig minister leek echter te kort door de bocht. De Nederlandse regering werd overvallen door de plotselinge Duitse standpuntverandering van bondskanselier Kohl. Hierdoor ontstond een overeenkomst tussen de Duitse regering en het Italiaanse voorzitterschap en verviel het draagvlak voor het door Nederland voorgestelde compromis. De Nederlandse regering werd voorbij gestreefd door de Duitse bondskanselier, die tegen het advies van zijn monetaire autoriteiten in akkoord wilde gaan met een ongeclausuleerde aanvangsdatum van de tweede fase en de oprichting van de ECB. Het kabinet had in de ministerraad besloten dat Nederland op de top van Rome niet de enige lidstaat zou zijn die vooruitgang in de weg zou staan. Hierdoor was de bewegingsvrijheid van de Nederlandse delegatie beperkt. Op de top van Rome had Nederland weinig andere keus gehad dan in te stemmen met het Italiaanse voorstel. De Nederlandse delegatie had nog wel invloed uitgeoefend: het had weten te voorkomen dat de ECB bij naam genoemd werd. De oprichting van de centrale bank bij de start van de tweede fase stond dankzij Nederland dus nog niet volledig vast. Als gevolg van de Nederlandse opstelling zou de nieuwe monetaire instelling in het voorjaar van '91 deel worden van een interpretatiestrijd.

Kortom: op de top van Rome werd de Nederlandse regering meegesleurd door Kohl omdat het niet in een geïsoleerde positie als rem op het EMU-proces wilde fungeren. Nederland had hierbij de aanhangers van de *Kronüingstheorie* nog wel van een laatste strohalm weten te voorzien door de oprichting van de ECB aanvechtbaar te maken. De Nederlandse positionering op de top van Rome valt wederom te verklaren vanuit *high politics*. De regering werd overvallen door Kohl 's deal met het Italiaanse voorzitterschap. Deze overeenkomst bracht de binding van het herenigde Duitsland in het Europese project een stap dichterbij. Hierdoor verviel de steun voor het Nederlandse voorstel en moest de Nederlandse delegatie zich neerleggen bij de overeenkomst van de andere lidstaten.

Eind oktober 1990 begonnen de grote contouren van een overeenkomst over de Economische en Monetaire Unie zichtbaar te worden. Er was overeenstemming bereikt over een aantal belangrijke thema's. Zo zou de onafhankelijke ECB aan het hoofd komen te staan van een federaal bankensysteem van nationale centrale banken, dat prijsstabiliteit als primaire doelstelling zou hebben.³³⁴ De ECB werd dus vormgegeven naar het Bundesbankmodel. Dit was het enige model waar Duitsland

³³⁴ Moravcsik, *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*. P. 440.

akkoord mee wilde gaan, het model viel ook in Nederland in goede aarde. Voor Frankrijk betekende dit een concessie, het Bundesbankmodel verschilde sterk van de Franse centralistische traditie. Dit was de prijs die Frankrijk betaalde om onder de afhankelijkheid van het Duitse monetaire beleid uit te komen.³³⁵ Onder de lidstaten bestond in oktober '90 dus consensus over de monetaire dimensie van de EMU.

Op het Economische terrein bestond er eensgezindheid over het nut en de noodzaak van beleidscoördinatie, maar niet over de invulling ervan. De lidstaten waren het eens over het feit dat economische beleidscoördinatie buitensporige tekorten diende te voorkomen. Er was echter discussie over de budgettaire regels, procedures en sancties die dit moesten realiseren. Daarnaast bestond er verdeeldheid over de ingangsdatum en de overgangsbepalingen van de EMU.³³⁶ De Europese regeringsleiders en het Nederlandse kabinet hadden de intentie om ook op deze thema's tot overeenstemming te komen. Op de EMU IGC in december moest een begin worden gemaakt. Vervolgens dienden onder Luxemburgs en Nederlands voorzitterschap in 1991 de resterende plooien te worden gladgestreken. De begrotingsregels en de overgangprocedure naar de EMU zouden vanaf de start van de IGC echter nog onderwerp van hevig debat zijn.

³³⁵ Szász. p. 176, 185.

³³⁶ van Riel en Metten. P. 21.

Hoofdstuk 3: De Intergouvernementele conferentie en het verdrag van Maastricht

Bij de start van de EMU IGC bestonden er nog twee hete hangijzers waar over onderhandeld moest worden. Ten eerste de overgangsprocedure en toetredingscriteria tot de muntunie en ten tweede de regels voor het begrotingsbeleid die zouden gelden voor de nationale begrotingen van lidstaten nadat de EMU was gerealiseerd.³³⁷

Toetredingscriteria

Bij aanvang van de EMU IGC in december 1990 kwamen de besluiten die genomen waren op de top van Rome in oktober eerder dat jaar opnieuw ter sprake. Duitsland en Nederland poogden de toetredingscriteria voor de tweede fase alsnog aan te scherpen, de andere landen weigerden hier akkoord mee te gaan. Wel werd als compromis overeengekomen dat de lidstaten convergentieprogramma's dienden op te stellen. Deze programma's moesten aangegeven hoe de landen de komende jaren buitensporige tekorten wilden voorkomen en de prijsstabiliteit dachten te waarborgen. Zo zou de Europese Raad een inzicht krijgen in de staat van het convergentieproces in de verschillende lidstaten. Aan de programma's werden geen voorwaarden verbonden met betrekking tot de toetreding tot de tweede fase. Dat was een gepasseerd station.³³⁸

Omdat het instellen van toetredingscriteria voor aanvang van de tweede fase niet meer tot de mogelijkheden behoorde, richtten de Duitse en Nederlandse regering hun peilen in het onderhandelingsproces op strikte criteria voor toetreding van de derde fase van de EMU. Deze toetredingscriteria, die inhoudelijk overeenkwamen met de convergentiecriteria, speelden tevens een rol in de onderhandelingen over de buitensporige tekortprocedure. Deze procedure hield in dat lidstaten zich ook na de toetreding tot de muntunie, op straffe van sancties, aan de criteria moesten houden.³³⁹ De Nederlandse minister van Financiën kwam op 9 september 1991 te Brussel met een voorstel voor de overgang naar de EMU.³⁴⁰ Het voorstel was opgesteld onder leiding van thesaurier-generaal Maas en had twee speerpunten.³⁴¹ Ten eerste pleitte het voor een strikte toepassing van convergentiecriteria voor een minimale periode van twee jaar voorafgaand aan de EMU. Het Nederlandse

³³⁷ Janssen, *De euro*. P. 109.

³³⁸ van Riel en Metten. P. 26, 27.

³³⁹ van Riel en Metten. P. 59.

³⁴⁰ Roel Janssen, "Allemaal naar fase 2, met dank aan België", *NRC Handelsblad*, 23 september 1991.

³⁴¹ van Riel en Metten. P. 27, 28.

overgangsvoorstel stelde dat de inflatie en de rente niet meer dan 1,5 tot 2 procent mochten afwijken van die van de best presterende lidstaat.³⁴² Daarbij moesten lidstaten zich weten te handhaven binnen het EMS en mocht er geen sprake zijn van buitensporige tekorten.³⁴³ Dit hield in dat het begrotingstekort van landen niet meer dan 3 procent van het bruto nationale product (bnp) diende te bedragen en dat de staatsschuld niet hoger dan 60 procent van het bnp mocht zijn.³⁴⁴ Ten tweede diende de EMU gerealiseerd te worden in twee snelheden. De Europese Raad moest uiterlijk 31 december 1996 bepalen welke lidstaten voldeden aan deze convergentie criteria en dus zouden kunnen gaan deelnemen aan de Economische en Monetaire Unie. Om over te gaan tot de EMU dienden minimaal 6 lidstaten te voldoen aan de convergentiecriteria. Wanneer dit het geval was zouden deze lidstaten de knoop doorhakken: per unanimitéit zouden ze besluiten of ze – op een door de commissie voorgestelde datum – van start zouden gaan met de derde fase van de EMU. Deze lidstaten zouden de zogenaamde kopgroep van de muntunie vormen.³⁴⁵

Het Nederlandse voorstel kwam uit de koker van het ministerie van Financiën en vertoonde opvallend veel gelijkenis met de concept-nota die het ministerie in augustus 1990 had opgesteld.³⁴⁶ In de nota werd nadrukkelijk gepleit voor de volledige voltooiing van het convergentieproces voordat de tweede fase van de EMU in kon gaan. Om te garanderen dat er bij alle deelnemers van de EMU convergentie zou plaatsvinden, voordat er sprake zou zijn van monetaire integratie, pleitte Financiën ook toen voor een EMU van twee snelheden. De Nederlandse rekenmeesters hadden in het voorstel het moment waarop de convergentiecriteria getoetst zouden worden verschoven naar de derde fase. Dit was ook het moment waarop de monetaire integratie zou plaatsvinden. Drie weken later zouden de EG-lidstaten in Apeldoorn namelijk overeenkomen dat er bij de start van de tweede fase een Europees Monetair Instituut opgericht zou worden en niet een centrale bank. Dit was de instelling die de Italiaanse minister van Buitenlandse Zaken De Michelis in oktober 1990 zo jubelend had ontvangen en waarvan hij veronderstelde dat het de ECB zou zijn.³⁴⁷

Wat was er gebeurd? Op de top van Rome had het Italiaanse voorzitterschap Bondskanselier Kohl er van overtuigd om een nieuwe monetaire instelling op te

³⁴² Janssen, *De euro* P. 80; Roel Janssen, "Kok maakt met EMU geen sterke indruk", *NRC Handelsblad*, 11 september 1991.

³⁴³ James. P. 287, 288.

³⁴⁴ Janssen, "Kok maakt met EMU geen sterke indruk."

³⁴⁵ Draft treaty provision 29/08/1991 IGC Maastricht UEM/54/91 p.

³⁴⁶ Concept-nota over stand van zaken EMU ministerie van Financiën 22 augustus 1990.

³⁴⁷ James. P. 293, 294.

richten. De bondskanselier, die na de Duitse eenwording een versterkte positie had, had ingestemd met het feit dat dit de Europese Centrale Bank zou zijn. De Nederlandse delegatie had dit weten te verhinderen en had zo een ontsnappingsmogelijkheid voor de aanhangers van de *Kronüingstheorie* behouden. De president van de Bundesbank was, net als Financiën in Nederland, onaangenaam verrast door de actie van de Bondskanselier. Pöhl maakte dankbaar gebruik van de opening die de Nederlandse delegatie had bewerkstelligd en probeerde de nieuw op te richten instelling te bagatelliseren.³⁴⁸

Hierin kreeg hij steun van het Nederlandse ministerie van Financiën, waar men er van overtuigd was dat de nieuwe monetaire instelling nooit de ECB mocht zijn. Er was immers nergens een moment ingebouwd waarop getoetst kon worden of er voldoende economische convergentie had plaatsgevonden bij de lidstaten. Bij overleg op het ministerie onder leiding van thesaurier-generaal Maas werd na de top van Rome overeengekomen dat de oprichting van de ECB, en daarmee de overdracht van monetaire soevereiniteit, uitgesteld diende te worden naar het einde van de tweede, of het begin van de derde fase.³⁴⁹ Minister Kok haastte zich na de top dan ook naar de Tweede Kamer om te verklaren dat met de nieuwe instelling niet de ECB bedoeld werd. In Frankrijk en Italië werd de top van Rome anders geïnterpreteerd. Deze landen wilden dat de monetaire integratie zo snel mogelijk gerealiseerd zou worden en waren er van overtuigd dat met de nieuwe instelling wel op de ECB gedoeld werd. Er volgde een lange interpretatie strijd, die in september 1991 te Apeldoorn ten einde kwam. De nieuwe monetaire instelling zou de oprichting van de ECB voorbereiden en van de overdracht van monetaire soevereiniteit zou pas in het begin van de derde fase sprake zijn.³⁵⁰ Hiermee had het ministerie van Financiën in samenwerking met de Duitse monetaire autoriteiten de schade van de top van Rome in hun ogen weten te beperken. Aan monetaire integratie konden nu immers strenge criteria worden gesteld.

Dit waren de omstandigheden waaronder Wim Kok het Nederlandse overgangsvoorstel voor de derde fase in Brussel ter tafel bracht. Het voorstel werd gesteund door Duitsland en het Verenigd Koninkrijk, maar kon op zware kritiek rekenen van met name Italië, Frankrijk en de Europese Commissie. De kritiek richtte zich hoofdzakelijk op de twee snelheden formule van Maas in combinatie met de strenge toetredingscriteria voor de EMU. Italië stelde dat het land door dit voorstel

³⁴⁸ James. P. 294.

³⁴⁹ Conclusies Maas-groep 28-11-1990 p. 3.

³⁵⁰ van Riel en Metten. P. 26.

pas na lange tijd aan de monetaire unie zou kunnen deelnemen. De Italiaanse regering worstelde al jaren met de openbare financiën en dreigde dus buiten de kopgroep te vallen. In Rome vond men dit onacceptabel.³⁵¹ De Italianen wisten zich gesteund door de zuidelijke lidstaten, die met hetzelfde probleem kampten, en de Europese Commissie. De Commissie had daarnaast bezwaar tegen het intergouvernementele karakter van het Nederlandse voorstel. Commissievoorzitter Delors meende dat de Commissie, en niet de Europese Raad, diende voor te stellen welke lidstaten voor deelname aan de EMU in aanmerking kwamen. Bij Financiën in Den Haag vreesde men dat de toetredingscriteria hierdoor zouden verwateren. Ook Frankrijk keurde het Nederlandse toetredingsvoorstel af. Parijs realiseerde zich dat de verwezenlijking van de EMU niet onomstotelijk vast kwam te staan door het voorstel. De lidstaten die voldeden aan de toetredingscriteria moesten immers unaniem instemmen met de realisatie van de EMU.³⁵²

De minister van Financiën werd overvallen door de vijandigheid waarmee het Nederlandse voorstel werd ontvangen en zag zich genoodzaakt het te laten 'vallen als een baksteen'.³⁵³ Cees Maas herinnert zich:

*'Tijdens de vergadering veranderde Wim Kok van standpunt. Hij liet het Nederlandse voorstel los en zei: ik weet hier niets van en het lijkt me een slecht idee.'*³⁵⁴

Kok stelde achteraf in de Tweede Kamer dat hij de informele Ecofin niet afdoende had kunnen voorbereiden omdat hij door binnenlandse WAO-perikelen 'wellicht wat minder aandacht had kunnen geven aan de voortgang van de EMU'.³⁵⁵ Ook voerde hij in de Kamer aan dat het in de maand augustus moeilijk was om voorstellen af te stemmen met zijn collegaministers omdat 'in de Zuid-Europese lidstaten vrijwel eenieder met vakantie is'.³⁵⁶ *NRC Handelsblad* kwam op basis van Brusselse bronnen echter met een andere verklaring voor het terugtrekken van het voorstel:

³⁵¹ Janssen, "Allemaal naar fase 2, met dank aan België."

³⁵² van Riel en Metten. P. 28, 29.

³⁵³ Janssen, "Kok maakt met EMU geen sterke indruk."

³⁵⁴ Janssen, *De euro*. P. 112.

³⁵⁵ Tweede Kamer, vergaderjaar 1991-1992, 21 501-07, 21 952, nr. 48 p. 12.

³⁵⁶ Tweede Kamer, vergaderjaar 1991-1992, 21 501-07, 21 952, nr. 48 p. 11, 12.

*‘In Brussel signaleerden doorgewinterde EG-deskundigen dat Kok wel degelijk goed was ingelicht door zijn ambtelijke top, maar dat hij geschrokken door het Italiaanse protest terugkrabbelde*³⁵⁷

Doordat Kok het voorstel van thesaurier-generaal Maas had ingetrokken moest Nederland zijn gezicht redden met een Belgisch compromisvoorstel.³⁵⁸ Dit voorstel stelde dat niet zes maar minimaal zeven lidstaten deel dienden uit te maken van de kopgroep waarmee de EMU zou starten. Daarnaast zou de beslissing om de monetaire unie te lanceren door alle lidstaten in de Europese Raad met unanimitéit worden genomen en dus niet alleen door de kopgroep. Tevens werd overeengekomen dat de convergentiecriteria waaraan voldaan moest worden voor toetreding op een beleidsmatige en niet op een mechanische manier zouden worden toegepast. Dit hield in dat de criteria werden gehanteerd ‘in het licht van conjuncturele en trendmatige ontwikkelingen’.³⁵⁹ Er moest bij de toetreding ook gekeken worden naar de richting waarin de inflatie, het financieringstekort en de staatsschuld van lidstaten zich ontwikkelden.³⁶⁰ Er bleef dus politieke speelruimte bestaan om de toetredingscriteria soepel toe te passen. Kok verdedigde het aangepaste voorstel door te stellen dat het niet verstandig was om de EG in een sterke en een zwakke groep landen op te splitsen. Europa moest volgens de Nederlandse minister van Financiën ‘als een familie bij elkaar blijven’.³⁶¹

De versoepeling van de toetredingscriteria betekende concreet dat de definitie van de buitensporige tekorten werd aangepast. Zo gold de staatsschuldquote van 60 procent niet langer als een absolute bovengrens, maar moest er in de beoordeling hiervan ook rekening worden gehouden met een eventuele structurele daling van de staatsschuld als verzachtende omstandigheid. Daarnaast was een begrotingstekort van meer dan 3 procent tijdelijk toegestaan wanneer het van uitzonderlijke aard zou zijn. Minister Kok bagatelliseerde de verandering in de Tweede Kamer door te stellen dat er in de praktijk in 1996 of 1997 in elk geval een kopgroep zou ontstaan, de minister achtte het zeer onwaarschijnlijk dat alle lidstaten aan de convergentiecriteria zouden voldoen.³⁶² Thesaurier-generaal

³⁵⁷ Janssen, “Allemaal naar fase 2, met dank aan België.”

³⁵⁸ Janssen, “Allemaal naar fase 2, met dank aan België.”

³⁵⁹ van Riel en Metten. P. 28 – 30.

³⁶⁰ Janssen, “Allemaal naar fase 2, met dank aan België.”

³⁶¹ Janssen, “Allemaal naar fase 2, met dank aan België.”

³⁶² van Riel en Metten. P. 29.

Maas dacht hier anders over, in de ogen van zijn topambtenaar had Kok op een belangrijk punt teveel terrein prijs gegeven:

*'Ik besepte onmiddellijk dat we een belangrijke slag verloren hadden. Je wist op dat moment vrijwel zeker dat aan het eind van de rit de hand gelicht zou gaan worden met de toelatingscriteria.'*³⁶³

Het Belgische overgangsvoorstel werd tijdens de informele Ecofin-raad op 23 september 1991 te Apeldoorn goed ontvangen. Het compromis zorgde ervoor dat de ministers na afloop van de raad tevreden vaststelden dat de grote obstakels op het pad naar de EMU uit de weg waren geruimd.³⁶⁴ Het overgangsvoorstel bracht echter twee vraagstukken met zich mee. Ten eerste betekende het feit dat met unanimitéit besloten werd tot de start van de derde fase, dat alle lidstaten in de praktijk een vetorecht op de lancering van de EMU hadden. Ten tweede riep het overgangsvoorstel de vraag op wat er zou gebeuren wanneer er in 1996 niet voldoende lidstaten voldeden aan de overgangscriteria. Het Nederlandse voorzitterschap stelde in het ontwerpverdrag van Maastricht voor de procedure in dat geval om de twee jaar te herhalen. Op deze manier werden de convergentiecriteria niet in gevaar gebracht. In Parijs werd met groot ongenoegen kennis genomen van het Nederlandse ontwerpverdrag. Het Élysée was bang dat dit tot een zeer lang convergentietraject naar de EMU zou leiden. Daarbij bestond de kans dat de monetaire unie misschien nooit gerealiseerd zou worden. Het was helder wat de Franse regering te doen stond: er moest een alternatief voor deze uitvluchten in het Nederlandse ontwerp worden gevonden.³⁶⁵

Op de top van Maastricht presenteerde Mitterrand het Franse alternatief. De Europese Raad zou in 1996 met gekwalificeerde meerderheid, dus niet met unanimitéit, beslissen over de deelname en de start van de EMU met een meerderheid van de lidstaten. Geen van de lidstaten kon op deze manier een veto over de start van de muntunie uitspreken. Daarnaast zou de EMU op 1 januari 1999 onherroepelijk zijn doorgang vinden, ook wanneer er geen meerderheid van lidstaten bestond die volgens de Europese Raad aan de toetredingscriteria voldeden. In dat geval zou de Economische en Monetaire Unie van start gaan met de landen die wel

³⁶³ Janssen, *De euro*. P. 113, 114.

³⁶⁴ Janssen, "Allemaal naar fase 2, met dank aan België."

³⁶⁵ van Riel en Metten. P. 29 – 31.

aan de convergentiecriteria voldeden en zou de rest later aansluiten.³⁶⁶ De Nederlandse thesaurier-generaal wilde absoluut geen datum in het verdrag van Maastricht vastgelegd zien worden. Maas is er tevens van overtuigd dat de datum niet in het verdrag had gekomen als Nederland voet bij stuk had gehouden.³⁶⁷ Maar het liep anders, Maas memoreert:

‘Helmut Kohl was voor [de datum], Mitterrand en Andreotti waren voor. Major deed niet mee. Misschien was Ruud inhoudelijk ook wel voor, hij telde in ieder geval zijn kaarten als voorzitter en daarmee was het gebeurd.’³⁶⁸

Voor Lubbers kwam de datum als een complete verrassing. Maar de Nederlandse premier was wel enthousiast over het idee. Ook minister Kok ging, ondanks het feit dat De Nederlandsche Bank tegen was, akkoord met de datum toen Lubbers het aan hem voorlegde.³⁶⁹ Kok hakte de knoop door en had hierbij de volle steun van het kabinet. Nederland zou onherroepelijk deel gaan nemen aan de Economische en Monetaire Unie. De startdatum was de bezegeling van de onomkeerbaarheid van de EMU.³⁷⁰

Begrotingscriteria: spelregels voor de EMU

Het andere hete hangijzer bij aanvang van de EMU IGC was het pakket aan regels voor het begrotingsbeleid van de deelnemende landen tijdens de EMU. De lidstaten waren eensgezind over het feit dat er voor een stabiele en succesvolle muntunie coördinatie van begrotings- en monetair beleid nodig was. Dit was, gezien het feit dat de politiek onafhankelijke ECB zijn beleid zou gaan afstemmen op de optelsom van de begrotingen van alle deelnemende lidstaten, onmisbaar. Enkel hierdoor zou het interne en het externe evenwicht van de EMU gewaarborgd kunnen blijven. De restricties die de lidstaten zichzelf zouden opleggen op het gebied van nationale overheidsfinanciën waren sinds de eerste helft van 1990 veelvuldig onderwerp van gesprek.³⁷¹

³⁶⁶ van Riel en Metten. P. 30.

³⁶⁷ Janssen, *De euro*. P. 114, 115.

³⁶⁸ Janssen, *De euro*. P. 114.

³⁶⁹ Janssen, *De euro*. P. 51, 52.

³⁷⁰ Janssen, *De euro*. P. 83.

³⁷¹ Szász. p. 188 – 190.

De Franse regering stelde voor om de coördinatie van de begrotingspolitiek in handen van de Europese Raad te leggen. De Raad diende volgens Parijs als een economische regering te fungeren, om te voorkomen dat de ECB het Europese beleid teveel zou domineren. De Europese Raad moest bindende richtlijnen voor het gemeenschappelijke economische beleid gaan opstellen. Deze dienden door de Ecofin te worden gehandhaafd, desnoods door middel van sancties. Het Franse voorstel poogde door deze gecentraliseerde vorm van coördinatie de positie van de nationale regeringen ten opzichte van de ECB te versterken.³⁷²

Duitsland en Nederland zagen het Franse voorstel als een poging om de onafhankelijkheid van de ECB in te perken.³⁷³ Voor de Duitse delegatie was dit onbespreekbaar. Zij waren onverzettelijk als het aankwam op de onafhankelijkheid van de ECB en wisten zich hierin gesteund door Nederland. Wat minister Kok betrof viel er aan de onafhankelijkheid van de ECB niet te tornen.³⁷⁴ De Duitse regering meende dat er geen rol voor de Europese Raad moest worden weggelegd op het gebied van beleidscoördinatie en dat er geen richtlijnen voor een gemeenschappelijk economisch beleid dienden te komen. De enige Beleidscoördinatie die nodig was moest excessieve begrotingstekorten voorkomen. Dit diende bewerkstelligd te worden door de buitensporige tekortprocedure. Deze procedure zou inhouden dat lidstaten, die zich na toetreding tot de EMU niet hielden aan de convergentiecriteria, sancties tegemoet konden zien. De Franse regering legde zich in september 1991 neer bij het onverzettelijke Duitse standpunt met betrekking tot beleidscoördinatie en de economische regering. Frankrijk ging akkoord met de buitensporige tekort procedure.³⁷⁵

Door de inwerkingtreding van de buitensporige tekortprocedure had het terugtrekken van het Nederlandse overgangsvoorstel door minister Kok in september '91 ook consequenties voor de budgettaire regels waaraan lidstaten zich in de EMU moesten houden. De toetredingscriteria werden namelijk gebruikt als begrotingsregels bij de buitensporige tekortprocedure. Kok had, na Franse en Italiaanse kritiek, het Nederlandse overgangsvoorstel vervangen door een Belgisch compromisvoorstel. Hierdoor bleef tijdens de EMU de politieke speelruimte bestaan om de convergentiecriteria soepel toe te passen. Bij het hanteren van de buitensporige tekortprocedure moest ook worden gekeken naar de structurele

³⁷² van Riel en Metten. P. 57, 58.

³⁷³ Szász. p. 191.

³⁷⁴ Janssen, *De euro*. P. 77.

³⁷⁵ van Riel en Metten. P. 58.

ontwikkeling van de budgettaire situatie van lidstaten. Tevens werden begrotingstekorten van meer dan 3 procent tijdelijk toegestaan wanneer ze van uitzonderlijke aard waren. Dit was niet de strikte toepassing van de convergentiecriteria waar de ambtenaren van het ministerie van Financiën zo op gehamerd hadden. Op het ministerie werden problemen met discipline op begrotingsgebied voorzien. Dit zou de stabiliteit van de EMU in gevaar brengen, daarom werden de strikte convergentiecriteria zo belangrijk geacht.³⁷⁶

Het voorstel waarmee de Nederlandse regering in eerste instantie de overgang naar de derde fase van de EMU wilde regelen, kwam overeen met het door het ministerie van Financiën opgestelde standpunt. Hierin bleef de *Kronungstheorie* gehandhaafd doordat er strikte convergentiecriteria aan de derde fase werden gesteld. Dit voorstel werd echter na Franse en Italiaanse oppositie door minister Kok ingeruild voor het Belgische compromisvoorstel. Hierdoor vertroebelde de convergentiecriteria en gaf Kok een deel van het Nederlandse standpunt prijs. Zoals veelvuldig was gebeurd bij onderhandelingen over de EMU, ruilde de Nederlandse regering de harde voorwaarden van het ministerie van Financiën in voor voortgang op het Europese economische en monetaire project.

De Economische en Monetaire Unie zoals deze in Maastricht overeen werd gekomen was opgebouwd uit compromissen. Samengevat kregen Duitsland en Nederland de onafhankelijke Europese Centrale Bank die prijsstabiliteit als primaire doelstelling had. Duitsland kon de centrale bank eisen dankzij de dominante positie van de Bundesbank. Dit maakte de andere lidstaten de vragende partij. Frankrijk dwong de garantie af dat de EMU ontegenzeggelijk zou worden gelanceerd op 1 januari 1999. Hierdoor werd het Franse verlangen om niet langer onderworpen te zijn aan de dominante D-mark verwezenlijkt. De convergentiecriteria waar de Nederlandse en Duitse financiële elites zich jaren hard voor hadden gemaakt waren beslist terug te vinden in het verdrag. De mate van striktheid was in Maastricht alleen opgerekend doordat Kok het Nederlandse overgangsvoorstel niet verdedigd had. Dit kwam doordat de Nederlandse minister van Financiën terug schrok voor Italiaanse en Franse kritiek. Daarnaast werd Kok ook niet gesteund door de Duitse delegatie. De Duitse hoofd onderhandelaar besloot akkoord te gaan met het Belgische compromisvoorstel omdat hij vreesde dat Kohl anders later op de bijeenkomst voor regeringsleiders nog meer zou toegeven aan de Zuid-Europese wensen.³⁷⁷

³⁷⁶ Janssen, *De euro*. P. 119, 120.

³⁷⁷ van Riel en Metten. P. 59.

Vanaf de start van de intergouvernementele conferentie genoot de onomkeerbaarheid van de Economische en Monetaire Unie de hoogste prioriteit bij de Franse regering. De EMU moest onherroepelijk zijn zodat een latere Duitse regering de muntunie niet zou kunnen blokkeren. Dit wierp tijdens de onderhandelingen de volgende keuze op: prevaleerde de vaste startdatum of de convergentiecriteria. Voor de Franse regering was dit duidelijk de startdatum. Op dit punt hebben de Duitse en Nederlandse regering toegegeven aan de Franse wensen. De vurig nagestreefde toetredingscriteria werden hier in Maastricht ondergeschikt aan gemaakt. De Duitse bondskanselier wilde zich met oog op de Duitse inbedding in Europa niet verzetten tegen de onherroepelijk startdatum van de EMU. Tegen de zin van Bundesbank ging hij akkoord met het voorstel van Mitterrand.³⁷⁸ De Nederlandse ministerraad werd overvallen door het voorstel maar ging ook akkoord. Achteraf zou Lubbers de deal van Maastricht beschrijven als zijn grootste Europese prestatie: 'We moesten tot besluiten komen. En dat is gelukt.'³⁷⁹

Het verloop en de uitkomst van de top van Maastricht vallen te verklaren vanuit de intergouvernementele theorie. In Maastricht was geen sprake van een geconstrueerde overeenstemming, zoals de constructivistische theorie stelt. De vraag rest wat de aard van de doorslaggevende belangen bij de deal van Maastricht was: economisch of geopolitiek. Het antwoord hierop is dat de overeenstemming in Maastricht op de twee vitale onderhandelingspunten duidelijk voortkomt uit geopolitieke belangen. Bondskanselier Kohl wilde het herenigde Duitsland manifesteren als een betrouwbare Europese partner, schoof de binnenlandse bezwaren van de monetaire autoriteiten ter zijde en stemde in met de Franse wensen. De D-mark werd geofferd op het altaar van de Europese integratie. De Nederlandse regering werd hierdoor geïsoleerd en gaf vervolgens bij het overgangsvoorstel toe aan Italiaanse en Franse eisen. Voorts stemde het kabinet-Lubbers III, tegen de wil van het ministerie van Financiën, in met de vaste ingangsdatum van de EMU.

³⁷⁸ van Riel en Metten.

³⁷⁹ Janssen, *De euro*. P. 54.

Conclusie

In deze scriptie zijn de beweegredenen van de Nederlandse regering in de periode 1988 – 1992 om akkoord te gaan met de Economische en Monetaire Unie ontleed. In de beginperiode, die uitmond in het Delors rapport en waarin de EMU door Frankrijk op de agenda wordt gezet, had de Nederlandse regering verschillende argumenten om de Europese monetaire eenwording na te streven. Zo waren premier Lubbers en zijn ministers enthousiaste pleitbezorgers van het Europese project. Ook zag de Nederlandse minister president de EMU als een logisch vervolg van de interne markt. Daarbij werd de muntunie door de Nederlandse regering strategisch van belang geacht om Nederland in Europees verband te profileren in de nieuwe wereldorde na de Koude Oorlog. Afzonderlijk zouden de Europese landen daarnaast ook niet in staat zijn hun economische welvaart te behouden in de tijd van mondiale technologische ontwikkeling, de EMU kon dit wel bewerkstelligen. Tevens was de Nederlandse regering er van overtuigd dat een Europese munt van economische meerwaarde voor Nederland zou zijn doordat het de wisselkoersaanpassingen, die functioneerden als handelsbelemmeringen, zou wegnemen. Kortom de Nederlandse beweegredenen om akkoord te gaan met Delors rapport waren veelzijdig. Er zijn dan ook verschillende theoretische verklaringsmodellen die de Nederlandse opstelling in deze begin periode verklaren.

Na de presentatie van het Delors rapport werd het enthousiasme van de Nederlandse regering afgeremd. Het kabinet was weliswaar vastbesloten om het EMU momentum te behouden en accepteerde het rapport dan ook, maar streefde de muntunie niet op korte termijn na. De Nederlandse regering wilde de datum van de intergouvernementele conferentie, waar zou worden besloten over de ingangsdatum van de tweede fase van de EMU, nog niet vastzetten. De Nederlandse ministers wilden eerst economische convergentie en kapitaalliberalisatie realiseren. Daarnaast moest er ook over de inhoud van de tweede fase nog overeenstemming bereikt worden. Het kabinet greep voorafgaand aan de top van Madrid terug op de *Kronungstheorie*. Op aandringen van het ministerie van Financiën besloot de Nederlandse regering monetaire integratie in de tweede en derde fase van de EMU afhankelijk te maken van de gerealiseerde convergentie in de eerste fase.

Op de top van Madrid werd overeengekomen dat de tweede en derde fase van de EMU eerst volledig en adequaat voorbereid dienden te worden en dat pas daarna de EMU IGC zou volgen. Het EMU momentum bleek hiermee afgeremd. Bondskanselier Kohl, die welwillend tegenover de EMU stond, kon door een

verzwakte binnenlandse positie niet akkoord gaan met een datum voor de EMU IGC. Het Duitse ministerie van Financiën en de Bundesbank hadden de Duitse standpuntbepaling over de EMU naar zich toe getrokken. Dit was ook in Nederland het geval. Het standpunt van de Nederlandse regering werd bijgesteld naar de visie van het ministerie van Financiën dat strak vast wilde houden aan *Kronüingstheorie*. Hiermee leek het EMU-momentum in de zomer van 1989 verloren te gaan.

De val van de Berlijnse muur en de op handen zijnde Duitse hereniging veranderden het speelveld. Deze ontwikkelingen fungeerden voor het kabinet als extra drijfveren om tempo te maken met de Economische en Monetaire Unie. Op de top van Straatsburg in december '89 wilde de Nederlandse regering nog wel vast blijven houden aan de volledige en adequate voorbereiding die voor de EMU IGC als voorwaarden waren gesteld. Het standpunt dat voorafgaand aan de top van Madrid was ingenomen werd hiermee gecontinueerd. De Nederlandse regering bleek echter niet in staat dit voornemen waar te maken. Op de top van Straatsburg maakte het kabinet zijn eigen standpunt ondergeschikt aan een Frans-Duitse deal en ging het toch akkoord met een datum voor de intergouvernementele conferentie. Het kabinet-Lubbers III zette in de eerste maanden van 1990 in op een versnelling op het EMU-dossier. Deze koerswijziging valt te verklaren vanuit het herrezen Duitse vraagstuk waar het kabinet het hoofd over brak. De Nederlandse regering zag de EMU als middel om de op handen zijnde Duitse eenwording te binden aan het Europese integratieproces. Dit was in Nederlandse ogen de oplossing voor de Duitse kwestie. Europese integratie zou garanderen dat de Duitse eenwording niet zou resulteren in Duitse dominantie over Europa of een *alleingang*. De Nederlandse regering wilde het Duitse vraagstuk oplossen door de eenwording en de EMU te vervlechten.

De patstelling die in de zomer van '89 was bereikt werd doorbroken door de Duitse eenwording. De ingenomen stellingen werden verlaten om het Duitse probleem het hoofd te bieden. De Nederlandse beweegredenen voor de opstelling op de top van Straatsburg en de acceleratie op het gebied van de EMU in de eerste maanden van 1990 zijn te verklaren vanuit geopolitieke redenen. De *high politics* die volgens Baun het Europese integratie proces verklaren staan inderdaad aan de wieg van de herrijzenis van het EMU momentum.

Een van de twee resterende hobbels die de lidstaten hierna nog moesten nemen op weg naar de Economische en Monetaire Unie was de onderhandeling over de tweede fase. Dit gebeurde in oktober '90 te Rome. Met de volgende stap van de monetaire integratie in het vooruitzicht had het ministerie van Financiën de

Nederlandse standpuntbepaling weer naar zich toe getrokken. De Nederlandse rekenmeesters wisten de *Kronünngstheorie* wederom tot het Nederlandse standpunt te verheffen. De tweede fase van de muntunie was volgens Financiën dus nog niet in zicht. De Nederlandse regering werd op de top van Rome echter meegesleurd door een toezegging van de Duitse bondskanselier aan het Italiaanse voorzitterschap. Kohl, wiens binnenlandse positie na de Duitse hereniging en verkiezingen aanzienlijk was versterkt, was bereid de stap naar de tweede fase te zetten. Dit deed hij tegen de wil van zijn monetaire autoriteiten in. De Nederlandse regering wilde niet in isolement achterblijven en sloot zich bij de Duitse bondskanselier aan.

Wederom valt de Nederlandse positionering op een cruciaal moment in het EMU proces dus te verklaren vanuit geopolitieke overwegingen. Daarbij is de wisselwerking tussen het ministerie van Financiën en de ministers opvallend in de Nederlandse standpuntbepaling. De terughoudendheid van Financiën keert voortdurend terug in het Nederlandse standpunt maar wordt op kritieke momenten ondergeschikt gemaakt aan de politieke wil van het Nederlandse kabinet. De politici hebben op de doorslaggevende toppen het laatste woord en hun beweegredenen laten zich verklaren vanuit *high politics*.

Nadat de start van de tweede fase vast was komen te staan stonden er nog twee discussiepunten tussen Nederland en het verdrag van Maastricht. Dit waren de overgangsprocedure en toetredingscriteria tot de muntunie en regels voor het begrotingsbeleid van de EMU lidstaten. Ook de ontwikkeling en het resultaat van de top van Maastricht worden verklaard vanuit geopolitieke drijfveren. Het Nederlandse voorzitterschap werd in Maastricht geïsoleerd en gaf toe aan felle Italiaanse en Franse kritiek. Dit leidde tot een versoepeling van de regels voor het begrotingsbeleid van de lidstaten en de toetredingscriteria. Vervolgens ging het kabinet-Lubbers III, wederom tegen de wens van het ministerie van Financiën in, akkoord met de vaste ingangsdatum van de Economische en Monetaire Unie.

In deze scriptie is onderzocht welke van de in de inleiding uiteengezette theorieën voor het Europese integratieproces de beste verklaring voor de Nederlandse standpuntbepaling vormt. Na uitgebreid onderzoek naar de Nederlandse beweegredenen om over te gaan tot de Economische en Monetaire Unie zoals vormgegeven in het verdrag van Maastricht te hebben gedaan, kan geconcludeerd worden dat dit het geopolitieke verklaringsmodel van Michael Baun is. In deze scriptie is duidelijk naar voren gekomen hoe geopolitieke factoren doorslaggevend waren in de Nederlandse standpuntbepaling op cruciale momenten

in aanloop naar en gedurende de top van Maastricht. De Duitse hereniging speelde de beslissende rol bij de Nederlandse opstelling op het EMU dossier.

De Duitse eenwording zou in de jaren '90 ook veel invloed op het overgangsproces naar de EMU en de handtering van de toetredingscriteria hierbij hebben. Dit, evenals de heronderhandelingen in aanloop naar de verscherping van de buitensporige tekortprocedure in het stabiliteits- en groeipact te Amsterdam in 1997, zijn meer dan boeiende onderwerpen voor verder onderzoek. De Nederlandse regering en de Duitse monetaire autoriteiten zouden het verdrag van Maastricht in de jaren '90 proberen aan te scherpen, het verloop van en de beweegredenen achter dit proces zijn een ander interessant stuk van de puzzel die het Europese monetaire integratieproces is. Ook dit onderzoek is natuurlijk niet perfect. Een aanvulling of aanscherping hierop zou kunnen worden gedaan aan de hand van Nederlandse archiefstukken uit het Nationaal Archief uit 1991. Archiefmateriaal uit dit jaartal was gedurende mijn onderzoek helaas nog niet toegankelijk, en zou een toevoeging aan deze scriptie kunnen zijn.

Bronnen en literatuur

Archiefmateriaal

Deutscher Bundestag Textarchiv, "Kohl stellt Zehn-Punkte-Programm vor"

Küsters, Hanns Jürgen, Daniel Hofmann, en Germany (West). Bundeskanzleramt, *Dokumente zur Deutschlandpolitik: Sonderedition aus den Akten des Bundeskanzleramtes 1989/90. Deutsche Einheit*, Dokumente zur Deutschlandpolitik (Oldenbourg, 1998)

Mitterrand, François, "Discours de M. François Mitterrand, Président de la République, devant le Bundestag, à l'occasion du 20ème anniversaire du Traité de l'Elysée, sur la coopération franco-allemande, la sécurité européenne et la CEE, Bonn, jeudi 20 janvier 1983." (vie-publique.fr - La Documentation française, 1983) <<http://discours.vie-publique.fr/notices/847900500.html>> [geraadpleegd 1 juni 2015]

Het Nationaal Archief (NA)

"Stabiliteits- en groeipact - Europese Commissie"

<http://ec.europa.eu/economy_finance/economic_governance/sgp/index_nl.htm> [geraadpleegd 30 maart 2016]

The National Security Archive, "Record of Conversation between Thatcher and Gorbachev" <<http://nsarchive.gwu.edu/NSAEBB/NSAEBB422/docs/Doc 1 1987-03-30 Gorbachev-Thatcher memcon.pdf>>

Media

"Bestrijden oorzaak eurocrisis gaat nog jaren duren' - ECONOMIE - PAROOL"
<<http://www.paroel.nl/parool/nl/30/ECONOMIE/article/detail/3572260/2014/01/0>>

6/Bestrijden-oorzaak-eurocrisis-gaat-nog-jaren-duren.dhtml> [geraadpleegd 11 mei 2015]

Brian Lapping Association, “The Money Changers” (BBC, 1998)

“Dijsselbloem bevestigt scenario terugkeer gulden”

<<http://www.nu.nl/economie/3931787/dijsselbloem-bevestigt-scenario-terugkeer-gulden.html>> [geraadpleegd 9 mei 2015]

“Dijsselbloem: eurozone is klaar voor Grexit - Elsevier.nl”

<<http://www.elsevier.nl/Economie/achtergrond/2015/4/Dijsselbloem-eurozone-is-klaar-voor-Grexit-1755592W/>> [geraadpleegd 9 mei 2015]

Duong, Roland, “Slag om Europa - Weeffouten in de euro” (VPRO, 2013)

<<http://www.vpro.nl/buitenland/nieuws/2013/12/slag-om-europa-weeffouten.html>> [geraadpleegd 13 mei 2015]

Janssen, Roel, “Allemaal naar fase 2, met dank aan België”, *NRC Handelsblad*, 23 september 1991

— — —, “Kok maakt met EMU geen sterke indruk”, *NRC Handelsblad*, 11 september 1991

Muusse, Sigrid, “KRO’s Oog in Oog - Frits Bolkestein” (KRO, 2012)

<<http://ooginoog.kro.nl/seizoenen/2012/afleveringen/23-05-2012>> [geraadpleegd 10 mei 2015]

Nijland, Yfke, en Godfried van Run, *Andere Tijden: Zwarte Maandag* (ntr)

<<http://www.npogeschiedenis.nl/andere-tijden/afleveringen/2003-2004/Zwarte-Maandag.html>> [geraadpleegd 6 maart 2016]

“Oplossing eurocrisis is pas halverwege”

<<http://www.nu.nl/economie/3745946/oplossing-eurocrisis-pas-halverwege.html>> [geraadpleegd 9 mei 2015]

“Peuro I Burgerinitiatief voor een parlementaire enquête over de invoering van de euro” <<https://www.peuro.nl/>> [geraadpleegd 11 mei 2015]

Literatuur

Aerts, Remieg, Herman de Liagre Böhl, Piet de Rooy, en Henk te Velde, “Land van kleine gebaren”, 2009

Baun, Michael J., “The Maastricht Treaty As High Politics: Germany, France and European Integration”, *Political Science Quarterly*, 110 (1996), 605–24

van den Bos, Bob, *Mirakel en debacle: de Nederlandse besluitvorming over de Politieke Unie in het Verdrag van Maastricht* (Van Gorcum, 2008)

Dinan, Desmond, *Europe Recast: A History of European Union*, The European Union Series (Palgrave Macmillan Limited, 2014)

Dyson, K, en K Featherstone, *The Road to Maastricht: Negotiating Economic and Monetary Union* (Oxford University Press, 1999)

Dyson, K, en L Quaglia, *European Economic Governance and Policies: Volume I: Commentary on Key Historical and Institutional Documents*, European Economic Governance and Policies (OUP Oxford, 2010)

— — —, *European Economic Governance and Policies: Volume II: Commentary on key policy documents*, European Economic Governance and Policies (Oxford University Press, 2010)

Haas, B de, en C van Lotringen, *Wim Duisenberg: van Friese volksjongen tot Mr. Euro* (Business Contact/Het Financieele Dagblad, 2003)

Hellema, Duco, *Nederland in de wereld* (Unieboek | Het Spectrum, 2014)

Jabko, Nicolas, “In the name of the Market: how the European Commission paved the way for monetary union”, *Journal of European Public Policy*, 6 (1999), 475–95

— — —, “The hidden face of the euro”, *Journal of European Public Policy*, 17 (2010), 318–34

- Jackson, Robert, en Georg Sørensen, *Introduction to International Relations: Theories and Approaches* (OUP Oxford, 2012)
- James, Harold, *Making the European Monetary Union* (Harvard University Press, 2012)
- Janssen, Roel, *De euro* (Bezige Bij b.v., Uitgeverij De, 2012)
- Jones, Erik, "The economic mythology of european integration", *Journal of Common Market Studies*, 48 (2010), 89–109
- Lindberg, L N, *The Political Dynamics of European Economic Integration* (Stanford University Press, 1963)
- Maes, Ivo, en Amy Verdun, "Small states and the creation of EMU: Belgium and the Netherlands, pace-setters and gate-keepers", *Journal of Common Market Studies*, 43 (2005), 327–48
- Marsh, D, *The Euro: The Battle for the New Global Currency* (Yale University Press, 2011)
- McCormick, J, *Understanding the European Union: A Concise Introduction*, The European Union Series (Palgrave Macmillan, 2014)
- McNamara, Kathleen R., "Consensus and Constraint: Ideas and Capital Mobility in European Monetary Integration", *JCMS: Journal of Common Market Studies*, 37 (1999), 455–76
- — —, "Economic governance, ideas and EMU: What currency does policy consensus have today?", *Journal of Common Market Studies*, 44 (2006), 803–21
- — —, *The Currency of Ideas: Monetary Politics in the European Union*, Cornell paperbacks (Cornell University Press, 1998)
- Metten, A, en B van Riel, *Economisch beleid aan banden? De strijd om de EMU*, 1996

- van Middelaar, Luuk, *De passage naar Europa: geschiedenis van een begin* (Historische Uitgeverij, 2009)
- Moravcsik, Andrew, "Negotiating the Single European Act: national interests and conventional statecraft in the European Community", *International Organization*, 45 (1991), 19
- — —, *The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*, Cornell paperbacks (Cornell University Press, 1998)
- Mourlon-Druol, Emmanuel, "The Euro crisis: a historical perspective", 2011
<<http://www2.lse.ac.uk/IDEAS/Home.aspx>>
- Mundell, Robert A., "A Theory of Optimum Currency Areas", *The American Economic Review*, 51 (1961), 657–65
- Pekelder, Jacco, *Nieuw nabuurschap: Nederland en Duitsland na de val van de muur* (Boom uitgevers Amsterdam, 2014)
- van Riel, Bart, en Alman Metten, *De keuzes van Maastricht: de hobbelige weg naar de EMU* (Van Gorcum, 2000)
- Rosamond, Ben, "The uniting of Europe and the foundation of EU studies: revisiting the neofunctionalism of Ernst B. Haas", 2005, 37–41
<<http://dx.doi.org/10.1080/13501760500043928>>
- — —, *Theories of European Integration*, The European Union series (Palgrave, 2000)
- Segers, Mathieu, *Reis naar het continent* (Prometheus, Uitgeverij, 2013)
- — —, *Waagstuk Europa: Nederland en de grote Europese vraagstukken van vandaag* (Prometheus, Uitgeverij, 2014)
- Segers, Mathieu, en Femke Van Esch, "Behind the veil of budgetary discipline: The political logic of the budgetary rules in EMU and the SGP", *Journal of Common Market Studies*, 45 (2007), 1089–1109 <<http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-5965.2007.00761.x>>

Segers, Mathieu, en Bart van Riel, “De weeffouten in de EMU”, *Openbaar Bestuur*, 22 (2012), 2–7

Szász, André, *De euro: politieke achtergronden van de wording van een munt* (Mets & Schilt, 2001)

Ungerer, H, *A Concise History of European Monetary Integration: From EPU to EMU* (Quorum Books, 1997)

van Weezel, Annemarie Gualtherie, *De smaak van de macht: gesprekken met oud-premiers* (De Rode Kamer, 2011)

Wielenga, Friso, *Nederland in de twintigste eeuw* (Boom, 2009)